

VESTNIK

IVA MIKL-CURK

POKLIC ?
KONSERVATOR...

Ljubljana, 1992/93, št. X

URBANISTIČNI INSTITUTE RS

K 719
MIKL-CURK I.
Poklic

719(497.12)

019930924

COBISS

Vestnik

IVA MIKL-CURK

POKLIC ?

KONSERVATOR...

CIP - Kataloški zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

719
7.025.3/4

MIKL-Curk, Iva
Poklic? : konservator / Iva Mikl-Curk. - Ljubljana : Zavod RS za
varstvo naravne in kulturne dediščine, 1993. - (Vestnik / Zavod RS
za varstvo naravne in kulturne dediščine ; 1992/93, št.10)

ISBN 961-6037-00-5
I.Curk, Iva Mikl - glej Mikl-Curk, Iva
33853184

Ljubljana, 1992/93, št. X

VSEBINA

Uvod	1
A. Naloge	3
Podrobnosti	5
Povzetek nalog	6
Pregled pravnih aktov - Magda Petrič	8
Predmet nalog varstva: kulturna dediščina po obliki, vrstah, tipih	9
Napotki o literaturi	11
B. Argumenti	17
Konservatorstvo kot aplikativna znanost	18
Mednarodne norme	21
Delež konservatorjevega izvirnega delovnega prispevka	23
Kulturna dediščina v Sloveniji glede na snov	24
Posebnost kulturne dediščine po deželi	27
C. Izzivi	33
Pojmi in besede	40
Sklep	48
Povzetek	49
Summary	53

*varstvo dediščine
kulturna ded.
konservatorstvo
zakonodaja
terminologija
Slo*

VESTNIK

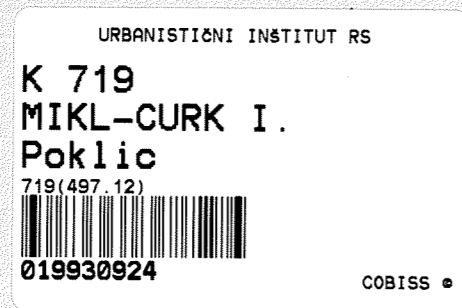
dr. Iva Mikl - Curk

POKLIC? Konservator...

Ljubljana, 1992/93, št. 10

LN = 5292

ID = 33253184

17. VI. 1993

£ 924/1993

UVOD

loge, ki je tekla prek Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete. V tej nalogi so sodelovali zlasti ing. Nataša Štupar-Šumi, Ivan Bogovčič, Davorin Vuga, Ivo Nemec, Momo Vukovič in avtorica tega teksta¹.

Neposredni raziskovalni rezultati so bili objavljeni že prej. Raziskava pa je ves čas analizirala tudi določene dimenzije konservatorskih izkušenj v zadnjih 30. - 40. letih. Delo se je opiralo na objavljena poročila, pa tudi na spremljanju akcij na terenu, zapisnikov, komisijskih debat. Ta spoznanja zdaj avtorsko oblikujem v besedilo, ki je namenjeno predvsem absolventu Filozofske fakultete - potencialnemu ali določenemu konservatorju. Besedilo ni ne priročnik ne učbenik, ni povzetek sicer dosegljive literature. Želi biti le korak naprej od že napisanega. Tako nima direktne bibliografije, saj sloni na zelo raznovrstni, v glavnem osebno zbrani informatiki. Pregled pojmov in besed je daleč od logike sestavljanja terminologije, je zgolj odziv na sedanjo, tudi neurejeno rabo oznak. Želi jih le pojasniti tistemu, ki te latovščine ne uporablja vsak dan, želi le opozoriti na nekatere pomene besed, ki niso v vsakdanji rabi.

Menim, da je povezanost s prakso tisto, kar obdelavo opravičuje in jo postavlja v ustrezen prostor, tak, ki ga druga besedila ne obravnavajo. Dejstvo, da posebej nagovarjamo absolvente Filozofske fakultete, ima prav tako svoj vzrok. Pri varstvu naravne in kulturne dediščine gre tudi za kulturna in humanistična vprašanja, za Človekove in človekove korenine in za njihovo projekcijo v prihodnost.

V zadnjem času se oblikuje toliko zaokroženih tekstov o varstvu naravne in kulturne dediščine, kot že dolgo ne, čeprav se nad posebnim pomanjkanjem informacij, ker pač imamo specialno revijo (Varstvo spomenikov), ne smemo pritoževati. Pojav je po eni strani vsekakor naraven: dejavnost je v javnosti toliko prisotna, da javnost zahteva vse več in več pojasnil, kdaj in zakaj se stroka odloča, in želi poročil o delu. Teorija se je dosedaj oblikovala ali po posameznih segmentih ali pa v tako ozkem strokovnem krogu, za tako ozko strokovno rabo in ostajala objavljena v tako specialnih potankostih, da je bila neznana še bližnjim strokam. Tudi zato nastajajo zaokrožene razprave. Po drugi strani pa je živahna dejavnost na področju teorije in metodologij nekoliko tudi nenaravna: dejavnost se ukvarja z vsakršnimi krizami našega vsakdana in se zato rada omeji na področje, kjer lahko kmalu pokaže kak rezultat.

Besedilo, ki ga tu predlagamo, je zgrajeno tudi na rezultatih večletne raziskovalne na-

¹ Etapa je bila končana leta 1986.

A. NALOGE

Konservatorju delo gotovo najprej nalaga zakonodaja, prav posebej zakon in sistem aktov in predpisov, ki se delovnega področja bolj ali manj neposredno dotikajo. Besedilo teh predpisov humanistično šolanemu strokovnjaku včasih povzroča težave: določila so povsem jasna, pa vendar jih je mogoče in treba še dodatno razlagati. Teh razlag ni brez stroke, stroka pa bi jih želela v pomoč. Zato smo, ko terjamo dopolnitve zakonskih besedil, pogosto hitri in ostri. Prav gotovo je spremljanje in dopolnjevanje pravnih predpisov, ki se tičejo varstva, tudi ožji konservatorski stroki pomembna naloga. Toda enako pomembna maksima konservatorjevega dela je (in mora biti, če hočemo tudi tu biti pravna država in urejena družba) dobesedno slediti pozitivni zakonodaji. Pri razumevanju predpisov so namreč pogosto vprašljivi formalni okvirji, bistvena vsebinska določila pa konservatorjevo delo usmerjajo dovolj zanesljivo. Prvinska zvestoba in spoštovanje, namenjena tudi tvarnim stvaritvam prejšnjih rodov, ki v sebi vsebujeta številne, tudi iracionalne prvine duhovnih aktivnosti in kulturnih interesov, sta do sodobnih pravnih sistemov prehodila dolgo pot. Ti sistemi naj bodo zdaj jamstvo, da bomo ohranili materialno kulturno bogastvo, dediščino za človeštvo v celoti in za posamezno deželo. V tem smislu je tudi konservatorjevo strokovno delo do določene mere represivno, saj v svojih posledicah zahteva, da se ljudje nečemu odrečejo ali pa da kaj store v skladu s splošnimi interesi. Konservator je v tem smislu strokovni delavec, ki pripravi omejitvene in usmeritvene zahteve, saj tako pripravlja predloge za razglasitev spomenikov. Spremlja tudi izvajanje zahtev, ki jih predpisujejo razglasitve. Predloge oblikuje tudi, ko bdi nad morebitnimi poškodbami in drugimi neželjenimi spremembami in ustrezne dejavnike opozarja, naj stanje popravijo in izboljšajo. V okviru teh del je torej treba poznati osnovna načela pravnega sistema, podrobno poznati ustrezne zakone in zlasti določila, ki varstvo neposredno uravnava. Vsaj v glavnih potezah je treba obvladati tudi upravni postopek in tudi finančne sisteme, ki omogočajo zahtevano izvedbo. Vsak strokovni predlog za določen pravni ukrep mora vendarle temeljiti na možnem in v tem smislu je pač naštetu vedenje potrebno, čeprav nikjer ne more v detajle. Z detajli konservatorju, ki je izšel iz humanistične izobrazbene smeri, seveda pomaga celotna skupina ekonomskih

in pravnih ved, pomagajo mu sodelavci, ki se se boljše izobrazili v smeri družbenih ved. Zakon o naravni in kulturni dediščini (1981) je segel razmeroma daleč, o dediščini je govoril v celoti, da bi družbo usmerjal v načrtovanje z njo. V tem smislu je torej usmerjal predvsem k cilju, da noben poseg, katerega posledice bi mogle biti negativne za ohranitev dediščine, nikjer in nikdar ne poteka brez temeljitega premisleka in zrelega tehtanja izgub in prednosti. Tako se konservatorjevo delo tesno povezuje tudi s prostorskimi dejavnostmi in vso sfero družbenega planiranja. Konservator mora za načrtovanje pripraviti strokovne osnove. Te strokovne osnove morajo segati dovolj daleč, tako da je že z njihovo pomočjo mogoče ugotoviti glavne obrise posledic take ali drugačne odločitve. V zdaj veljavnem sistemu planiranja je razmeroma malo možnosti za poznejše intervencije, sistem soglasij v zakonodaji, ki zadeva urejanje prostora, je skrčen. Na tak način je priprava strokovnih osnov v spomeniškovarstveni, konservatorski strokovni službi toliko bolj zahtevna, poznavanje ožjega strokovnega področja in hkrati sistema planiranja prav tako.

Konservatorju naloge določa tudi dejstvo, da je kulturni delavec, potem, da na njegovem delu sloni varnost in neokrnjenosti stvarnega vira za raziskovanje več skupin pojavov v naravi in zgodovini. Ko govorimo o nalogah za konservatorja, ni zanemarljivo niti dejstvo, da je njegovo delo vselej na očeh javnosti. Sam in njegova okolica se morajo zavedati, da je tudi rezultat njegovega delovanja med tistim, kar tujci, ki prihajajo v deželo, najprej opazijo. Tako konservatorju naloge nalaga tudi sistem skrbi za dediščino v mednarodnem prostoru.

Obseg tako površno očitanih nalog je vsekakor spoštljiv in zastrašujoč. Toda naloge, ki naj jih konservator opravi, mu zagotavljajo prisotnost v javnem življenju, dajejo mu možnost vzgajati, vzgajati na razne načine in na raznih nivojih. Hkrati pa mu naloge omogočajo še več, od njega zahtevajo, da pri delu uporablja znanstvene metode, omogočajo mu vsaj tesno povezanost z osnovno strokovno disciplino, v kateri se je izobrazil, pogosto pa tudi izvirno raziskovalno dejavnost. Enako kot v drugih poklicih šolska izobrazba za uspešno opravljanje konservatorskega poklica seveda ni dovolj. V praksi je treba prve korake preveriti s strokovnim izpitom. Za nekatere smeri tudi pri nas odpirajo vrata podiplomski

študiji. Najbolj zanesljiv usmerjevalec pri strokovnih odločitvah bi morala vsakemu konservatorju v časih negotovosti in dalekosežnih nalog biti skupina bolj izkušenih kolegov in sodelavcev, tudi v okviru strokovne komisije. Pomena takega sodelovanja nikoli ne moremo dovolj priporočiti. Komunikativnost naj bo konservatorju pomembna naloga, javnost dela prav tako: odločitev, katere posledice se bodo v dobrem ali slabem dolgo ali vselej poznale, naj bo javno predstavljena, za strokovno, pa tudi za širšo javnost in tudi obseg pridobljenega konsenza ene ali druge. Če si konservator prizadeva tudi za to, potem lahko trdi, da sledi tudi nalogam, ki mu jih nalaga kodeks njegovega poklica.

PODROBNOSTI

Zakon o naravni in kulturni dediščini² samo po sebi zgovorno zakonsko besedilo, je danes v predelavi. Vendar vsebuje stalnice, ki jih moramo obravnavati. Konservatorja nagovarja že 7. člen tega zakona, ki mu kot občanu zagotavlja uresničevanje pravic in dolžnosti v zvezi z varstvom naravne in kulturne dediščine, z vsem tistim naravnim in zgrajenim ali oblikovanim, kar ima po 2. členu istega zakona kulturno, znanstveno, zgodovinsko ali estetsko vrednost za vso Slovenijo ali za njeno ožje območje. Vsem strokovnim organizacijam (torej poleg zavodov tudi muzejem, galerijam in arhivom) zakon v 71. členu nalaga popisovanje in raziskovanje naravne in kulturne dediščine, njeno vrednotenje, pripravo strokovnih osnov za pravne akte in načrtovanje, pa tudi preučevanje varstva dediščine, vzdrževanje in obnavljanje spomenikov, načrtno vzgojo in dajanje pojasnil. O organizacijah za varstvo - zavodih - je govora v 82. členu. Ti morajo, poleg tega, da preučujejo nepremično dediščino in pripravljajo študije za njeno varstvo, sodelovati v postopku planiranja, sodelovati z imetniki spomenikov in dediščine, voditi register znamenitosti in spomenikov (nepremičnin), voditi in nadzirati posege na nepremični dediščini, spremljati restavratorske dejavnosti in njihov razvoj, lahko pa jih občasno tudi sami opravljajo. Poleg tega mora organizacija po potrebi občasno prevzeti vlogo upravljalca in vzdrževalca spomenika, ki je brez imetnika (48. - 50. člen), pa tudi skrbnika nepričakovano odkrite, prej neznanne vrednote (53. člen).

Pravni sistem v naši družbi je v bližnji preteklosti sistemu planiranja pri varstvu naravne in kulturne dediščine namenil razmeroma velik delež. Na tak način naj bi planiranje v marsičem nadomestilo neposredno poseganje v usodo kulturno pomembnih nepremičnin. Strokovna služba ima tako možnost ravnati bolj objektivno, manj obremenjeno, enako v podobnih situacijah. Po drugi strani prav ta del našega pravnega sistema, ta kompleks konservatorjevih nalog od strokovnjaka, ki se je šolal na Filozofski fakulteti, zahteva precej dodatnega dela, spoznavanja in učenja. Iz spreminjajoče se

zakonodaje posebej obravnavamo še nekaj stalnic. Zakon o urejanju prostora³ že v 1. členu določa, da so območja naravne in kulturne dediščine, ki so pomembna za dolgoročni razvoj, posebej opredeljena v dolgoročnih planih družbenopolitičnih skupnosti, in zanje strokovne naloge opravlja pač zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine. Silno pomembna je v 4. členu tega zakona poudarjena soodvisnost med prostorskim in družbenoekonomskim planiranjem, soodvisnost, ki je pa v praksi še pogosto zanemarjena in različno razlagana. 14. člen zahteva, da so odločitve o skladnem razvoju sprejete na podlagi ugotovitev o naravnih in z delom pridobljenih vrednotah prostora. Enako pomembno je vedeti, da je v 18. členu zakona določeno, da je treba v naseljih predvideti nove dejavnosti, ki so v skladu z urbanističnimi in arhitektonskimi ter drugimi kvalitetami tega naselja, kadar ni mogoče ohraniti starih in dosedanjih dejavnosti teh naselij. Načrtovalec mora torej dobro poznati usodo naselja, za katerega pripravlja načrte, in marsikaj o tej usodi lahko spozna le s pomočjo konservatorjeve interpretacije. Zakon o urejanju prostora določa tudi, da mora dolgoročni plan SRS posebej prikazati tiste prostorske sestavine, ki so obvezna izhodišča za globalno zasnovano namenske rabe prostora in še posebej za območja naravnih znamenitosti in kulturnih spomenikov ter za varovanje in razvoj krajinskih vrednot na ozemlju republike. Enako občina oblikuje usmeritve za razvoj, tudi zasnovano namenske rabe prostora za varovanje in razvoj naravnih in z delom pridobljenih vrednot okolja ter podrobnejšo zasnovano za usmeritve za oblikovanje in varovanje krajine. V 43. členu piše, da srednjeročni plan vsebuje pogoje za urbanistično, arhitektonsko in krajinsko oblikovanje, prav tako pogoje za varovanje in razvoj naravnih in z delom pridobljenih vrednot.

Zakon o urejanju naselij in drugih posegov v prostor⁴ med drugim izdeluje tudi temeljno načelo, ki je zapisano v 9. členu, da se naselja načrtujejo tako, da je njihova urbanistična arhitekturna podoba usklajena s krajevnimi značilnostmi, naravno in kulturno dediščino in tipologijo regionalne arhitekture ter z drugimi naravnimi in z delom pridobljenimi

2 Uradni list, 1981/1

3 Uradni list SR Slovenije, 1984/18

4 Uradni list SR Slovenije, 1984/18

vrednotami okolja. Nepoučeni v členih v praksi še premalokrat razberejo izvirno strokovno delo za konservatorje, še prav posebej za konservatorje iz humanističnih smeri. Toda tudi v določilu 23. člena je to delo jasno vsebovano z besedami, da se prostorski izvedbeni akti pripravljajo "na podlagi podatkov o naravnih lastnostih prostora in o obstoječi in predvideni rabi prostora" in da se "podrobneje razčlenijo naravne lastnosti in ustvarjene razmere na območju", za katerega se pripravlja tak akt. Praksa nas pri teh delih pogosto potiška zdaj na eno, zdaj na drugo stran ločnice, do katere v resnici seže naše strokovno delo. Interdisciplinarnih dobrih teamov, ko se srečujemo z drugimi, v minulih desetletjih tudi bolj privilegiranimi strokami, še manjka. To so pomembni izzivi za konservatorja jutrišnjega dne (gl. poglavje Izzivi!). Če skrbno beremo zakonska določila, spoznavamo svoje jasno opredeljene naloge. Vsekakor pa moramo ta bežni prelet nekaterih zakonskih določil, ki v praksi igrajo zelo pomembno ali odločilno vlogo kot stržen konservatorjevih nalog, končati s še eno ugotovitvijo: konservatorjevo strokovno delo zahteva vedno in povsod predstavljati dediščino s kar največ zornih kotov z množico podatkov, s primernim poudarjanjem za vsak primer najbolj relevantnih podatkov, pa tudi z vrsto posledičnih razlag. Procesi iz preteklosti v snovi in prostoru, v oblikovanem in grajenem okoliščini, v neznatnih in velikih likovnih stvaritvah se danes nadaljujejo za jutri. Uničevalne moramo zadržati ali (če je le mogoče) ustaviti, pozitivne pospeševati, odmeve v družbenem, kulturnem življenju in snovanju pa krepiti.

POVZETEK NALOG

Iz zakonskih določil izhaja, da mora konservator najprej vedeti kar največ o dediščini področja, za katerega skrbi. Gotovo jo mora najprej poznati v okviru raziskav svoje bazične discipline. Hkrati mora vedeti, kakšne nevarnosti tvarni dediščini lahko in dejansko groze, kaj se s to dediščino dogaja danes, kaj se je z njo dogajalo v preteklosti, pa tudi, kakšen ritem razpada snovi bo kazala jutri, kaj za dediščino pomenijo začetne in nameravane spremembe v materialnem in duhovnem okolju. Konservator se bo na primeru ob-

jektov, ki jih dobro pozna, naučil v osnovnih potezah razumeti podatke v dokumentaciji, ki so mu na voljo v zavodu in v strokovni literaturi, pa tudi skupine podatkov, ki jih obravnavajo druge vede. Od vsega začetka se mora pri tem zavedati, da ni treba obvladati vse pisane palete podatkov različnih strok in ne vseh potankosti iz svoje stroke, v katere se ni mogel poglobiti v pravem raziskovalnem procesu. Nasprotno: celo dolžnost je, da pozna smeri, možnosti in meje raznih spoznanj, ki se tako ali drugače odražajo na varstvu dediščine. V tem smislu torej ni potrebno, da znam brezhibno datirati in interpretirati vsak posamezen objekt, s katerim imam le mimogrede opraviti. Toda za vsak posamezen objekt, s katerim imam le mimogrede opraviti, moram vendarle vedeti, da so potankosti v njem pomembne za to ali ono vedo, slutiti moram, v katero smer morejo postati še posebej pomembne. Zato mora biti na osnovi tega vedenja moja konservatorska odločitev vnaprej taka, da bo pot za spoznanja, preučevanja ostala trajno odprta, ali pa, da bo preučevanje v teh smereh zagotovljeno, vsaj preden se stanje na objektu spremeni. Da bom lahko segel tako daleč, moram vsaj nekatere objekte poznati zelo v potankosti. Podobno velja tudi za spoznanja o spremembah, vedenje o posledicah, ki so predmet načrtovanj in pravnih aktov. V podrobnosti jih ne morem slutiti in poznati povsod. Toda s pomočjo tega, kar vem o posameznem primeru, srečnem in manj srečnem, bom vedel, kje so možnosti za intervencijo, kje tičijo nevarnosti za konservatorski cilj. Gotovo konservator ne pozna vseh procesov, ki se dogajajo v snovi dediščine ali v okolju te dediščine. Humanistično izobraženemu delavcu so bolj ali manj neznan naravni procesi, pa tudi marsikateri družbene in ekonomske zakonitosti. To včasih povzroča nelagodje ali kar nemoč pred nalogami. Premalo pa se zavedamo, da prav humanistična izobrazba omogoča tako sklepanje, da se tudi konservator drži načela iz medicinskega kodeksa, ki pravi *primum nil nocere* (predvsem ne škoditi). Možne posledice predvidene spremembe, predvidenega posega je včasih treba dobresedno raziskati, preden se odločimo. Seveda pa za to nikoli nimamo neomejenih časovnih in finančnih možnosti. Tudi ta omejitev je posebna naloga in izziv za konservatorja (gl. Izzivi!). Navodilo o vsebini in metodologiji izdelave strokovnih podlag in prostorskih

sestavin planskih aktov občin⁵ je konservatorju premalo v pomoč. Toda naša praksa je izoblikovala že dokaj trdno pravilo, da se v tovrstne strokovne osnove vključuje popis vsega, kar je zbudilo pozornost bazičnih disciplin, kar je strokovna služba za varstvo evidentirala z osnovnimi podatki, ki omogočajo identifikacijo objekta in njegovega pomena.

V obliki novih skupin pojmov, na osnovi shem vrednotenja, ki naj bi bile splošno razumljive, postopno zorijo novi načini prikazovanja dediščine, prikazovanja posameznih objektov v njej, pa tudi definiranja skupnih lastnosti in posebnosti, ali tudi precej informativni pregledi, česa širša družba s temi objekti in ob njih ne sme početi. Žal pa je objekt iz preteklosti, torej objekt kulturne dediščine, še vse prerediti prikazan kot usmerjevalec dogajanja v svojem okolju, kot "potencial", bogastvo in vrednota. Nikoli še ni dejstvo, da je v nekem kraju svetovno znan kulturni spomenik, tako zaznamovalo razvojnih dokumentov tistega kraja, kot je npr. Postojno že zaznamovala njena jama. Tudi zakonitosti stavbarstva, regionalnih posebnosti v planih še ne definiramo dovolj, prav tako ne zahtevamo grafičnih izvedb za določila, ki so v besedi ali na karti nakazana veliko preveč splošna. V teh smereh je treba opraviti še veliko izvirnega konservatorskega dela, kot so konservatorju hvaležne naloge predstavljanja pravega konservatorskega videnja in razumevanja dediščine. Vsi objekti, ki so vredni varstva, namreč ne bodo pomembni za širšo javnost, za turistični direndaj, za neposredno gospodarsko korist, pa tudi ne torišče za konservatorske in restavratorske posege. Nekateri bodo ostali skriti in le zavarovani, na njih naj sodobna snov služi le izjemno, ostajajo naj dokument, predmet raziskovanja, katerega metode naj ne bodo uničevalne. Tudi oblikovanje teh skupin je za konservatorja zahtevna, a hvaležna naloga.

Prikazovanje dediščine in projekcij z njo v zvezi mora vse bolj spremljati, uvajati in podpirati tudi družboslovski povzetek, ki bi v kratkih potezah označil sevanje posameznega stvarnega pojava v gospodarski in kulturni prostor. Dediščine ne varujemo le zato, da jo zgolj ohranimo, ampak zato, da nas notranje bogati in predstavlja, tako danes, kot v

prihodnosti. Dediščina je tudi gospodarski potencial - ne le s svojo prvotno funkcijo in neposredno materialno vrednostjo. Pomeni tudi delo za specialiste, odpira tržišče s posebnimi materiali, maloserijsko proizvodnjo, ročnim delom, omogoča tudi celo vrsto svobodnih, celo rekreativnih dejavnosti. Bivanje v tradicionalnem okolju je marsikdaj potrebno celo za psihiatrično zdravljenje. Tako navidez mehanične naloge postajajo visoko strokovno delo in tu je jedro konservatorjevih strokovnih nalog.

Ko pregledujemo konservatorjeve naloge, velja spregovoriti tudi o tem, da je konservator pogosto organizator in vodja neposrednih terenskih konservatorskih akcij. Poznavalec naše, pogosto po sili razmer izkrivljene prakse zna povedati, da konservator = umetnostni zgodovinar opravlja delo gradbenega delovodje, mimogrede pa še malo poprojektira. Sem in tja je bilo približno res tako. A vrsta nalog pri praktičnih delih dejansko pripada, v skladu z zapisanimi mednarodnimi dokumenti in priporočili, konservatorju s humanistično izobrazbo. S tem ne mislimo najprej na to, da organizatorjev dela pač praktično nimamo in zato konservatorju še nekaj časa nihče ne bo odvzel preštevilnih in ubijajočih poti za materiali in izvajalci. S tem mislimo predvsem na to, da je praktična konservatorska akcija tudi sprememba snovi, razkrivanje elementov dokumenta in tu je prisotnost poznavalca teh elementov pogosto prav usodno potrebna, v določenih fazah, ko se ugotavljajo stilni elementi, ko se odstranjujejo kronološko pomembne "plasti" pa brezpogojno obvezna, tudi v skladu z omejenimi mednarodnimi priporočili. Tudi izdelovanje posebno delikatnih detajlov v ročnem delu na pomembnih objektih in akcijah mora nastajati v skupnem delu, v teamu.

Sodelovanje in team smo v tem prikazu večkrat omenili. Teamsko delo in sodelovanje raznih strokovnjakov v najbolj popolni in žlahtni obliki je, to naj poudarimo na koncu, ena od temeljnih nalog in zapovedi za konservatorje. Vsak sklep, vsaka odločitev naj dozori, to nam spet narekujejo tudi mednarodne norme, o katerih bomo še govorili (gl. Argumenti), v večji skupini, preverjen naj bo na več nivojih in oblikovan v skupini vsaj treh mnenj in različnih izkušenj.

Po takem pregledu bi res rekli, da je preveč nalog in zahtev. Toda pri tem nas najprej podpira skupinsko delo. Podpirajo nas izkušnje prejšnjih rodov. V pomoč in oporo so nam tudi normativi in standardi za konservatorsko delo, ki so bili eno od meril za financiranje stroke. Organizacijske oblike se resda spreminjajo. A nesporno je, da velika akcija, velika odločitev zahteva vsaj mesec dni priprav; vsaj 10 dni mora veljati internemu delu. Vodilo za vsako posamezno akcijo sodi na papir, na uradni zaznamek za rabo v zavodu, prav tako poročilo o opravljenem delu. Vseeno je, ali je taka akcija preprost nasvet ali obnavljanje gradu. Ko se dela lotim, opravi vnaprej določen miselni proces. Če ga moram zapisati v tezah, sem ga moral oblikovati, doreči. Pozneje mi bo prav to v pomoč, v najslabšem primeru me bo to lahko celo pravno zavarovalo. Enako je s končanim delom. Širše dostopno informacijo o tem, kako sem deloval in zakaj tako, sem dolžan ohraniti tudi zaradi tistega, ki je ob tem nosil določena finančna bremena. Tako je bosa tista, da nekateri konservatorji za seboj puščajo razprave, drugi pa spomenike. Obojemu veljajo jasne meje. Prekopan in "prekonserviran" spomenik, o katerem ni več mogoče izvedeti temeljnih dveh, treh meril kako in zakaj, ni več spomenik.

PREGLED PRAVNIH AKTOV

- Ustava SFRJ in Amandmaji k Ustavi SFRJ, Ur.l. SFRJ, št. 9/74, 38/81, 70/88
- Ustava SR Slovenije in Ustavni amandmaji k ustavi SR Slovenije, Ur.l. FNRJ, Dodatek, št. 4/56
- Zakon o ratifikaciji Mednarodne konvencije za varstvo ptic, Ur.l. SFRJ, št. 6/73
- Uredba o ratifikaciji Konvencije o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljnega uvoza in izvoda kulturnih dobrin in prenosa lastninske pravice na njih, Ur.l. SFRJ, št. 5/73
- Zakon o ratifikaciji Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine, Ur.l. SFRJ, št. 56/74
- Uredba o ratifikaciji Konvencije o močvirjih, ki so mednarodnega pomena, zlasti kot prebivališča močvirskih ptic, Ur.l. SFRJ - Mednarodne pogodbe, št. 9/77
- Zakon o naravni in kulturni dediščini, Ur.l. SRS, št. 1/81, 42/86

- Zakon o Spominskem parku Trebče, Ur.l. SRS, št. 1/81, 42/86
- Zakon o Triglavskem narodnem parku, Ur.l. SRS, št. 17/81, 18/81, 42/86
- Zakon o ustanovitvi delovne organizacije Restavratorski center SR Slovenije, Ur.l. SRS, št. 39/82
- Pravilnik o vodenju registra in zbirnega registra naravnih znamenitosti in kulturnih spomenikov, Ur.l. SRS, št. 10/82
- Pravilnik o strokovnih in tehničnih pogojih za začetek dela strokovnih organizacij, Ur.l. SRS, št. 21/82
- Pravilnik o obliki in namestitvi oznak nepremičnih spomenikov in znamenitosti, Ur.l. SRS, št. 33/85
- Odlok o zavarovanju redkih ali ogroženih rastlinskih vrst, Ur.l. SRS, št. 15/76
- Odlok o zavarovanju redkih ali ogroženih živalskih vrst ter njihovih razvojnih oblik, Ur.l. SRS, št. 28/76
- Zakon o urejanju prostora, Ur.l. SRS, št. 18/84, 15/89
- Zakon o urejanju naselij in drugih posegov v prostor, Ur.l. SRS, št. 18/84, 37/85, 29/86
- Zakon o stanovanjskem gospodarstvu, Ur.l. SRS, št. 3/81, 34/83, 24/85, 1/86, 11/88
- Zakon o gozdovih, Ur.l. SRS, št. 18/85, 29/86
- Zakon o vodah, Ur.l. SRS, št. 38/81, 29/86
- Zakon o pokopališki in pogrebni dejavnosti ter o urejanju pokopališč, Ur.l. SRS, št. 34/84, 33/85
- Zakon o grobiščih in grobovih borcev, Ur.l. SRS, št. 4/78
- Zakon o dedovanju kmetijskih zemljišč in zasebnih kmetijskih gospodarstev (kmetij), Ur.l. SRS, št. 26/73, 29/73, 1/86 (čl. 3)
- Zakon o postopku z najdenimi stvarmi, Ur.l. SRS, št. 31/76 (čl. 10, 13)
- Zakon o samopriskevku, Ur.l. SRS, št. 35/85, 48/86
- Zakon o davkih občanov, Ur.l. SRS, št. 36/88 (čl. 161, 178)
- Odlok o pooblastitvi delovne organizacije Triglavski narodni park - Zavod za gojitev divjadi "Triglav", Bled, p.o., za opravljanje dejavnosti in nalog v zvezi z varstvom Triglavskega narodnega parka, Ur.l. SRS, št. 33/81
- Odlok o ustanovitvi delovne organizacije "Spominski park Trebče", Ur.l. SRS, št. 44/82
- Odlok o določitvi objektov in naprav ter drugih posegov v prostor, za katere loka-

- cijsko dovoljenje za urejanje prostora daje pristojni republiški upravni organ, Ur.l. SRS, št. 28/85
- Pravilnik o službenem znaku in izkaznici naravovarstvenega nadzornika, Ur.l. SRS, št. 31/87
- Kazenski zakon Socialistične federativne republike Jugoslavije, Ur.l. SFRJ, št. 44/76, 54/76, 38/77, 34/84, 74/87 (čl. 151, 153)
- Kazenski zakon Socialistične republike Slovenije, Ur.l. SRS, št. 12/77, 3/78, 19/84, 47/87 (čl. 147, 155, 166, 169, 176, 178, 179)

PREDMET NALOG VARSTVA: KULTURNA DEDIŠČINA PO OBLIKI, VRSTAH, TIPIH...

Konservatorjeve naloge gotovo najprej določa sama kulturna dediščina. Gradivo in njegova kulturna vrednost je na prvi pogled nepregledna množica pojmov. Vrste, kakor koli jih že poskušamo definirati, ostajajo odprte. To dejstvo je tudi objektivno resnično, saj določene snovi izginjajo, druge pridobivajo svoje mesto v zavesti, v želji po ohranitvi. Zato je v kratkih besedah zelo težko ustrezno opisati kulturno dediščino. Navadili smo se, da pravimo kulturna dediščina vsemu v materialu dokumentiranem človekovem delu, snovanju in bivanju, ki smo ga podedovali od preteklosti, in to z vsemi z delom ustvarjenimi vrednotami vred, kadar nam to gradivo pomaga do določenih spoznanj in nas drugače duhovno bogati. Kulturna dediščina je tista vrednota v človekovem okolju, ki ni potrebna za človekovo najbolj preprosto existenco, a bistveno prispeva k duševnem ravnovesju in dobremu počutju. Kulturna vrednost je včasih izražena v celotnem objektu, neločljivi enoti, pogosto pa zgolj v kateri od njenih lastnosti. Te lastnosti so lahko izolirane v prostoru, krajini, lahko se pa na določenem območju ponavljajo in s tem lahko povzročijo, da kar celo območje štejemo za kulturno dediščino.

Kadar je tvorba iz preteklosti opazen tvorni vir o nekem dogajanju, je priča opaznega hotenja in snovanja. Če se nanjo danes odzivamo posebej izraženo, jo lahko štejemo za kulturni spomenik, občina jo lahko z aktom razglasi za

kulturni spomenik. Kulturni spomenik je to vselej v dogovoru z družbeno voljo, z družbeno zavestjo. Določene lastnosti kulturnega spomenika so lahko take, da so pomembne za vso Slovenijo. Te lastnosti zlasti podčrta razglasitev republiške skupščine za spomenik velikega in izjemnega pomena, čeprav taka razglasitev temeljnemu spoznanju, da gre za spomenik, nič ne doda in nič ne odvzame (in vpliva le na nekatere poudarke v načinu varstva, ne vpliva pa na temeljno varovanje).

Kulturna dediščina in kulturni spomenik sta lahko premična in nepremična. Nepremična kulturna dediščina je v večini primerov umetna tvorba, navadno zgradba in drug rezultat (tudi razprava) oblikovanja prostora iz najrazličnejših gradbenih in okrasnih materialov. Lahko pa je tudi naravna tvorba - zemljišče, kjer se je kaj pomembnega zgodilo ali zemljišče s plastmi, v katerih so sledi človekovega bivanja.

Po naši deželi se prepletajo, tudi na istem prostoru, različne razsežnosti kulturne dediščine in kulturnih spomenikov, prekrivajo se, pogosto se prostorsko stopnjujejo, pri takih združbah pa gre vselej za vsebinsko stopnjevanje. Čisto fizično gre pri tem za objekte in območja, vsebinsko pa tudi za enote in celote.

Zakon je vrsto spomenikov poenostavljeno imenoval z imeni najbolj pogostih akademskih strok, ki jih preučujejo. Ta shema se je v praksi že dovolj uveljavila, čeprav meje niso ne ostre in ne enopomenske, ker gre objektom in območjem z več pomeni tedaj, ko hočemo biti dosledni, pripisati več oznak. Vendarle storimo prvi korak k spoznavanju kulturne dediščine in njenega varstva, če si na tak način prikličemo v spomin, da je naša kulturna dediščina (in spomeniki): a) arheološka, b) zgodovinska, c) umetnostna in arhitekturna, č) urbanistična, d) etnološka in e) tehnična.

Iz prepleta prostorskih, pravnih in praktično varstvenih posebnosti posameznih objektov in območij so strokovnjaki v zadnjem času izoblikovali zelo pregledno in kratko obliko razvrščanja dediščine po varstvenih skupinah⁶. Pri tem sta temeljni skupini kulturni spomenik in arheološko območje, dopolnilne skupine pa so spomeniška celota, urbanistični spomenik in krajinski park, skupine kulturne dediščine pa so zaokrožene v območje kulturne dediščine in območje arheološke dediščine.

6 Jelka Pirkovič, Kritična analiza... Medobčinski zavod VNKD Piran, 1. fazni izdelek, 1989, tipkopis kulturnih spomenikov

Zvečine vsako tvorbo, vsako enoto vendarle pojmuje najprej po namenu, zaradi katerega je nastala. Tako je tudi osnovno opisovanje dediščine ne more ločiti od tega, da ne bi na tak način, ko predstavljamo predmet-nalogo konservatorskega dela, našli glavnih funkcionalnih tipov.

Kulturna dediščina pa so tudi nekatere posebnosti, lastnosti, ki jih je težko vezati le na posamezen objekt: nakloni streh, razporeditev odprtih v zgradbah, barvni odtenki v določenem okolišju, območju, struktura kmetijskih kultur v krajini. Lahko so objekti, ki so sami brez starih in še posebej brez slogovnih posebnosti, pač pa so rezultat zavestnega in podzavestnega normiranega⁷ - in tako tudi posredno konservatorskega - urejanja prostora iz bližnje ali nekoliko bolj oddaljene preteklosti⁸. Ko želimo z besedami zajeti pojave kulturne dediščine, bi morali naposled poseči še po strokovni terminologiji in tipologiji posamezne zadevne stroke: stan in dimnica, kozolec in gradišče, partizanske javke in fužinarska hiša, pil in vaška lipa npr. z eno besedo pomembna stenska freska ali streha iz skrli, pa slamnata in skrlnata streha, tloris hiše na ključ, pa njen vrhhlevni ali vrhkletni koncept, pa sled vhoda v prastaro utrdbo s "claviculo", zvonik na "preslico" ali dejstvo, da je turbina tipa Leonard. Te terminologije nikoli ne bomo v celoti vsi obvladali (vprašanje je tudi, do kod jo je potrebno vključiti celo v zavodske informacijske sisteme, četudi vsaj temeljne skupine samostalnikov, ki se večkrat ponavljajo in prvih pridevnikov na vsakem območju sodi zraven), zelo hitro pa nas usmeri in opozori na obsežnost pomena, vrednosti in s tem nalog za konservatorsko stroko. Zato smo tu tudi tako na široko, ko smo želeli z besedami prikazati predmet varstva (in varstvenih nalog s tem) posegli po dosedanjih načinih naštevanja celotne kulturne dediščine (nepremične).

Več od vseh besed, ki vodijo predvsem v smer enega miselnega procesa, morda povedo nekateri primeri, morda tudi nekaj skic.

Primeri:

a) Sorško polje je med drugim tudi kulturna dediščina, območje kulturne dediščine, saj ga označuje zelo značilna parcelacija v progah,

omejujejo stare poti, obrobajo stara naselja. Do te strukture se moramo zavestno opredeliti v vizijah o tem, kaj hočemo v prostoru v prihodnje, kako ga želimo ustrezno rabiti, a tudi ceniti in vrednotiti. Podobno je z vrsto hiš v obrobni vseh: vsebujejo toliko značilnih gradbenih elementov izpred 50, 100 let, tako so se zapisale v našo zavest, da tvorijo identiteto tega območja. Tudi glede tega morajo biti odločitve jasne - gotovo se bo to in ono spremenilo, saj materiali dotrajajo, a spremeniti se mora na premišljen način. Poleg teh lastnosti dediščine je na območju vrsta kulturnih spomenikov in objektov, ki bi razglasitev vsekakor zaslužili, pa naj so že to godeške gomile, teren rimske ville pri pokopališču v Žabnici, cerkev sv. Uršule, hiše takega in drugačnega izročila, tja do urejenega kompleksa v Stražišču, da omenimo le nekatere.

b) Ko si želimo približati obsežnost pomena kulturne dediščine - kulturnega spomenika, lahko uberemo tudi obratno pot. Večina naših starih mest, urbanističnih spomenikov, je obdana z mestnimi četrtmi, katerih značaj se bistveno razlikuje od značaja osrednjega dela in tako se utegne zdeti, da so mestni predeli "brez posebnosti" (ta formulacija je npr. na eni od predstavitev - razstav stare Ljubljane in njene prenove doletela ljubljanski Žabjek, med hišo, ki jo je Prešeren poznal in obiskoval kot gostilno "Pri sodčku", in staro ljubljansko kaznilnico). Toda take četrti so, ko jih analiziramo, seveda nujni del identitete urbanističnega spomenika. Tudi do kulturne dediščine v njih se moramo zavestno vesti. Segli bomo v soseščino pravkar omenjenega Žabjeka: na prostoru na vzhod od ljubljanskega srednjeveškega obzidja se do Ljubljance, grajskega vznožja in Gruberjevega prekopa širijo Prule, del urbanističnega spomenika Ljubljana⁹. Uokvirjajo jih strženi vsekakor spomeniškega značaja: že omenjena poteza mestnega obzidja, spoznavna v parcelaciji in strnjeni stari pozidavi, stara Karlovska cesta s t. i. Wasserjevo "kasarno", Gruberjev prekop, oblikovana (pa ne prav vzorno vzdrževana) struga Ljubljance, Samassov dvorec na grajskem vznožju, mostiščarske najdbe na Spici. Del prostora opredeljuje tlorisna za-

7 primerjaj Z. Koželj, Varstvo spomenikov 28, 1986, 51

8 Zato moramo, kot bomo še videli, že pri prvem spoznavanju objektov dediščine za stroko med drugim ugotoviti tudi kar se da veliko o posegih na objekt in območje v preteklosti - primerjaj navodila za popisovanje, evidentiranje - I. Maroevič, Sadašnjost baštine 309.

9 Primerjaj elaborat Ljubljanskega regionalnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine

snova ljubljanske industrije iz prejšnjega stoletja, Wasserjeve keramične proizvodnje in Samassove livarne. Od te je ohranjen še del stavb znotraj tovarnice Tribuna. Območje nadalje označuje ljudska šola izpred 1. svetovne vojne, nekaj popotresnih hiš, tudi s stilnimi značilnostmi¹⁰, sistematična zazidava v obliki enodružinskih hiš iz 30-tih let ter bloki in stolpiči iz 50-tih in 60-tih let. Med hišnimi lastniki in prebivalci pred vojno npr. najdemo od za zgodovinarje zanimivega prof. dr. Viktorja Korošca ali dr. Frana Grivca pa tja do velikana slovenske drame Janeza Cesarja. Torej, v okviru prostora, ki ga definirajo spomeniške vrednosti je vrsta pomenov kulturne dediščine.

c) Kako so vrste opredeljevanja vrednosti in pomenov kulturne dediščine in kulturnega spomenika "odprte", pa nakažimo na primeru "Orfejevega spomenika" na Ptuj¹¹. Spomenik je brez dvoma pomemben element urbanističnega spomenika Ptuj, saj definira enega glavnih mestnih trgov in obenem označuje enega od prastarih reliefnih strženov, ki so usmerjali razvoj mestnega tkiva (ne glede na to, ali stoji še na svojem prvotnem mestu ali je le ponovno postavljen blizu svojega prvotnega mesta, kajti tretje možnosti ni). Spomenik je do določene mere tudi po namenu, ki je bil zanj postavljen. Še danes, po dva tisoč letih, je izkaznica starorimske Poetovie, saj je bil nagrobnik enega od Valerijcev in mestnih duumvirov, torej gotovo enega od najbolj veljavnih mož v svojem času v mestu. Ima vrsto formalnih kvalitet, saj je npr. največja monolitna stela v srednjeevropskem prostoru in dokument bogastva reliefne zakladnice noriško-panonskih klesarskih delavnic v 2. stoletju. Njen likovni okras je smiselno povezan: z mislijo na onostranstvo, na smrtni strah in beg pred smrtjo, povratek in posmrtno življenje, mogoče je razložiti ves okras, od Orfejeve pesmi v glavnem polju, do levov na ovršju in Endemiona in Selene v timpanonu. To naj bi bila posebnost keltskega izročila v Noriku in ob njegovi meji. Naposled pa je spomenik tudi pomemben zgodovinski spomenik: po izročilu naj bi bil služil kot sramotni steber v mestu, ki ima med drugim tudi enega najstarejših ohranjenih mestnih statutov.

Ljudsko ime zanj je "pranger". V strokovnih geslih ga bomo prav gotovo našli tudi takole opisanega: Kraj Ptuj, Slovenski trg; ime spomenika "Orfejev spomenik", "pranger"; zvrst: arheološki spomenik, zgodovinski spomenik (del urbanističnega spomenika); tip stela z reliefnimi polji in levjim ovršjem...

NAPOTKI O LITERATURI

Našteti literaturo, ki bo po kulturni dediščini in načinih njenega varstva vodila strokovnjaka ali izobraženca, ki bi želel le prvo, okvirno informacijo, bi bilo, kot smo že omenili, jalovo početje. Vendar pa so za začetek samostojnega iskanja med knjigami potrebni določeni napotki, saj knjižnični katalogi in bibliografije, ki so objavljene, teme navadno ne obravnavajo s takega zornega kota, kot ga potrebujemo.

a) Informacije o dediščini na Slovenskem:

Začeti je treba z monografskimi obdelavami dežele, npr. s knjigami iz zbirke Slovenska zemlja (Ljubljana 1892-1926): Rutar - Goriška in Gradiščanska, Rutar - Trst, Orožen - Kranjska, Potočnik - Koroška, Kovačič - Slovenska Štajerska in Prekmurje, in s Slovenijo: A. Melik - Slovenija, Ljubljana 1963, in z delnimi obravnavami, npr. I. Gams - Pohorje, ter z leksikalnimi deli, kot sta Krajevna leksikona Dravske banovine, Ljubljana, 1937, in Krajevni leksikon I-IV, Ljubljana, 1968-80 ali enciklopedije leksikografskega zavoda v Zagrebu in Mladinske knjige v Ljubljani. Enako nepogrešljive so obravnave zgodovine naroda in dežele, začeni s trenutno najbolj priročno izdajo Zgodovina Slovencev - več avtorjev, Ljubljana, 1979 ali B. Grafenauer - Zgodovina.

Zelo splošno predstavljajo dediščino širši javnosti namenjene monografije: M. Kmecl - Zakladi Slovenije, Ljubljana, 1979, L. Menaše - Umetnostni zakladi Slovenije, P. Fister - Zgodovina stavbarstva na Slovenskem.

Temeljnih "topografij" je (pre)malo. Popisi cerkva so se začeli z deli A. Stegenška - Dekanija gornjegrajska, Maribor, 1905, A. Stegenšek - Konjiška dekanija, Maribor, 1909 in M. Marolta - Dekanija Vrhnika, Ljubljana,

10 Čečeva vila ob Gruberjevem prekopu je bila leta 1988 popravljena po konservatorskih napotkih. Varstvo spomenikov 31/1989

11 Ob tem moramo omeniti, da je ime spomenika, ki je v stroki in turističnih prospektih na splošno v rabi, pravzaprav umetna tvorba iz zgodnjih časov intenzivnejšega arheološkega raziskovanja izpred 1. svetovne vojne. Ljudstvo tega imena ni poznalo.

1929, M. Marolt - Dekanija Celje I-II, Maribor, 1931, 1932 ali še ambicioznejše zasnovano delo F. Steleta - Umetnostni spomeniki Slovenije I, Politični okraj Kamnik, Ljubljana, 1928, pozneje pa jih je skušala spet nadaljevati varstvena služba. Tako je v Ljubljani 1978 izšla Grosupeljska krajina S. Mikuža in več topografskih gradiv: M. Zadnikar - Gradivo za umetnostno topografijo Kočevske, Ljubljana, 1967, J. Curk - Topografsko gradivo I-IX /občin celjskega okraja/, Celje, 1967, J. Curk - Topografsko gradivo I-III, Ljubljana, 1969; I. Sedej - Etnološki spomeniki. Za popis arheoloških najdišč je skrbel arheološki inštitut pri SAZU in tako so izšla Arheološka najdišča Slovenije /J. Šašel in sodelavci/ v Ljubljani, 1975, J. Dular - Bela Krajina. Pod naslovom Vodnik po partizanskih poteh /več avtorjev, Ljubljana 1978/ je pregled spomenikov NOB.

Preglede dediščine dopolnjujejo monografske bazične obravnave posameznih akademskih strok npr.: več avtorjev - Zgodovina agrarnih panog - Gospodarska zgodovina Slovencev, Ljubljana /SAZU/, 1950, V. Novak - Sestav slovenske ljudske kulture, Ljubljana, 1960, T. Cevc - Slovensko ljudsko izročilo /Stavbe/, Ljubljana, 1980, T. Cevc - Planine, T. Cevc, P. Fister, I. Sedej, F. Šarf - Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Ljubljana, 1976, I. Sedej - Ljudska umetnost na Slovenskem, Ljubljana, 1985, G. Makarovič - Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana, 1981, M. Mušič - Arhitektura slovenskega kozolca, Ljubljana, 1970, D. Grabrijan - Kako je nastajala naša sodobna hiša, Ljubljana, 1959, P. Fister - Arhitektura slovenskih protiturških taborov, Ljubljana, 1975, M. Zadnikar - Romanika, Ljubljana 1982, M. Zadnikar - Srednjeveška arhitektura kartuzijanov, Ljubljana, 1972, M. Zadnikar - Stična in zgodovina arhitektura cistercijanov, Ljubljana, 1977; M. Zadnikar - Znamenja na Slovenskem, Ljubljana, 1965, F. Stele - Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, Ljubljana, 1924 in 1966, E. Cevc - Srednjeveška plastika na Slovenskem, Ljubljana, 1963, E. Cevc - Poznogotska plastika na Slovenskem, Ljubljana, 1979, E. Cevc - Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom, 1981, I. Komelj - Gotska arhitektura, Ljubljana, 1973, N. Sumi - Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem, Ljubljana, 1966, N. Šumi - Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem, Ljubljana, 1969, E. Cevc - Srednjeveška plastika na Slovenskem, Ljubljana, 1963, E. Cevc - Gotsko kiparstvo, Ljubljana, 1967, E. Cevc -

Poznogotska plastika na Slovenskem, Ljubljana, 1970, E. Cevc - Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom, 1983, S. Vrišer - Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem, Ljubljana, 1963, S. Vrišer - Baročno kiparstvo, Ljubljana, 1967, S. Vrišer - Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji, 1976, S. Vrišer - Baročno kiparstvo na Primorskem, 1983, T. Brejc - Slikarstvo 15.-19.stol. na slovenski obali, Koper, 1980, A. Žigoni - Cerkevno slikarstvo poznega 19. stol. na Slovenskem, Celje, 1982, razni avtorji, Katalogi in monografije Narodnega muzeja v Ljubljani I-XXV, M. Smole - Gradovi in graščine na Kranjskem, Ljubljana, 1982, M. Durjava - Tipologija in razvoj slovenske kmečke hiše, Maribor, 1986, S. Bernik - Koper-Izola-Piran, Ljubljana, Piran, 1968, I. J. Curk - Ptuj, Ljubljana, 1969.

Vrsta seveda še zdaleč ni zaključena in ne popolno naštet.

Zelo uporabnih je tudi poldrugih sto in več vodnikov iz serije Vodniki po kulturnih in naravnih znamenitostih Slovenije, ki jih z uredništvom Zavoda RS za varstvo naravne in kulturne dediščine izdaja založba Obzorja in večje in manjše skupine vzporednih vodnikov (Spomeniki NOB založniške hiše Komunist). Prav tako so nepogrešljivi razni regionalni in krajevni zborniki, ki izhajajo kot prave revije (Celjski zbornik, Loški razgledi, Goriški letnik), ali na določene časovne razmike (Zbornik občine Slovenska Bistrica, Ptujski zbornik, zlasti Ormoški zbornik) in v svojih obravnavah zajemajo velik del slovenskega ozemlja.

Prav tako je obsežna serija revij iz bazičnih strok, kjer gre prvenstvo zaradi objavljenega obsega verjetno reviji Arheološki vestnik: Zbornik za umetnostno zgodovino (dve seriji), Časopis za zgodovino in narodopisje (dve vrsti). Slovenski etnograf, Glasnik Slovenskega etnološkega društva (s knjižicami), itd.

b) Literatura o varstvu kulturne dediščine

Tudi ta skupina del je zelo obsežna in zaradi omejenih možnosti in bralstva le delno dosegljiva v Sloveniji. Zanja je specializirana knjižnica Zavoda RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, a tudi tu ni zbrano zadostno število naslovov. Vsebinsko se v specialnih delih s področja konservatorstva, kar je razumljivo, konservatorska teorija večkrat prepleta s prikazom kulturne dediščine. Tako je tudi v teh za področje specializiranih revijah, ki so, oziroma ki izhajajo in obravnavajo (tudi) probleme na Slovenskem. Pri tem imamo v mislih (v kronološkem za-

poredju) Mittellungen in Jahrbuch der Zentralkommission (fuer Erforschung und Erhaltung der Denkmaler) v 3 serijah, ki so izhajale od 60-tih let prejšnjega stoletja do leta 1918, Varstvo spomenikov (prva številka 1949, leta 1989 številka 31) in Zbornik zašтите spomenika kulture (začel je izhajati v Beogradu 1950, pozneje tiskan v raznih krajih, do sedaj izšlo 18 številka).

Slovenske monografske obravnave tematike so še maloštevilne. Za začetek je še vedno tudi danes informativno delo N. Šumi - Prenova Ljubljane, 1978 in zlasti P. Fister - Obnova in varstvo arhitekturne dediščine, Ljubljana, 1979. Na začetku seznanjanja z materijo je treba poznati tudi stare sestavke: F. Stele v ČZN, 1928, F. Stele - V obrambo rimskega zidu na Mirju, Ljubljana, 1929, F. Baš - Zgodovinski časopis 1/15, 1951, 1-4.

Zelo poljudno (in tudi pomanjkljivo) obravnava dejavnost dvoje prispevkov v Likovnih odsevih (M. Slabe, 1984 in I. Mikl Curk, 1985) ali delo več avtorjev (v izdaji Zavoda RS za varstvo naravne in kulturne dediščine in besedilu I. Mikl Curk in M. Puc) Varstvo naše dediščine, 1989.

Specialne, bolj kompleksne obdelave so v pripravi, npr. disertacija J. Pirkovič ali skripta konservatorjev-etnologov (več avtorjev).

Našo teorijo in prakso poleg sestavkov in poročil v Varstvu spomenikov odsevajo tudi posamezni prispevki v drugih revijah, od katerih tu velja omeniti dve, ki izhajata v Ljubljani: Sinteza in AB-Arhitkov bilten.

V kontekstu slovenske literature velja omeniti še povzetek W. Wulf - Deutschjugoslawische Fachtagung zu Fragen der Inventarisierung, Dokumentation und Information in der Denkmalpflege, ki je izšel v reviji Deutsche Kunst-u. Denkmalpflege 41, 1983, 47 ss.

Več snovi zajemajo monografske razprave s hrvaškega jezikovnega področja: I. Maroevič - Sadašnjost baštine, Zagreb, 1986, T. Marasovič - Zaštita građevinskog nasljeđa, Zagreb-Split, 1983, T. Marasovič - Aktivni pristup građevinskom nasljeđu, Split, 1985, V. Brguljan - Međunarodni sistem zaštite kulturnih i prirodnih dobara, Zagreb-Beograd, 1985.

Članki z zadevno problematiko občasno izhajajo tudi v raznih revijah bazičnih strok, lokalnih zbornikih in publikacijah posameznih kulturnih institucij v vseh republikah in pokrajinah. Vse je tu nemogoče naštet. Publicistika strokovne službe je oblikovana

kot monografske obravnave posameznih pomembnih spomenikov (tako zlasti SR Srbija), te so združene tudi v serije, npr. Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine (Novi Sad). Mnogi zavodi izdajajo svoje biltene. Zajetnejši obseg in ambicioznejši koncept ima (revija) Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske (1. št. 1. 1975). Bilten, ki tudi dosega obseg revije in predstavlja celotno področje varstva kulturne dediščine, so Vijesti muzealaca i konservatora Hrvatske, Zagreb (začetek serije 1951). Dejavnost usmerjajo tudi sestavki, objavljeni v revijah in serijah, kjer je o zgodovinski dimenziji manj govora (npr. R. Ivančević - Interpolacija međuvrijednosti među vrijednostima ili krivotvorina Arhitektura 184-190, Zagreb, 1983, 82 s, C. Fisković - Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecianove palače u Splitu, Rad JAZU 279, Zagreb, 1950) ali zborniki raznih posvetovanj, npr. Zaštita spomenika narodnog graditeljstva, T. Užice - Sirogojno, 1983 - Beograd, 1984 ali Koloristička obrada pročelja zgrada, Zagreb, 1982. Take zbornike predstavljajo tudi tematski zvezki raznih revij, npr. Pogledi, Split v letniku 18/304, 1988 na straneh 703-1124 objavljajo razprave in prevode na temo prenove starih mestnih jeder. V Enciklopediji likovnih umjetnosti IV, Zagreb pa A. Deanović prispeva sestavek o Zaštiti spomenika.

Literatura, ki vsaj občasno obravnava tudi varstvo dediščine v tujini, je seveda nadvse raznolika, številna in se množi. Na začetku serije vselej omenjamo besedili: M. Dvorak - Katechismus der Denkmalpflege, Wien, 1906 in A. Riegl - Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und Entstehung, Wien, 1903. Vsako jezikovno področje ima svoje monografije, ki segajo od splošnega do zelo podrobnih problemov. Kot primer te razsežnosti navajam le skupino naslovov z italijanskega jezikovnega področja, F. Minissi - Conservazione dei beni storico artistici e ambientali, Roma, 1978, C. Brandi - Teoria del restauro, Roma, 1963, F. Guerrieri - Dal restauro dei monumenti al del territorio CLVSF, 1974, P. Sanpaulesi - Discorso sulla metodologia del restauro dei monumenti EDAM, 1973, C. Brandi - Struttura e architettura, L' inserzione del nuovo nel vecchio, Roma, 1967.

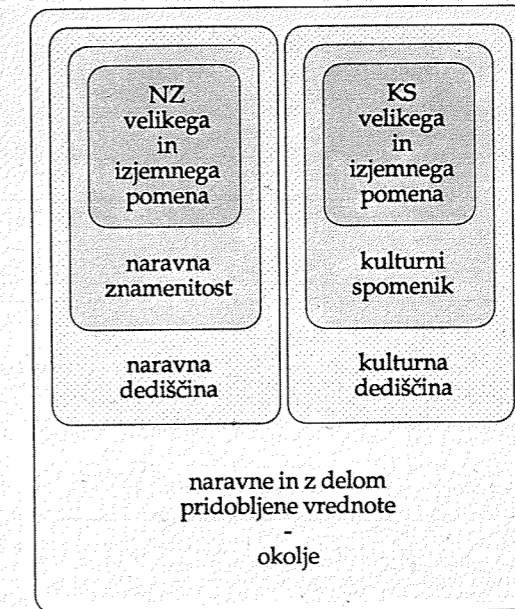
Zelo so koristni občasni jubilejni zborniki ali taki, ki naj služijo reorganizacijam v stroki. Omenjam le dva primera, Denkmalpflege in Oesterreich 1945-1970, Wien, 1970 ali Per la

savezza dei beni culturali in Italia, Roma, 1967. Veliko je specializiranih revij. V mednarodnem uredništvu je izhajal Monumentum (Bruxelles - 9 letnikov). Nasledil ga je časopis ICOMOS Information (Edizioni scientifiche Italiane, Napoli po letu 1984). Po številu letnikov in obsegu so spoštljive revije Deutsche Kunst-u. Denkmalpflege, Berlin, Monuments historiques CNMHD, Paris, Oesterreichische Zeitschrift fuer Kunst-u. Denkmalpflege, Wien, Ochrona zabytkow, Warszawa, Pamatky a priroda, Praha (s predhodnico Pamatkova peč) in Pamiatky a priroda, Bratislava, Voprosi ohrani i restauraciji pamatnikov, Moskva, Pamjatki Ukraini, Kiev, APT Bulletin Journal for Preservation Technology itd.

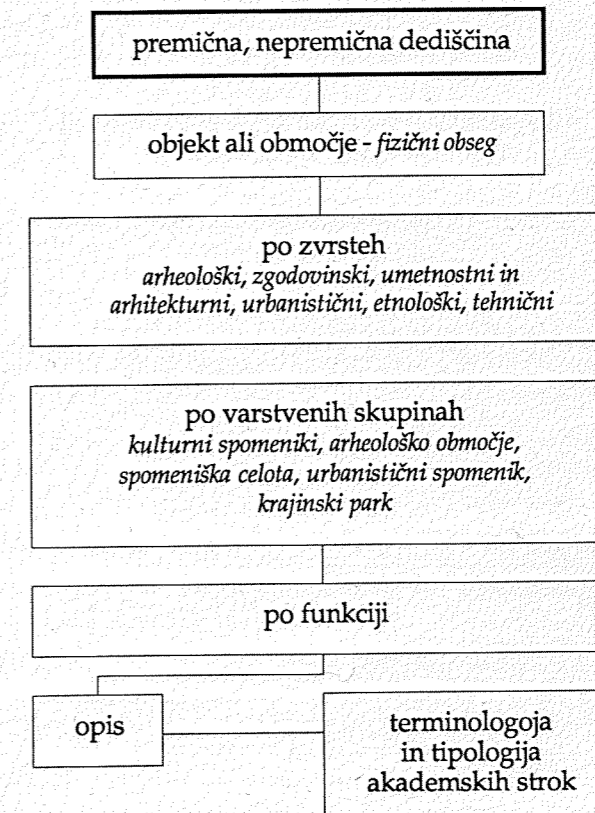
Praktično konservatorstvo se še vedno ravna po nekaterih priročnikih in učbenikih, npr. H. J. Plenderleight - The Conservation of Antiquities and Works of Art, London-Oxford, 1956/1957. Spremlja ga tudi mnogo zbornikov raznih posvetovanj in kongresnih gradiv ter posebne revije Restauro (Napoli, nehal izhajati 1984), Studies in Conservation, London, itd. Razgled po tej literaturi omogoča Art and Archaeology Technical Abstracts.

Mnogo organizacij za varstvo izdaja svoje obsežnejše ali ožje biltene, od katerih zelo poučne prispevke prinaša npr. Conservation bulletin-English Heritage ali vznemirljivi Momentum-ICOMOS, Canada, pa tudi npr. DOWTOWN IDEA EXCHANGE, New York. Velja morda omeniti še dejstvo (ki bi moglo biti izziv tudi naši stroki), da je v tujini moč do najrazličnejših publikacij, namenjenih prav vsakomur in prilagojenih za splošno razumevanje ali za zahtevnega bralca in ki imetnike usmerjajo (npr. J. Benson, B. Evans, P. Colomb, G. Jones - The Housing Rehabilitation Handbook, 1980, ali H. Spielhofer - In alten Bauernhausern leben, Graz, 1980 - in mnogo mnogo drugih). Naposled velja opozoriti na koristne revije, ki se ukvarjajo z varstvom krajine, pa je v prispevkih tudi mnogo konservatorske teorije, npr. Landscape Design London ali Environmental Conservation Lausanne itd.

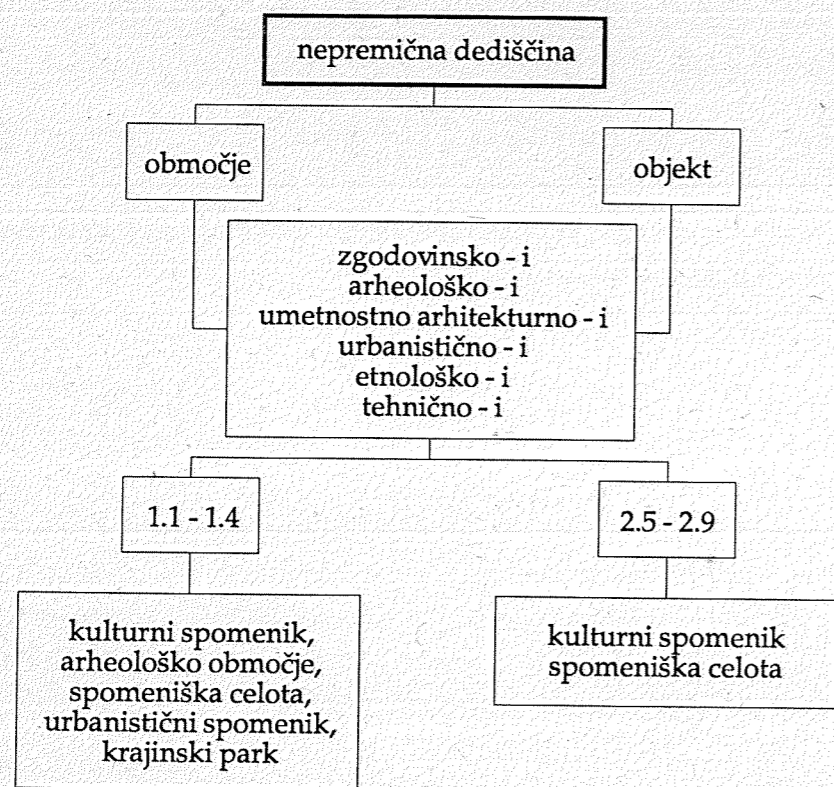
Obseg pojmov

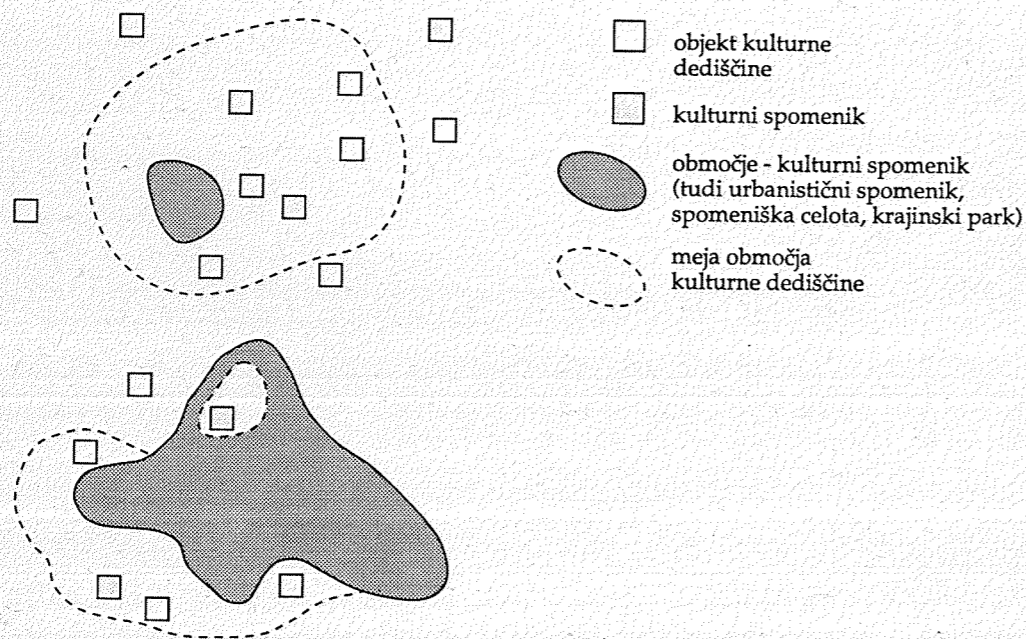
Način identifikacije in opisa spomenika

Povezave pojmov iz identifikacije objektov in območij

Variante teritorialnega prepletanja pojma kulturni spomenik, kulturna dediščina

B. ARGUMENTI

Konservatorstvo je po svojem izvoru in delovanju tesno povezano z mnogimi bazičnimi disciplinami. Mednje sodi tudi več humanističnih disciplin, ki jih bomo, seveda skladno z našo omejitvijo predmeta, najprej pregledali.

Zgodovina

Dediščina je nastala v preteklosti, vsi procesi na njej so preteklost, s tem da imajo ali morajo imeti projekcijo v prihodnost. Pa vendar je ožja zgodovinska veda pri nas spomeniško varstvo le v manjšem obsegu štela za eno svojih področij; begalo jo je stavbno tkivo, snov. Zgodovinar je s svojim branjem pisnih virov tolikokrat pomagal konservatorju druge specialnosti, da za zdaj oba še ne znata takoj misliti tudi o konservatorju - zgodovinarju. Toda še bolj pomembno je vedeti, brez katerih izvorno zgodovinarskih metod in brez katerega originalnega zgodovinarskega prispevka ni mogoče, katere elemente more v konservatorsko akcijo prispevati le zgodovinar. S tako jasno razmejitvijo avtoritete posameznih strok je namreč mogoče utemeljiti konservatorstvo - aplikativno in interdisciplinarno disciplino. Konservatorjev argument je namreč v ustreznih vprašanih veljaven šele z avtoriteto posameznih strok. Tako je delež zgodovine predvsem njena interpretacija pisnih virov, pregled nad pisnimi viri in metoda kritike in interpretacije virov.

Etnologija

Preučevanje zakonitosti razvoja načina življenja, sozvočje človeka in predmeta. Posebej je relevantno sozvočje človeka s stavbami, bivanjem, napravami za proizvodnjo. Poseben predmet obravnave je t.i. ljudska arhitektura, trška in vaška naselja, t.i. anonimna arhitektura.

Umetnostna zgodovina

Zakonitosti likovnega ustvarjanja in oblikovanja skozi vse dobe na osnovi analize stilov. Prijemi umetnostne kritike in analize estetike, poseben predmet obravnave so likovno pomembne stvaritve (pri nas od zgodnjega srednjega veka dalje). Na vеди do določene mere sloni varstvo kulturne dediščine in to ne zgolj naključno in zgolj zaradi preteklosti, saj se je sodobno varstvo spomenikov v bistvu rodilo v likovnih krogih renesanse. Ta povezanost je globlja, določeni metodološki principi vede so odločilni v zavesti o pomenu dediščine.

Arheologija

Analiza procesov v okolju grajenih in oblikovanih struktur, branje plastovitosti nastanka je razpad struktur, ki so zdaj v razvalinah. Relativna kronologija posameznih sledov. Pri nas so posebni predmet obravnave tudi sledovi iz prazgodovine, starega in zgodnjega srednjega veka in interpretacija nekaterih pojavov iz tega časa ter preučevanje starih tehnologij.

Zgodovina arhitekture

Razvoj stilov, arhitekturna kritika, načela estetike, zakonitosti ustvarjanja in oblikovanja, oblikovanja prostora; zelo pomemben historiat in občutenje tehnologij, dobi in stilu primernih sodobnih rešitev.

Zgodovina tehnike in tehnologij

Pri nas je to skromno razvito področje, čeprav ima vsaka tehniška disciplina tudi svojo zgodovino, svoje dokumente. Poseben predmet je industrijska dediščina, objekti z izvornimi tehničnimi rešitvami. Poznavanje razvoja tehnologij.

Jezikoslovje, literarne vede

Povezava, ki se je malokrat zavedamo, a je zelo pomembna pri oblikovanju terminologij, pri oblikovanju besednih izdelkov, prepričljivi obliki argumenta.

Ostale družbene vede

Pravni sistem zajema ves kompleks pravnih aktov, ki zadevajo izvajanje varstva. Zakonitosti planiranja. Ekonomske zakonitosti: najprej o praktični vrednosti nepremičnin, o prihrankih na resursih, o vzdrževanju obstoječega tkiva, o gospodarskem potencialu razvoja restavratorskih aktivnosti, starih obrti, turističnih in strokovnih programov, terciarnih dejavnosti sploh. Prijemi in zakonitosti pedagogike in andragogike.

Prostorske vede

Podrobneje spoznanje interakcij v naravnem in oblikovanem okolju, zakonitosti načrtovanja razvoja v prostoru.

Naravoslovne vede

Zakonitosti naravnega okolja. Vplivi naravnega okolja na strukture, mikroklimo, spoznavanje kemičnih in fizikalnih procesov v snovi dediščine. Vedenje o vsem kompleksu naravne dediščine in njenega varstva, kaj to področje veže in kaj loči od varstva kulturne dediščine. (Tudi varstvo naravne dediščine je konservatorstvo.)

Restavratorstvo

Je integralen del konservatorstva in celo konservatorstvo v ožjem pomenu besede. Toda zaradi drugačnega šolanja večine delavcev - likovna akademija - velja vedo omejiti posebej. Pozornost te discipline velja likovnim vrednotam, tehnologijam likovnih umetnosti, snovi okrasnih elementov. Raziskovanje procesov v tej snovi. Izvajanje aktivnih posegov zlasti na likovnih elementih kulturne dediščine, izkušnje teh posegov.

Tako in še podrobneje je utemeljen argument konservatorstva, ko si prizadeva za ohranitev posameznega objekta in celih vrst dediščine in mu posamezne akademske discipline prispevajo svoj aparat.

KONSERVATORSTVO KOT APLIKATIVNA ZNANOST

Poleg tega, da je povezano z mnogimi bazičnimi in aplikativnimi znanstvenimi disciplinami, ki mu, kot smo pravkar videli, določajo cilje, omogočajo trdna stališča in prispevajo delovne metode - aparat -, opredeljujejo pa tudi predmet varstva, konservatorstvo deluje tudi kot izvorna raziskovalna disciplina. Predlog, zahteva, odločitev morajo temeljiti na vedenju o možnostih za uspeh, morajo pa biti tudi, kar zadeva te možnosti, znanstveno argumentirani. V tem smislu je konservatorstvo aplikativna znanstvena disciplina.

Vsako odločitev utemeljuje predvsem statistična metoda, tehtanje delovanja posameznih relevantnih okoliščin in ugotavljanje posledic teh okoliščin. V ta namen so dokumentacija, zbiranje in obdelava podatkov seveda izredno pomembni. Žal smo še vedno v fazi prvega sistematiziranja glavnih stržnov baz primerljivih podatkov, vse dnevno delo pa temelji na podatkih, ki so se nabirali z leti in so urejeni tako, kot so se nabirali. Tako naše delo še temelji na interni informatiki, v kateri se je mogoče znajti šele z določenimi delovnimi izkušnjami.

Podatki, ki jih potrebujemo, se začno kopičiti v težko obvladljive količine. Grobo razvrščanje, potrebno poenostavljanje, ker želimo podatke uokviriti v določene sheme, na določen obseg, grozi izničiti zelo pomembne potankosti. Skoraj nikoli nista dva objekta, pa naj sta si po tipu še tako blizu,

enaka, nevarnosti so v posledicah prav tako različne. Tudi dva posega in njune posledice nista v potankosti skoraj nikoli enaka, čeprav sta opravljena po isti metodiki in enakih receptih. Tudi zato se konservatorstvo tako posveča dokumentaciji; ukvarja se s tem, kako bi jo naredili bolj enotno in vsestransko primerljivo. Problem ni nikjer vzorno rešen, čeprav marsikaj po svetu že zelo uspešno teče. Vsekakor pa lahko trdimo, da so tudi drugje, kot pri nas, sistemi dokumentacij zasnovani po geografskem načelu (po imenu kraja, kjer je objekt ali območje) in bolj dodelani glede na problematiko akademskih strok kot pa konservacije. V praksi to pomeni, da je tudi v dokumentaciji spomeniškega zavoda mnogo lažje priti do datacije neke stavbe in imen slikarjev, ki so delali na opremi, kot pa do dilem in kriterijev, ki so vodili obnavljanje iste opreme l. 1920. Tudi ICOMOS Documentation Centre, ki deluje v Parizu pri mednarodnem sekretariatu te nevladne organizacije za varstvo spomenikov¹², razvršča informacije, zbrane iz literature, najprej po geografskem načelu, potem po tipu objektov in snovi (npr. les, kamen, stensko slikarstvo itd.) in šele na koncu le po nekaj skupinah opravljenih posegov (npr. sanacija, konsolidacija, rekonstrukcija)¹³.

Vsekakor je velika pomanjkljivost naših dokumentacij, da so tudi registri zavodskih arhivov z delovnimi dnevniki, komisijskimi zapisniki in izvedbenimi načrti zgrajeni predvsem po geografskem načelu in opredelitvi obravnavanih objektov, manj pa po značaju posegov in ukrepov.

Vsa dokumentarna gradiva so torej vsepovsod na prvi pogled težko obvladljiva in slabo pregledna. Toda pri tem velja nekoliko upoštevati tudi dejstvo, da zahteva vsak, četudi najbolj preprost računalniški program določeno znanje in usposobljenega delavca. S takega zornega kota je tudi dejstvo, da morejo v sedanjih dokumentacijah po zavodih, po skladovnicah elaboratov, po fragmentarnih kartotekah in fototekah, za katere nikoli ni

dovolj časa, po zasnovanih in objavljenih poročilih željeno najti le tisti, ki so sodelovali pri nastajanju tega gradiva, manj porazno. Žal pa je seveda taka obdelava podatkov "za enkratno rabo" draga. Večkrat se tako zbira podobne dimenzije informacij. Zato moramo seveda stremeti za tem, da bomo dobili take dokumentacijske sisteme, kjer bodo določene vrste podatkov obdelane "na zalogo". Seveda pa obdelava najpomembnejšega in največkrat rabljenega gradiva "na zalogo" zahteva zelo dobro pretehtane programe z zadostnim številom vmesnih kontrol in možnosti za dopolnitve. Za vse to pa kadrovske in materialne možnosti pri nas v večini primerov šele zorijo ali jih pa še sploh ni.

Statistična metoda v praksi konservatorstva pomeni najprej, ko želimo do vrednosti objekta ali območja, intenzivnost zanimanja posameznih strok in znanstvenih disciplin in obseg odzivnosti v širši javnosti, pomeni tudi merljivo materialno in praktično vrednost tega objekta in območja. Za odločitev o ukrepu ali posegu je to ovrednotenje nadvse pomembno. To vrednotenje moramo potem soočiti z rezultatom tehtanja vseh vzrokov, ki objekt ali območje ogrožajo, in drugih dejavnikov, ki nevarnosti zmanjšujejo, prav tako kot tistih, katerih posledice so izboljšanje stanja in ohranitev objekta. Tehtamo, kaj moramo narediti, česa ne moremo. Tehtamo, katere nevarnosti so trenutne, katere dolgoročne. Vse ocene, vsa predvidevanja pa slone na izkušnjah iz preteklosti.

Gotovo je, da za vsak posamezen primer, za vsak ukrep ali poseg vse te zahtevne poti ni treba in ni mogoče prehoditi od začetka naprej. Mnoge odločitve, mnoga opravila so ali postanejo bolj ali manj rutinska. Toda vselej se moramo tako konservatorji, kot tisti, ki se z našim delom srečujejo, zavedati, da gre res le "bolj ali manj" za rutino. Rutina brez misli je zelo nevarna za kvaliteto dela in to še toliko bolj, ko zakon o naravni in kulturni dediščini širši javnosti v prvih členih nalaga, da mora ohraniti aktiven odnos do dediščine, ne sme

¹² International Council of Monuments and Sites

¹³ Primerjaj: CH.FOUQUET - Documentation, Information and Terminology, posvetovanje, Luntheren, 1985, gradivo v knjižnici Zavoda RS za varstvo naravne in kulturne dediščine

ničesar spremeniti in zlasti ne odstraniti brez preudarka, da tako ne bi uničili česa, kar ni potrebno uničiti in bi se kvalitete zavedli šele, ko bi bilo prepozno. Uporaba izkušenj je potrebna še v eni smeri konservatorstva kot aplikativne discipline: marsikatera veda, ki s svojimi spoznanji sega v prihodnost, lahko "znanstveno" utemelji marsikaj, kar praksa potem zelo kruto demantira in izniči. Zato moramo projekcije statistično pretehtati glede na tiste okoliščine, ki odločajo o verjetnosti uspeha. Ta "zdravorazumski" preizkus je in bodi maksima za vsako konservatorsko odločitev.

Vse zakonitosti konservatorstva kot aplikativne vede in stroke pa naposled oplemenitimo še s kodeksom delavcev, s poklicno etiko. Človeška, znanstvena in poklicna poštenost bo omogočila do konca vztrajati na potrebnih stališčih, omogočila pa bo tudi iskanje pravega argumenta dediščini v prid in tudi iskanje sozvočja raznih interesov.

Podrobno

Ko se danes trudimo za stavbno dediščino iz preteklosti, da bo obstala tudi v prihodnosti, se pogosto soočamo s teoretičnim vprašanjem, ki ima zelo konkretne praktične posledice. To vprašanje zadeva problem, kje in zakaj moramo zahtevati staro tehnologijo, zahtevati ročno delo, ki ga je danes že povsem nadomestil stroj, zahtevati izdelek, ki ga je nadomestil industrijski izdelek. Tudi to vprašanje najprej zahteva jasnost v teoriji. Trdimo lahko, da je danes na roko narejen izdelek le plagiat, kopija nekega stanja, ki ga ni več. Vprašanje, zakaj ga zahtevati, zakaj lepiti k originalu nekaj lažnega, ima svojo težo. Vendar, ko argument zasučemo v drugo smer, ugotovimo, da v okolju, ki nas obdaja in tudi tvori našo nepremično kulturno dediščino, ni snovi, ki bi ne živela svojega življenja tudi tako, da razpada. Marsikaj od nje pa je celo že razpadlo, tudi že davno razpadlo in bilo večkrat obnavljano in popravljano ali pa se je do danes ohranilo le v sledovih. Dejstvo, da je določena sestavina narejena, vgrajena v objekt kulturne dediščine prav po določenih tehnoloških pravilih in največkrat z ročnim delom, bistveno določa obliko in fizični značaj, pogosto pa tudi vsebino kulturne dediščine,

saj omogoča razumeti in spoštovati spretnost ter intelektualni in fizični dosežek preteklih rodov. Pri umetninah - slikah in kipih, se nam tako stališče zdi bolj razumljivo in samo po sebi umevno in tako tudi širša javnost mnogo hitreje sprejme zahtevo, da je - tudi na manj pomembni sliki - treba vsa plombiranja narediti na roko, čeprav z nekaterimi tehnološkimi prijemi, ki danes za podobna likovna dela niso več v navadi. Zelo pretehtano in zgovorno moramo utemeljevati stališče, da se npr. v stavbi - arhitekturni umetnini višje vrednosti - ne sme uporabljati industrijsko oblikovanega stavbne ga pohištva ali sodobnih sintetičnih ometov. Še več, utemeljena zahteva je npr. svarilo restavradorjev pred uporabo sodobnega, z razstreljevanjem lomljenega in z intenzivnimi potezami brušenega kamna. Tak kamen v sebi namreč skriva poškodbe molekul in množico drobnih razpok, ki zelo slabšajo njegovo odpornost, a navadno je edino, kar je na tržišču dosegljivo. Gotovo ne moremo vseh streh v naših starih mestnih jedrih pokriti z na roke stiskanimi opekami - bobrovci. Tudi za obnavljanje slik, za ročno plombiranje, v glavnem uporabljamo industrijsko pripravljene barve, ki so starim barvam le blizu, niso pa identične. Toda za obnovo Akropole so poiskali žile pentelikonkega marmorja originalu podobne kakovosti in za rezanje tega marmorja so naredili posebne recepte, da je rezultat originalu kar najbolj podoben.

Ko konservatorji za določene posege zahtevamo ročno delo, tudi družbi ohranjamo določene dimenzije: stara obrtna izročila, vrednost povezave z naravo v starih, tudi dolgotrajnih delovnih procesih ali spoštovanje do naporov, ki jih je odvezel stroj. Določene vrste ročnih del in starih tehnologij so vsemu navkljub tudi v konservatorstvu za vselej stvar preteklosti. Tedaj so nam na voljo prilagojeni strojni proizvodni procesi. V takem primeru lahko trdimo, da ustrezno obravnavamo tudi objekt, čigar vrednost tvori tudi posebnost njene tehnologije (Nessun futuro senza passato, Roma 1981). Razumeli smo posebnosti dela iz preteklosti. Tako v starem tkivu resda oblikujemo nov element, a ta element bo staremu blizu po duhu. Ta

element bo staremu istoroden, kot to imenuje besedilo nekaterih mednarodnih norm in priporočil.

Tem in takim razmišljanjem in preskusom, ki jih moramo, ko želimo utemeljiti tudi izvorni delež konservatorstva kot stroke in vede, prav posebej poudariti, se ob bok postavlja sorodno vprašanje, ki je prav tako ključno. Zadeva interpolacijo sodobne arhitekture v staro naselje, sodobno oblikovanje v starem objektu, tudi tam, kjer je star element uničen do nespoznavnosti. To vprašanje torej zadeva tudi rekonstrukcijo posameznih elementov. Včasih je, kot smo pravkar videli, mogoča rešitev v izvedbi na stari način. Toda pogosto, zlasti ko gre za cele stavbe v starem naselju, je izvedba na stari način rešitev brez duha. Tedaj se mora v konservatorski poseg vključiti sodoben oblikovalec in njegov izvorni, ustvarjalni prispevek. To je v glavnem delo konservatorja arhitekta, a teoretski del, sodelovanje pri smernicah posega in duhu rešitve so delo tudi konservatorja humanistične smeri, saj gre pri odločitvi tudi za vsebinsko verodostojnost starega okolja in za estetsko neoporečnost dodatka. Receptov, ko gre za ustvarjalne sestavine, seveda ni. Vodilo za kvaliteto pa je med drugim tudi individualno oblikovanje, čeprav tipskih projektov iz kulturne krajine ne moremo odstraniti. Moramo pa pričakovati, da so posebnostmi regije in prilagodljivi mikrolokaciji prilagojeni s tem, da so spremenljivi v posameznostih. Arhitekturni umetnini iz preteklosti moramo ob bok postaviti sodobno arhitekturno umetnino, njuna govorica se mora zeliti, nadaljevati mora nit starega življenja ali avtorjevo misel. Te zahteve so težke. Našega argumenta v teh zvezah pogosto ne znajo razumeti in nočejo sprejeti. Laže pa bomo z njim prodrli, če se bomo tudi tu pustili voditi tistemu, kar piše v "beneški listini"¹⁴: nobena tovrstna odločitev ne more biti delo ozkega kroga, pa naj odločanje v večji skupini še tako neljubo moti potek del. Komisijska stališča, tudi natečaji in raje več kot manj javnosti v procesih odločanja so najboljša podpora konservatorskemu argumentu.

Zdaj moramo nekoliko slediti še eni značilnosti konservatorstva, njegovim izkušnjam in iz tega izhajajočim normam v mednarodnem prostoru. Tako zapisane norme h konkretnim odločitvam pogosto prispevajo odločilni argument. Ozrmo se še po tej razsežnosti.

MEDNARODNE NORME

V zakonodaji nekaterih okolij in dežel so se določila in načela, ki so urejala zlasti zbiranje starin, umetnin in graditev objektov, pojavljala že pred stoletji. Že v prejšnjem stoletju so nadalje nastale nekatere temeljne, še danes uporabljane formulacije o dovoljenih in nesprejemljivih posegih na zgodovinskih objektih. Z začetki globalnih meddržavnih sodelovanj in ustanovitvijo Društva narodov je začela misel o meddržavnem sodelovanju pri varstvu kulturne dediščine dobivati bolj čvrsto pravno obliko. Ob vojnah se je boleče potrdilo spoznanje, da uničenje v eni deželi siromaši vse človeštvo. Od tod prva haaška listina, atenska listina. Organizacija Združenih narodov je varstvo kulturne dediščine sprejela takoj med svoje pomembne naloge in je organizaciji UNESCO priporočila izvedbe ustreznih aktov. Prvi rezultati so bila priporočila, sledila je skupina konvencij, ki jih je ratificirala tudi naša država. Velja pripomniti, da so jugoslovanski strokovnjaki na tem torišču odigrali opazno vlogo, ki je danes v praksi kar potihnila. Po ustanovitvi ICOMOS, posebne nevladne organizacije za strokovna vprašanja (1965) so se strokovne naloge prenesle zlasti v delo ICOMOS-ovih odborov. Odbori oblikujejo metodološka navodila, nekateri predlogi dobivajo neustrezne oznake listine, teoriji grozi nevarnost prenormiranja. Priporočila so zelo ohlapna. Koristi pa so vendarle znatne. Ohlapnost priporočil je razumljiva, saj moramo z njimi zagotoviti minimalni nivo splošne veljave. So pa taka priporočila kot osnovno vodilo za odločitev, kot argument v stiku z javnostjo, pa tudi v

¹⁴ primerjaj S. Hoyer, Varstvo spomenikov 29, 1987, 137-145

pedagoške namene izredno pomembna. Vsem tem dokumentom je skupen imenovalec tudi pomembna formulacija, da je treba osnovno načelo, osnovno normo, zaradi katere je dokument pripravljen, izvesti v skladu z dediščino in izročilom posamezne dežele, pa tudi v skladu z njenimi izkušnjami. Podrobno, pri nas ratificirane konvencije, od katerih varstvo kulturne dediščine zadevajo zlasti Konvencija o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženega spopada (t.i. Haaška listina), konvencija o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin in prenosa lastninske pravice na njih ter konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine, so seveda vgrajene v naš zakonski sistem varstva dediščine. Določajo načela varstva vsega, kar je preteklost zapustila in danes označuje deželo in narod, ker ima ta dediščina enako vrednost kot za regijo in narod tudi za vse človeštvo. V določenih potezah povzamejo tudi nekaj vodil za ravnanje v konkretnih primerih po mednarodnih priporočilih¹⁵, ki ga je praksa že potrdila. Glede podrobne izvedbe konservatorskih del, glede praktične rabe glavnih načel se v konvencijah ponavlja vodilo, ki bodi pomemben argument v konservatorjevih odločitvah: Vsi posegi naj bodo prilagojeni izročilu dežele in lastnostim dediščine, naj bodo nadaljevanje izročila. Povsem konservatorskem delu pa velja priporočilo - Mednarodna listina o konservaciji in restavraciji spomenikov in spomeniških območij (t.i. že omenjena "beneška" listina), ki jo je UNESCO sprejel v Benetkah, 31. 5. 1964¹⁶.

Tudi to listino smo pri nas videli v popolnosti izvedeno v določilih Zakona o naravnih in kulturni dediščini, saj varuje hkrati velike vrednote, umetnine, pa tudi "skromna dela". Trenutni razvoj stvari kaže nevarnost, na katero nas listina tudi opozarja, da nam izgineva tisto, čigar vrednosti se ta hip še ne zavedamo, marsikaj iz tipike posameznih regij, nevarnost, da se cele vrste skrčijo na

nekaj izbranih, opaznih, a mogoče ne najbolj značilnih reprezentantov. Nekaj let nazaj smo mogli na našem stavbnem fondu še takorekoč brez cenzur brati dokumente standardnega, rutinskega oblikovanja iz poznega prejšnjega in iz vsega tega stoletja, tehnologijo obnavljanj itd. in to v taki meri, kot v malokateri srednjeevropski deželi, saj povojna leta pri nas niso pomenila hitrega prezidavanja in spreminjanja stavb. Danes je to stanje vse drugačno in ni vselej spremenjeno na bolje, pač pa so mnoge rutinske, cenene, a sprejemljive rešitve preteklosti zamenjale še bolj rutinske in nezadovoljive krparije sedanosti. 5. člen listine je odprl vrata sodelovanju s praktičnimi zahtevami vsakdanjega življenja; nadvse res je, da je najbolje poskrbljeno za spomenik, ki služi za koristen namen. Žal pa je odločitev o meji koncesij, ki so potrebne in tudi koristne za obstoj spomenika, in o današnji, praktični, dodani namembnosti v raznih sferah družbenega življenja zelo različno razumljena. Konservatorju je besedilo priporočila, ki določa mejo, pod katero ne smemo, zelo pomembna opora. Prav taka opora sta 6. in 7. člen, ki poudarjata pomen okolice spomenika in okolja, v katerega je bil nekoč umeščen in s katerim je zrasel. Razlaga celote teh povezav je vedno nov izziv za teoretično razmišljanje in razumevanje dediščine, toda besedilo listine nam vendarle pomaga, da osnovne povezanosti prostora in spomenika izvzamemo iz vsake debate. 7. in 8. člen sta nastala v časih po velikanskih varstvenih posegih ob gradnji assuanskega jezua. Misli, ki so tu zapisane, so se potrdile tudi pri nas: kljub temu, kar smo ravnokar ugotovili o temeljni povezanosti prostora in spomenika, ostaja nekaj unikatnih, a krhkih, ranljivih originalov, ki jim ne moremo zagotoviti obstanka drugače, kot da jih (ljudsko arhitekturo) umestimo v muzej na prostem ali v zaprte muzejske prostore (tudi freske, napisni kamni, okrasni elementi). V takem primeru moramo seveda na prvotno mesto namestiti kopijo, katere novo snov

15 Npr. Konvencija o... preprečevanju nedovoljenega uvoza... povzame nekatere dolžnosti držav članic pri varstvu gradiva, najdenega pri arheoloških izkopavanjih, nekaj besedila iz Priporočila o arheoloških izkopavanjih, New Delhi, 1956. Prim. Varstvo spomenikov 13-14, 171.

16 Varstvo spomenikov 12, 1969, 153-154.

poljubno obnavljamo in popravljamo. Žal je pa za take premike le konservatorsko znanje pogosto premalo, odločitev je treba širše podprti z ustreznimi materialnimi in moralnimi posledicami, besedilo priporočila pa jo lahko vodi. O dejstvu, da je restavriranje samo po sebi nekaj, kar naj velja za izjemen poseg (čl. 11) danes le redko razmišljamo: Onesnaženo okolje še v blagi klimi sredozemskih dežel takorekoč ne dopušča več, da bi material iz preteklosti pustili le nedotaknjen in upali, da kvarni procesi v njem ne bodo divjali. Toda prvotna misel o izjemnosti restavracije je toliko bolj aktualna. Le če se res zavedamo, da z restavracijo, pa čeprav z željo snov zavarovati, posegamo v enkratni dokument, v enkratni organizem, bo lahko naš konservatorski poseg, pa kakorkoli globoko bo že moral seči zaradi poškodb, dovolj spoštljiv, edino v taki miselnosti bomo iskali boljših in boljših rešitev, boljših in boljših, tudi reverzibilnih materialov. Prispevki vseh dob, o katerih je govora v 11. členu priporočila, so za konservatorja zelo zahtevna naloga. Obravnava tega je tudi pri nas segla od skrajnosti do skrajnosti. Vendar temeljna misel tega določila postavlja našo dejavnost spet v pravilno razmerje do obravnavanega objekta ali območja: konservatorski poseg naj služi in ne ukazuje ali arbitrira. V tem smislu se seveda vedno spet potrjuje aktualnost listine kot vodila za odločanje. Prav tako je vedno spet aktualno vodilo, ki zahteva kolektivne odločitve in javnost dela, pomoč je konservatorju in zapoved širši javnosti, ki se s konservatorskim delom srečuje.

DELEŽ KONSERVATORJEVEGA IZVIRNEGA DELOVNEGA PRISPEVKA

Mnogokrat se ob dnevnih soočanjih zastavijo vprašanja, kaj in koliko konservator sme in more zahtevati, od kod in do kod mu ta pravica. Še v konservatorskih krogih smo o obsegu pojma raje molčali, kar odveč se je zdelo govoriti o poslovni etiki med nami - kulturnimi delavci, ki naj bi bili vselej na

okopu neke življenjske alternative. Prav tako brez dvoma drži, da bi moral biti konservator zrela in odgovorna osebnost, prav tako kot vsak drug univerzitetno izobražen strokovnjak, take osebnosti pa rastejo v družini in ne šele v delovni organizaciji. Tudi zato se je zdelo kar odveč govoriti o izvirem deležu konservatorjevega dela ob vsakem posameznem posegu in ukrepu.

Vendar ima konservatorjeva odločitev izvorne prvine in jih mora imeti. Te prvine se nanašajo na:

a) analizo lastnosti dediščine Do določene mere so raziskovalni rezultat bazičnih disciplin, čeprav res samo do določene mere, saj sodi med lastnosti dediščine tudi ogroženost, analiza rabe, itd.

b) prave konservacijske strokovne metode Od načrtovanja prek konservacije v ožjem pomenu besede do prezentacije in popularizacije in so tako rezultat aplikativnih raziskovalnih disciplin, saj morajo na izviren, a znanstveno neoporečen način združevati stalnice v ravnanju z naravno in kulturno dediščino ter posebnosti posamezne situacije in posameznega objekta. Zaradi tega izvirnega deleža v vsakem dobrem konservatorskem ukrepu in posegu v stroki ne sme biti anonimnosti. Ime nosilca akcije je zanj priznanje, je pa tudi dokument osebne odgovornosti.

V zavodu pa konservator svoj prispevek seveda vključuje v delo zavoda. Po materialni plati je torej tudi konservatorjev izvorni prispevek last zavoda v dimenzijah, ki zadevajo poslovni predmet zavoda. Seveda lahko konservatorjevi izvorni raziskovalni rezultati po vsebini presejajo okvir zavodovega dela. V takem primeru konservator bolj prosto razpolaga z njimi, čeprav tudi ob tem ne preneha biti delavec zavoda. Zavedati se moramo namreč tega, da se praksa v zavodu zelo pozitivno odraža na zmožnosti posameznika za določene ugotovitve, ki sicer niso neposredno povezane z delovanjem zavoda. To dejstvo pravilno upoštevajo npr. mnoge revije pri nas in po svetu, ki poleg avtorjevega imena dosledno navajajo tudi institucijo, kjer je zaposlen. Izjemen raziskovalni rezultat, ki ne sodi v predmet

zavodovega poslovanja, zadeva katero od bazičnih disciplin, aplikativno konservatorstvo pa je seveda vselej v okviru poslovnega predmeta zavoda. Seveda moramo poudariti, da ni vsako opravilo, ki bi moglo biti raziskovalno, tako tudi v resnici ni vsak rezultat že a priori znanstven rezultat. Za ugotavljanje kvalitete raziskovalnega rezultata, zlasti izjemnega raziskovalnega rezultata so na voljo preskušeni instrumenti znanstvene recenzije in kritike.

Delavec je delavec zavoda tudi v strokovnem delu, ki ga opravlja v svojem prostem času. Za strokovne delavce stroge ločnice med rednim delovnim časom in delom prek tega ne more biti. Možne so pa dokaj jasne ločnice za fizični rezultat izvirnega prispevka, zlasti za fizični rezultat večjega obsega, kot so npr. dodelava in risanje izvedbenih načrtov (kjer samo temeljna smernica sodi v normalno zavodovo delo), pisanje knjige, umetniško udejstvovanje in dopolnilno eksperimentiranje restavratorjev itd. Vse to zahteva obseg dela, ki se neopazno prepleta z rednim delom. Treba pa je pibiti, da je prav, da vodstvo zavoda pozna tudi to plat dejavnosti svojih delavcev, sicer ni ne kraja ne konca težav in zamer. Taka aktivnost konservatorjev je v interesu vsakega zavoda, saj so le kvalitetni delavci jamstvo za kvaliteten zavod. Gotovo pa taka aktivnost ne sme zaviralno vplivati na izvajanje rednih nalog. Materialni stroški za vse dimenzije dela so merljivi in tako gre lastništvo na vložnem deležu tistemu, ki ga je vložil. Uporabnost posameznih izsledkov pa se ravna tudi po določeni logiki: tisti del izsledka, ki je nujno potreben za zavodovo delovanje, se rabi takoj in s primerno stopnjo javnosti, strokovni detajl, ki pa za uspeh poslovanja ni nujno potreben, pa se do objave ali druge avtorjeve afirmacije rabi interno. Strokovna gradiva morajo tudi navajati, do katere stopnje je izsledek že obdelan, ali gre za gradivo in osnutek ali pa gre že za določen predlog in dokončne strokovne osnove.

KULTURNA DEDIŠČINA V SLOVENIJI GLEDE NA SNOV

Najmočnejši argument konservatorskega dela je kulturna dediščina sama po sebi, njene lastnosti, ki hkrati pomenijo njene absolutne in tudi nespoznane, pa spoznane, relativne in ovrednotene vrednote. Zaradi tega je vse konservatorjevo prizadevanje; vse se podreja cilju ohraniti zanamcem vse, kar je vredno in mogoče, opozoriti sodobnike na vsak pomen, vsako kvaliteto.

Vsa nepremična kulturna dediščina je snovni pojav v okolju, ki nas obdaja. Vsaka snov pa v sebi nosi razpad. V njej teče mnogo procesov. Nekatere od njih je mogoče zadržati, druge spremeniti, mnoge bistveno upočasniti ali zelo pospešiti. Zvečine vodijo, saj gre za umetno tvorbo, ti procesi k uničenju podobe, ki je nekoč v preteklosti nastala in jo cenimo kot kulturno dediščino. Če želimo te tvorbe ohraniti danes in za jutri moramo sprožiti ustrezne procese. Zato na Slovenskem začnemo to obravnavo kulturne dediščine s tem, da preletimo z ozirom na konservatorske izkušnje glavne skupine kulturne dediščine pri nas glede na snov.

a) Izključno ena snov, istorodna snov

Pri tem gre največkrat za objekte manjših dimenzij, tudi za ohranjene fragmente, ostanke.

1. Kamen: nagrobniki, znamenja, arhitekturna in prostostoječa plastika, spomeniki v ožjem pomenu besede, gradbeni in zaobljubni napisi, a tudi kraška hiška (iz kamna zloženi zaklon).

Pri tej skupini dediščine smo se sicer odločili, da govorimo le o eni snovi, a konservatorska analiza in iz nje izhajajoči argument mora upoštevati več interakcij. Tistih, prvotnih, ki so morda tak objekt povezoval v organizem v prostoru, ni več toliko, da bi lahko bistveno vplivale na našo odločitev, da se osredotočimo le na probleme ene snovi: nagrobnik, ki ga obravnavamo le kot tvorbo iz kamna, je res relikv v nekem indiferentnem ali kolikor toliko zadovoljivem okolju. Arhitekturna plastika, kjer nas zanimajo le procesi v kamnu, ni več povezana z nekim oblikovanim organizmom, kraška

hiška ni več del zaokroženega ambienta. Tako nas zanima kvaliteta kamna, kako se način obdelave odraža v želji po ohranitvi in koliko je to snov mogoče zavarovati pred negativnim vplivom okolja. Okolje kamen ogroža že z naravnimi podnebnimi procesi, onesnaženje zraka pa kvarno delovanje teh procesov bistveno stopnjuje in jim dodaja nove, prej neznanne razsežnosti. Delovanje podnebja bistveno blaže prastari načini zavarovanja pred direktnimi padavinami, kot so strehe, senčila, pred zmrzaljo ščitijo sezonska pokrivanja. Delovanje onesnaženega okolja lahko ublažimo s kemičnimi sredstvi, ki vedno spet obnavljajo snov, oziroma izničijo okvare, vnašajo v snov razpadle sestavine. Načinov je mnogo, izkušnje pa so seveda zelo različne. Prva generacija utrjevalcev je nekatere procese zaustavila za nekaj časa, potem so pa izbruhili še bolj ali drugače. Čiščenje površine odnaša prav plast, ki je snov najbolj varovala, poškoduje povrhnjico, ki je postala kot koža celote, čeprav odstranjuje plast, v kateri tiči vrsta zelo aktivnih uničevalcev. Zato se za posamezne posege odločamo glede na to, kaj pridobimo in kaj izgubimo. Zelo dragocen in zelo poškodovan element še vedno najbolj zavarujemo, da ga prenesemo v zaprt prostor.

2. Les: znamenja, manjša in večja gospodarska poslopja, ki so še v celoti iz lesa: posamezni seniki, lope itd., torej vendarle razmeroma obsežni objekti. Tudi pri tej snovi je zelo pomemben boj proti meteorni in kapilarni vlagi. Pridružuje se ustrezna obravnava bioloških škodljivcev. Poškodbe je treba na okrašenih delih obravnavati čisto konservatorsko, torej tako, da staro snov utrdimo, prepojimo z raznimi kemičnimi sredstvi, konstrukcijske elemente pa je moč tudi zamenjati, čeprav mora biti - že zaradi sil in gibanja v objektu - element obdelan na star način in tudi po materialu blizu staremu elementu. Restavratorji znajo paziti na pravilno zorenje lesa in podobno.

3. Kovina: bronasti in litoželezni okrasni elementi, stroji in naprave. Le-malokateri taki objekti so bili že od začetka v resnici zgolj iz enega materiala, zvečine jih je ščitila posebej obdelana površina, vsaj barva. O konservatorskih problemih v tej zvezi bo posebej

govora. Tu velja omeniti dejstvo, da so izjemni elementi naprav, ki niso bili posebej zaščiteni, izjemni okrasni elementi, ki so danes navadno fragmentarni po obliki, uporabljali nekaj lastnosti snovi, iz katere so in okoliščine namena, ki so zanj služili: Površino bron naj bi v normalnih klimatskih okoliščinah ščitilo dejstvo, da površina kovine oksidira v plemenito patino, neprebarvane železne elemente je ščitilo trajno gibanje stroja ali vodnjaka. Oboje je za trajno ohranitev seveda le delno res. Plemenita patina v sedanjem okolju pod milim nebom takorekoč ne obstoja, žveplo in kisline bron izredno razjedajo. Kos železa, še prav posebej, ko miruje, pod vplivi iz zraka, četudi ga pokriva strešica, pospešeno razpada.

b) razne snovi

1. anorganska gradiva, predvsem na silikatni osnovi, kamniti zidovi, vezani z apneno malto. Za tako povezavo gre v naših krajih praktično le pri razvalinah ter ostankih in elementih urejanja zemljišča, raznih nizkih in visokih gradnjah (mostovi, predori, cestni useki in viadukti). Vse druge zgradbe imajo vsaj nekaj elementov tudi iz drugih snovi. Pri teh snoveh je treba poskrbeti, da še naprej delujejo vse sestavine, ki so bile že ob nastanku namenjene temu, da bi zgradba kar najbolje držala: poskrbeti je treba za statiko objekta in elementa, za pravilno zaščito pred talno in površinskimi vodami, sam zid pa je treba zavarovati pred meteorno in kapilarno vlago. Prvemu pomagajo najprej strehe, odtod pogosto želja oblikovati nad razvalino streho. Ko gre za manjše elemente, nadomestijo streho tudi manjše "strehe", posebna obravnava vrhnjega sloja zidu, tako da voda z zidu odteka, pravilno nameščanje odkapnikov itd. Zid zavaruje tudi obnovljen omet s čvrsto povrhnjico. V takih objektih je malta pogosto zelo razpadla, vezivo je izluženo, malta je le še peščeno ali - slabše - prsteno zasutje, razpadajo pa tudi nekatere vrste kamna, ki se z leti spremene v pesek, plast lusk. V takih primerih si konservatorji pomagajo tudi z injektiranjem, s tem, da v razpadle sloje pod pritiskom brizgajo novo vezivo. Včasih pa je bolj zanesljivo, estetsko in dokumentarno pa dovolj ustrezno, tudi zidanje na novo, poseg, ko zid preprosto razstavimo do zdravega

jedra in mu bolna mesta na stari način pozidamo na novo. Povsod tega načina seveda ne moremo rabiti, a pogosto, ko gre za celoto, za celotno obliko objekta, ne pa za detajl, je tak način edini zadovoljiv, ker obeta zahtevano obstojnost objekta in je hkrati tudi edini, ki je finančno opravičljiv. Tam, kjer gre za kamnit zid večje celote, uporabljajo danes restavratorji vselej primesi k apnenem vezivu: današnje onesnaženo okolje bi poseg sicer takoj izničilo. Za statične in konstrukcijske namene služi dodatek cementa v apneni malti. Ker tudi cement kvarno deluje na kamen, mora biti to dodajanje v ustreznih razmerjih. Še bolj se v novejšem času uveljavlja dodajanje bolj nevtralnih sintetičnih snovi. S temi snovmi ščitijo tudi površino kamnitih sten in ometov.

2. anorganska gradiva z likovno oblikovanimi elementi, kiparsko obdelanimi kamnitimi členi, poslikanimi ometi. Pri tej skupini so zahteve po čistem konservatorskem obravnavanju strožje: kamnite člene "zdravimo"¹⁷, obnovljeni členi so izjema, statično nujni elementi in naprave za odvodnjavanje se skrivajo. Obravnava fresk in drugih stenskih slikarij je stroka za sebe, stroka, kjer so tudi naši strokovnjaki dosegli opazno raven¹⁸. Za posebno dragocene okrasne elemente moramo rešiti najprej osnovno navzkrižje: Ali ga smemo pustiti pod milim nebom, ga izpostavljati nevarnosti, ga radikalno konservirati, da bo kos klimatskim ogrožanjem? Kopija kot nadomestilo ohranja optični vtis, original je na varnem, seveda pa stane nekaj, čeprav navadno manj kot radikalna konservacija originala¹⁹. Za izključno povezavo kamna in malte gre navadno še vedno tam, kjer obravnavamo fragmentarne objekte, ruševinske ostanke. Tu je treba za ohranjene likovne elemente poskrbeti tudi s strešicami, ki so pa nasprotno v drugem delu iste skupine objektov enake snovne sestavine, pri spomenikih v ožjem pomenu besed, znamenjih itd. nedopustne.

3. opeka in žgana glina: na našem ozemlju dokaj izjemna oblika, ki je prišla v zavest konservatorstva le v obliki rimskih lončarskih peči, konserviranih za ogled na Ptuju²⁰.

4. les, glina, opeka, slama, belež: ostanki ljudskega stavbarstva v vzhodni Sloveniji pričajo o tej kombinaciji gradiv, ki so še pred desetletji obvladovala večino krajine v vzhodni in severovzhodni Sloveniji. Problem so stiki raznih snovi, čas uniči posebej izpostavljene dele in naprave za pravilno delovanje in zračenje stavbe. Kombinacija materialov danes ne ustreza zahtevam sodobnega bivanja (tudi varnost, požarna varnost), tako da gre pri delih navadno za delo z objekti v muzejski, turistični poučni funkciji. Problem je ohranitve obrti, ki so potrebne za vzdrževanje tovrstnih objektov, ki so pa posamezno nujno potrebni za identiteto dežele. Obrti za tovrstne materiale pa omogočajo v rabi ohraniti nekatere neagresivne naravne vire za gradnjo manjših, spremljajočih objektov (kioski, lope itd.).

5. les, kamen, tudi opeka: ljudsko stavbarstvo severne Slovenije (zlasti Koroška). Skrbna obravnava stikov materialov, pozorna zamenjava dotrajanih delov, konservacija likovno obdelanih delov, prav tako naloge v zvezi z ohranitvijo starih znanj in obrti. Prostorske rešitve posameznih objektov že dopuščajo posamezne sodobne sanitarne in varnostne dodatke, da je v stavbah mogoče tudi danes stanovati in delati, vsaka rešitev pa mora biti individualna (je torej dražja), zahteva poslušna in vrhunskega znanja.

6. kamen, les, opeka, omet: velika večina našega starejšega fonda. Vse dosedaj posamezno našete zakonitosti narekujejo konservatorjevo ravnanje in odločitve, zelo so delikatna mesta stikov in nadvse zahtevna interpolacija sodobnih konstrukcijskih in instalacijskih dodatkov, ki so v načelu dopustni, tudi želeni, saj omogočajo nadaljnje funkcioniranje objekta.

7. organska in anorganska gradiva, ometi, kovine: Objekti s kovinskimi strehami in

17 Sintezno o postopkih dva zbornika sestankov ICOMOS-ovega odbora za konservacijo kamna, The Conservation of Stone I, Bologna, 1976, in The Conservation of Stone II, Bologna, 1981/1983

18 Sintezno zlasti I. Bogovčič, Varstvo spomenikov 20, 1976, 209 ss; isti, Varstvo spomenikov 23, 1981, 71 ss.

19 I. Bogovčič, Varstvo spomenikov 28, 1986, 159 ss; isti, Varstvo spomenikov 31, 1989.

20 M. Strmčnik Gulič, Varstvo spomenikov 30, 1988, 51 ss.

vodnjaki s kovinskimi elementi: "Bolezni" kovin so zelo dinamične, plasti korozije navadno dosežejo večkratno prostornino prvotne snovi, kovine opazno reagirajo na spremembe temperature, so pa seveda elastične, ne porozne itd. Zato so stiki in ekzaktne izvedbe še toliko bolj pomembni, uporaba vrhunske tehnologije pri obnavljanjih tudi. Onesnaženo okolje je do materialov vse drugače agresivno, kot je bila klima pred stoletji, še desetletji. Zato je nujna uporaba nekaterih sodobnih sredstev, ki na ta ogrožanja direktno odgovarjajo, seveda pa je pri teh sredstvih še prav posebej važno znanje, pravilna in pretehtana uporaba.

c) gradiva in naravno okolje

1. Gradiva in zemeljske plasti: Arheološka dediščina in ruševinski objekti. Zemeljske plasti vsebujejo tudi dokumente rušenja, hkrati so pomemben varovalni tampon, ki je desetletja ali stoletja gradivom pod sabo ustvarjal posebno mikroklimo. Pri posegih jih zato ne moremo preprosto odstraniti. Odstranjevanje jih moramo ob dokumentiranju (enako kot vsako snov ob posegu), in temu odstranjevanju mora dovolj hitro slediti premišljen konservatorski poseg, kajti sprememba mikroklimo povzroči nagle spremembe (navadno razpad) v gradivih.

2. gradiva in vegetacija: Rastline so pogosto hoteni (drevesa - strelovodi, razne ovijalke, trte) ali postopno nastali nujni spremljevalci posameznega spomeniškega objekta, pomemben estetski poudarek, ki se mu ne smemo in ne moremo odreči²¹. Pomembno je tehtanje vrednosti elementov, vedenje o vedenju rastlin, vplivih zelenja na gradiva, ukrepi na osnovi teh spoznanj. Problemi posegov na objektu, kjer je treba vegetacijo ohraniti (dela s staro trto v starem jedru Maribora!). Pomemben je tudi izbor ustrezne vegetacije, avtohtone, zgodovinsko dokumentirane vrste.

3. Gradiva in prostor: Varstvo dediščine se vse bolj prepleta z urejanjem prostora. Vse bolj nam je jasno, da izključnih vrednosti objekta dediščine, ki bi stal v kakršnem koli okolju, takorekoč ni, prav tako pa ni učinkovito

nobeno varstvo, ki vsaj nekoliko ne upošteva ožjega in širšega okolja varovanega objekta. Mogoče so celo zelo učinkovite združitve navidez nezdržljivega, kar je pač združil čas in razvoj. Stara Sava, cerkvica, naprave in stavba Železarskega muzeja na Jesenicah so odlična oaza v jedru industrijskega kompleksa Jesenic. Seveda je treba delovanje enega in drugega kompleksa temu sožitju ustrezno nekoliko prilagoditi. V naši deželi, kjer se vse dogaja na razmeroma zelo omejenem prostoru, se ni mogoče odreči staremu na račun novega. Tako okolje, tak prostor, je seveda na prav poseben način zahteven za snov spomenika, pa tudi za konservatorsko in redno vzdrževanje te snovi. Toda sožitje prostora in spomenika je samo navidez odločilno in pomembno bolj takrat, ko gre za na prvi pogled spoznavne razlike med dvema, po splošnem razumevanju zelo različnima tvorbama, ki sta druga ob drugi. V resnici je sožitje usodno pri vsakem objektu, usodno po vsebinski (pričevalni, estetski) in čisto materialni plati: vsak dimnik, vsak avtomobilski izpuh, pa tudi vsaka vremenska sprememba vpliva na snov dediščine in konservatorjeva odločitev jih mora upoštevati. Odtod so tudi zahteve po izračunih potresne varnosti pri programih obnove spomenikov, ocene možnosti vodnih katastrof pri objektih blizu voda itd.

POSEBNOSTI KULTURNE DEDIŠČINE PO DEŽELI

Nobena sodobna regionalna razdelitev se ne ujema z značajem dediščine, ne povezuje vseh istovrstnih dediščin oziroma njenih enakih lastnosti, ne ujema se z mejami teritorija, kjer se te lastnosti pojavljajo. Upravne razdelitve so rezultat dolgega razvoja, dediščina še daljšega. Zelo ostrih meja ni ne v zgodovini ne v naravi. Ker pa morajo zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine delovati pač v okvirih sodobne teritorialne razdelitve, delujejo v okviru neke bolj ali manj ustrezne

21 P. Vrhunc, Varstvo spomenikov 25, 1983, 97 ss, I. Bogovčič, Varstvo spomenikov 28, 1986, 143 ss.

regionalne razdelitve, ki je v taki obliki stara nad 20 let²². Ker se moramo nekako uokviriti, bomo pregled razporedili po mejah teh regij, v besedi pa jim bomo sledili v zaporedju od zahoda na vzhod.

a) Obala 2 - občine Koper, Izola, Piran; Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran

Edini prostor v Sloveniji z izrazito mediteransko vplivano kulturno dediščino. Značilna struktura naselij, kjer se iz prazgodovine izvirajoče poseljevanje temen izrazitih višin srečuje z razdrobljeno poselitvijo dolin, morske obale. Poznejša povezanost med posameznimi domačijami in okolico, intenzivno obdelano, tudi terasasto oblikovano obdelovalno zemljo. Tri značilna mesta z zgodnjerednjeveškimi koreninami, stilna in avtorska arhitektura, ki sega do najnovejšega časa, po drugi strani pa vaške cerkve in hiše s prilagoditvijo stilnih elementov prastaremu izročilu ljudskih umetnin. Pomembna arheološka najdišča. Cerkve kot krajevna središča (Loka-Predloka, Hrastovlje). Utrdbeni pasovi iz raznih dob, od najstarejših (Čentur, stolp v Podpeči). Slikovite lege: Podpeč, Črni kal, Pridvor, Socerb, Tinjan itd. Pomen poti ob Rižani in Dragonji. Stara industrijska dediščina (Salveti, Arrigoni, obalna železnica). Pomembne ohranjene soline. Stari letoviški objekti.

b) Kras 6 - občina Sežana, Postojna, Ilirska Bistrica; Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica

Značilna in zelo kvalitetna ljudska kamnita arhitektura. Značilna razporeditev naselij, strnjena zidava naselij, zaključenost domačij (obzidano dvorišče itd.). Umetna obravnava vodnjakov. Značilni zvoniki in slikovite vedute. Kulturna dediščina v kraških jamah (od arheološke dediščine do partizanskega vojskovanja). Skupina velikih kraških gradišč in gradišč, ki spremljajo dolino Pivke. Sozvočje grajene in naravne dediščine (Škocjan, Predjama). Gradovi Planina, Prem, Štanjel. Trase poti po Matarskem podolju, Vremski dolini, čez kraške planote, po Pivški dolini. Ostanek izrazitih vaških dvorcev z žagami -

mlini in drugimi napravami za zaokroženo gospodarstvo (Žeje ob Pivki). Dokumenti starega raziskovanja kraških pojavov in s tem povezanega izletništva. Krajinski elementi (pašniki z drevjem, kraške ograde). Rimski limes po vzhodnem robu, Studeno.

c) Goriška, Vipavska 8 - občina Nova Gorica; Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica

Strnjena, zaključena naselja, stavbni tipi delno pod vplivom kraške hiše ali že v značilnih nizih, pripetih v pobočje. V Goriških Brdih na značilnih lokacijah po temenih. Lokacije cerkva s starim izročilom. Markantna Sveta gora, Sv. Ambrož nad Temnico. Prazgodovinska gradišča, rimske ville, rimsko tkivo Ajdovščine, poznoantične utrdbesolkana (Kekec), Sv. Pavla nad Vrtovinom in Sv. Pavla nad Planino, Hrušica in rimska cesta z utrbami ob njej, poznoantična in zgodnjerednjeveška pokopališča (Vitovlje, Batuje, Solkan, itd.). Elektrarna ob Hublju, papirnica Ajdovščina. Dvorci - gradovi: Zemono, Kromberk, Vogersko, Vipolže, Velike Žablje, izrazit Rihemberk. Solkanski most, obsoška železnica. Vojaška pokopališča iz 1. svetovne vojne. Kostanjevica, judovsko pokopališče v Rožni dolini, rafutski park. Spomeniki iz NOB in dokumenti zahtev za priključitev k Jugoslaviji.

č) Tolminsko, Idrijsko 8 - občini Idrija, Tolmin; Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica

Dokumenti obvladovanja zahtevnih pogojev življenja v visokogorskem svetu in gorskih dolinah, na dinamičnih pobočjih (plazovi). Značilne naselbinske aglomeracije ob rekah, tudi z zelo starim izročilom (Most na Soči, Kobarid, Tolmin). Visokogorske vasi (Strmec, Vrsno). Vasi v strmih pobočjih v značilnih nizih. Domačije raztresene po hribih. Meja stavbnih tipov. Kmečke freske na Idrijskem. Tehnična dediščina Idrije s klavzami. Planine. Utrdbe in pokopališča iz 1. svetovne vojne. Avtentični spomeniki, bojišča in oznake iz NOB: Golobar, tiskarna Slovenije, partizanska bolnica Franja, Cerčno. Predilska cesta, spomenik na prelazu. Kluže. Planinske koč.

Sledovi rudarstva.

d) Gorenjska 3-1. - občine Jesenice, Radovljica, Kranj, Tržič; Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj

Alpska hiša. Značilno položno gručaste vasi. Dolgo naselbinsko in prometno izročilo dolin. Značilna podoba posestvene strukture koloniziranega Sorškega polja. Srednjeveška mesta in nazaj v pozno antiko, zgodnji srednji vek segajoče aglomeracije, ki se niso razvile v večja središča (Bled, Bohinj - gotsko stensko slikarstvo po cerkvah). Opazno baročno izročilo pri oblikovanju zidanih hiš, pri oblikovanju lesenih okrasnih delov. Kmečki dvorci. Stenske freske na zunanjsčinah. Planine. Rudarsko in kovinarsko izročilo (Karavanke, Bohinj, Kropa, Kamna gorica). Obsežna tehnična in industrijska dediščina (Kranj, Tržič, Jesenice, Soteska-Pantzova žičnica), bohinjska proga. Spomeniki 1. svetovne vojne (Bohinj) in NOB - Mežaklja, Radovna, Udin boršt. Stol. Arheološka najdišča iz zgodnjega srednjega veka, poznoantična Ajdna. Gradovi Strmol, Brdo, Preddvor. Dediščina blejskega turizma. Spomeniki alpinizma. Skupina rojstnih hiš slavnih mož: Vrba-Doslovče-Žirovnica.

e) Škofja Loka z zaledjem 1 - občina Škofja Loka; Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine

Po dolinah in poljih gručasta naselja, večje tržne aglomeracije. Mesto z izjemnim, srednjeveško koncipiranim stavbnim tkivom in prostorsko razdelitvijo, razdrobljena poselitev posameznih domačij po hribovju. Kmečki dvorci. Stenske freske po hišah. Odlične cerkve, poslikave (Crngrob, Gosteče, Suha). Slikovite vedute, lege - Sorica itd. Dokumenti dogajanja iz NOB (Dražgoše). Tavčarjev двореc Visoko. Tehnična dediščina Železnikov.

f) Kamnik, Domžale 1 - občini Kamnik, Domžale; Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj

Močno urbanizirana ravnina, v kateri so še ohranjeni izraziti strženi starih naselij (Mengeš), starega, v zgodnji srednji vek in dalje nazaj, segajočega, v današnji podobi pa vendar pretežno baročnega stavbnega tkiva. Razdrobljena poselitev gričevja in hribov. Cerkve na značilnih legah (Homec, Gradišče, Sv. Primož itd.). Izrazita podoba moravske

kotline, spomeniška dediščina utemeljuje varovanje krajinskega parka Krumperk. Izraziti spomeniki stenskega slikarstva in arhitekture cerkva: Gradišče, Sv. Primož, Krtina, Krašče, Groblje, Limbarska gora itd. Prometno pomembne Trojane. Pomembna arhitekturna dediščina Kamnika od srednjega veka do novejših dob. Spomeniki alpinizma. Tehnična dediščina nekaterih tovarn. Knjižnice - Frančiškanska v Kamniku, Petra Pavla Glavarja v Komendi.

g) Ljubljana z bližnjo okolico 1 - ljubljanske občine, Vrhnika, Cerknica, Logatec, Grosuplje, Litija; Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščin

Mesto z do prazgodovine nazaj segajočo naselbinsko kontinuiteto, kontinuiteto strženov poselitve okrog grajskega griča in po ježah rečnih teras, kjer so bile izrazite tudi ruševine obzidane rimske Emone, ki so bile opazne še do baroka in so vplivale na parcelacijo. Mesto srednjeveškega stavbnega koncepta s kvalitetnim umetnostnim tkivom. Mesto, ki je postalo politično in upravno središče najprej Kranjske, nato Slovenije. Značilna naseljena dediščina Ljubljanskega barja z značilnimi prometnimi rešitvami. Splet od pradavnine važnih prometnic, prostor zgodaj uporabljene vodne poti (regulacije Ljubljanice od rimskega časa do 19. stoletja, plovba po Savi). Stičišče tipov ljudskega stavbarstva, definiranih zlasti v merah in razmerjih. Značilno oblikovanje zamika v fasadi pred vežo v vrhniškem okolišju. Teritorij okrasnega črno-belega poslikavanja tudi skromnih kmečkih domov. Cerkve na značilnih legah. Gradovi kvalitetnega tkiva (Bogenšperk), pomembnega izročila (Višnja gora). Naselja, povezana s cestnim prometom (Logatec). Izraziti protiturški tabori (Tabor, Šmarna gora, Cerknica). Sledovi rimskega limesa, neolitskih in bronastodobnih kolišč na Ljubljanskem barju, železnodobnih grobišč in gradišč v Ljubljani in po vzhodnem robu Ljubljanske kotline (Magdalenska gora). Tehnična dediščina Ljubljane. Dokumenti NOB v Ljubljani, na območju Krima itd. Gradovi Snežnik, Turjak. Kraji literarnega izročila v Raščici, Velikih Laščah, Podsmreki.

h) Zagorje, Trbovlje, Hrastnik 4 - občina

22 Zarisana je npr. tudi v Dokumentarnem gradivu - Regionalni prostorski plan Slovenije, Ljubljana, 1970.

Zagorje; Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine. Občini Trbovlje, Hrastnik; Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje

Struktura poselitve, podrejena tudi zakonitostim savske struge, ki je velika ovira in hkrati vodilo za promet s stalnimi kraji, kjer je možno prečkanje. V ljudskem stavbarstvu še močni alpski vplivi. Delavska-rudarska naselja. Arheološka, zlasti prazgodovinska dediščina. Lokacije objektov - hiš, naprav in gradičev, povezanih s plovbo po Savi, ostanki vlečne poti na južnem bregu. Trasa in nekaj objektov Južne železnice. Rudarska tehnična dediščina. Spomeniki delavskega gibanja. Lokacije in oprema cerkva.

i) Ribnica, Kočevje 10 - občini Ribnica, Kočevje; Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine

Pomen jugozahodne prometne smeri in odcepov na Bloke, Loški potok. Zgodovinski pomen Kostela in naselij ob Kolpi. Arheološke najdbe o zgodnjih vplivih od jugovzhoda. Umetnostni pomen Nove Štife. Stiki raznih stavbnih tipov. Sledovi kočevskih vasi, dokumenti pozne kolonizacije. Kompleksni spomeniki NOB.

j) Koroška - občine Dravograd, Ravne in Slovenj Gradec; Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor

Območje mogočnih gorskih domačij in značilnih vasi, lesena arhitektura s starimi reminiscencami. Območje pomembnih fevdalnih posesti in s tem povezano arhitekturo (npr. Sv. Pankracij v Starem trgu pri Slov. Gradcu), kvalitetna cerkvena arhitektura, posebni tipi, ohranjeni stari elementi, markantne lokacije. Prometno zelo pomembne smeri. Bogata arheološka dediščina zlasti v okolici Slovenj Gradca. Tehnična dediščina. Gradovi. Trška oziroma mestna jedra z značilno zasnovo. Spomeniki NOB z območjem Tople in Poljano - mestom zadnje bitke 2. svetovne vojne.

k) Celje - širše območje 7 - občine Celje, Mozirje, Žalec, Laško, Velenje, Slovenske Konjice, Šentjur, Šmarje pri Jelšah; Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje

Trgi in obsežne vasi, tudi z izoblikovanimi središči. V gorskem in gričevnatem svetu tudi

razdrobljena poselitve. Trgi so stržen poselitve, tudi tedaj, ko je stavbno tkivo ohranjeno v neznatni meri; prav tako vmesne prometnice. Kvalitetno mestno jedro Celja z bogato zgodovino, rimskim stavbnim tkivom v temeljih. Pomembna skupina gradov in dvorcev, stavbna dediščina celjskih grofov. Avtorsko oblikovane cerkvene arhitekture, bogato okrasje. Stavbarstvo 19. stoletja z opečnimi detajli (mrežasti dušniki). Pomembna arheološka dediščina, najdišča iz prazgodovine, rimskega časa, zgodnjega srednjega veka, v vzhodnem delu več utrjenih pozno-rimskih višinskih postojank. Industrijska tehnična dediščina. Spomeniki za zgodovino sodstva ("gavge" - Mozirje, "pranger" - Lemberg, Podsreda, Pilštajn). Obsežnejša območja pomembna iz NOB (Frankolovo, Graška gora, Bohor), spomeniki delavskega gibanja, narodnega prebujanja.

l) Dolenjska in Bela Krajina - občine Trebnje, Novo mesto, Metlika, Črnomelj; Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto

Izjemno bogato arheološko tkivo. Razdrobljena poselitve, ki ji prepreda ves teritorij in se zgosti v ravninah, dolinah. Stavbno tkivo iz manj obstojnih gradiv, atraktivnih razmerij, odlični tesarski objekti. Trška jedra - stavbarstvo 19. stol., opečna arhitektura. Gradovi. Historični slogi v nekaterih ambientih. Slavni in zgodovinsko pomembni samostanski kompleksi. Velika količina dokumentov in spomenikov NOB. Slikoviti arhitekturni kompleksi (npr. novomeški Breg, Tri fare), krajinske celote: Mirenska dolina, pobočja Gorjancev, Žužemberk itd.)

m) Sevnica, Krško, Brežice 12 - občina Sevnica; Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje. Občina Krško; Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine občina Brežice Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto

Gosto arheološko tkivo. Lokacije in posamezni objekti dolge kontinuitete. Stara mestna jedra Krško, Sevnica, Brežice, Kostanjevica. Razdrobljena poselitve, stavbno tkivo iz manj obstojnih materialov, tesarske mojstrovine, mestoma tudi opazna opečna

arhitektura v središčih trgov, vasi. Pomembni gradovi in več cerkva. Slikoviti ambienti, vedutni prostori. Spomeniki in obeležja NOB. Most v Brežicah - tehnični spomenik.

n) območje Maribora z Dravsko dolino in poljem, Slovenske gorice, Ptuj - občine Radlje, mariborske občine, Ptuj, Lenart, Gornja Radgona, Slovenska Bistrica, Ormož; Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor

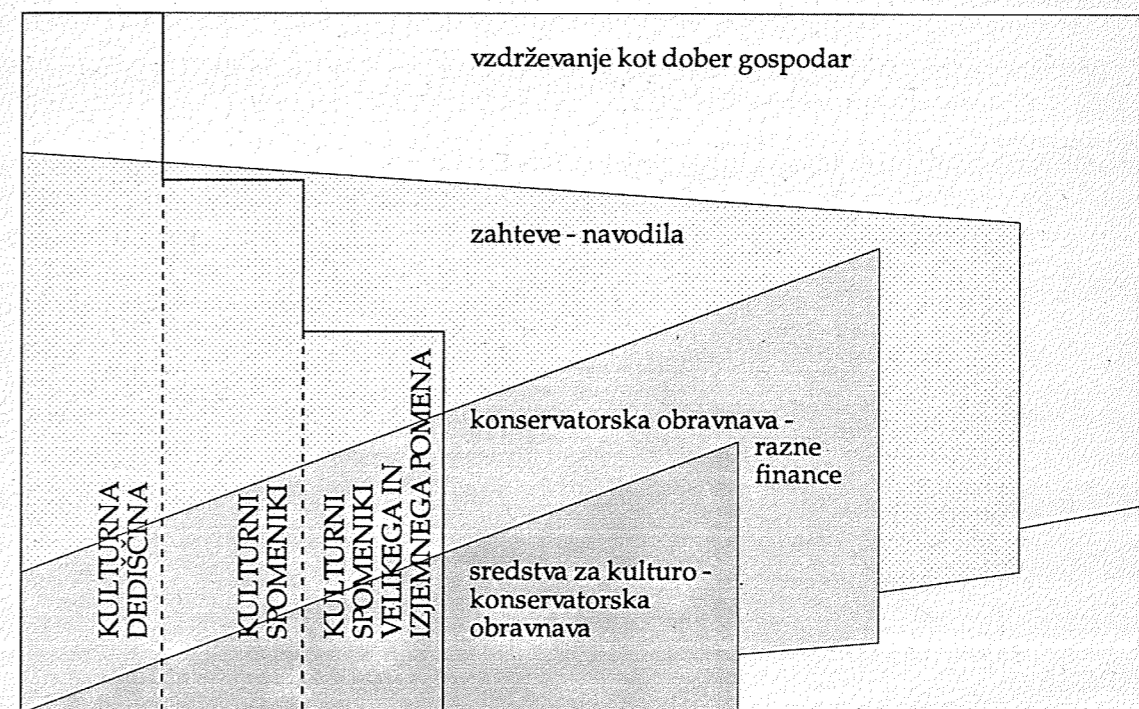
Z dediščino zelo bogato območje. Bogata in obsežna arheološka dediščina. Kvalitetna stara mestna jedra, s stilno, tudi avtorsko arhitekturo. Umetnostne tvorbe opaznega ranga (Slovenska Bistrica - grad, Ptuj - proštjska cerkev, grad, Ormož - grad, Borl, Ptujška gora, Maribor - mestni grad, stolnica itd.) Struktura poselitve z izročilom iz starega in zgodnjega srednjega veka, mreža prometnic in starih stavbnih strženov, kot so npr. Hompoš, Radvanje in Razvanje, Črešnjevce, Benedikt - Trije kralji, Lovrenc na Dravskem polju, Hrastovec itd. V gričevnatem svetu

razpršena pozidava značilnih tlorisov, stavbe iz slabše obstojnih materialov, a pomembnega izročila. Pohorske domačije in gospodarska poslopja z odličnimi tesarskimi elementi. Značilna vinogradniška krajina Slovenskih goric. Spomeniki NOB in delavskega gibanja. Tehnična dediščina (npr. elektrarne, industrija). Stavbe razvoja narodne zavesti, kulturnega, političnega in gospodarskega življenja v preteklem stoletju in času pred 1. svetovno vojno.

o) Pomurje - občine Ljutomer, Murska Sobota, Lendava; Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor

Pomembna struktura poselitve, meje agrarnih površin. Velika vaška naselja, cerkvena središča krajine (Turnišče, Martjanci, Tišina, Prosenjakovci, Domanjševci). Ravninski gradovi (Sobota, Beltinci, Rakičan) ali na dominantnih legah - Lendava. Grad - najobsežnejša grajska arhitektura pri nas. Značilna ljudska arhitektura iz slabo obstojnih gradiv in sodobnim zahtevam slabo prilagodljivim

Obseg pojmov

prostorskim razporedom je malone izginila, a izročilo je izredno dragoceno. Središča mest v opečnem stavbarstvu preteklega stoletja. Evangeličanska cerkvena arhitektura. Spomeniki razvoja narodne zavesti (Ljutomer), kulturnega delovanja madžarske manjšine (Šole). Pomembno naselje oziroma kmečkega gibanja.

Seveda je na prvi pogled jasno, da ta prelet ni ne pregled vseh kvalitet ne vodnik po najpomembnejših skupinah spomenikov. Pregled samo tega, kar danes vemo in znamo definirati, bi napolnil več knjig. Zainteresirani si bo pomagal s strokovnimi monografijami, pregledi slovenske zgodovine, segel bo po krajevnem leksikonu, Melikovi Sloveniji, po topografskih zvezkih, po mnogih krajevnih zbornikih, prelistal pa bo tudi poročila o delu strokovne službe v Varstvu spomenikov. V našem pregledu smo želeli pri posamezni regiji osvetliti le različnost dejstva, ki nanj tudi najbolj izrazit stavbni fond večkrat ne opozarja. Nobene večje ali manjše teritorialne enote v Sloveniji ni namreč moč odpraviti s tem, da bomo skrbeli le za posamezno dimenzijo v kulturni dediščini, ostalo pa prepustili usodi. Vse je prepletano in zato moramo imeti do vsake tvorbe iz preteklosti aktiven odnos, o vsakem izročilu kaže razmisliti, koliko more bogatiti naš vsakdan, kako ga moremo naravno nadaljevati. Tisto, kar se pa mora razvoju umakniti, se v nobenem primeru ne sme umakniti brez dokumentacije, brez preučitve, brez snovnih raziskav, tja do arheološkega izkopavanja.

C. IZZIVI

Področje, ki je konservatorju, šolanem na Filozofski fakulteti, temeljni izziv, je interpretiranje vsebinskih razsežnosti kulturne dediščine. Interpretiranje mora seči na več nivojev; pripravljeno mora biti na strokovno, celo znanstveno neoporečen način, sprejemljivo mora biti tudi za širšo javnost.

Cilj varstva naravne in kulturne dediščine je pač tudi boljše in bolj kulturno življenje v naravnem ter grajenem in oblikovanem okolju, ki smo ga prejeli od preteklosti. Ker se kulturna dediščina, grajeni in oblikovani elementi v tem okolju pač ne obnavljajo sami po sebi, jih lahko spremenimo in odstranimo samo po temeljitem preudarku. Pa tudi za njihovo ohranitev si moramo prizadevati ne le z rednim vzdrževanjem in "popravljanjem" snovi, marveč tudi z daljnosežnimi ukrepi in posegi, ki ustvarjajo take pogoje v okolju, da lahko stvarno dediščino prejšnjih rodov uživamo danes in zapustimo tudi zanamcem. Do vseh teh ciljev pa nobena, še tako dobro opremljena in usposobljena strokovna služba ne more sama. Varstva brez sodelovanja širše javnosti ni. Le pozitiven odnos širše javnosti do dediščine, njena pozornost do konservatorskih akcij lahko zagotovi razumen potek akcij in posegov, lahko izvaja zapisane ukrepe, le pozornost imetnikov lahko zagotovi primerno vzdrževanje starega tkiva in prepreči vandalizem. Tako ozaveščanje javnosti pa je možno doseči s tem, da je javnost dovolj informirana, da strokovna služba vrednote dediščine predstavi dovolj in na pravi, prepričljiv način, da omogoča tehtanja za in proti, skratka, da svoja prizadevanja dovolj popularizira. In za to popularizacijo potrebujemo vsebinske interpretacije dediščine²³.

Vsebinska interpretacija dediščine navadno zajema razlago zgodovinskih pojavov, v katerih okvir sodi nastanek in razvoj določene tvorbe. Vsebuje kar najbolj točno datacijo objekta in njegovih posameznih elementov. Vsebuje analizo likovnih elementov. Pri poškodovanem, spremenjenem, fragmentarnem objektu interpretacija zajema tudi sodelovanje v obsežnem oblikovanju idejne

23 I. Maroević, Sadašnjost baštine, Zagreb, 1986.

rekonstrukcije stvarne podobe objekta. Pravimo "pri sodelovanju", ker pri idejni rekonstrukciji nekega stavbnega tkiva pač ne gre brez grafične rekonstrukcije, brez preskusov konstrukcijskih rešitev in to je delo drugače usposobljenih strokovnjakov. Seveda pa gre tudi za stilne posebnosti, za značilnosti dobe, za odsev družbenih zakonitosti in načina življenja, za vse tisto, kar se o človekovem delu razbere iz njegovega izdelka - in vse to je domena humanistično šolanega strokovnjaka.

Idejna interpretacija ima, kot smo rekli, svoje znanstvene strokovne zakonitosti, zakonitosti, ki so v marsičem enake tistim iz kritike virov. Nekatera sklepanja slone na pogosto opazovani povezavi med vzrokom in posledicami in lahko veljajo za povsem ali zelo zanesljiva. To je trdni stržen interpretacije, tudi jedro grafične rekonstrukcije, ki mora biti kot tako tudi spoznavno. To je tisti del interpretacije, ki prenese vsako kritiko, na katerega lahko opremo tudi vsak poseg. Ta del interpretacijskega dela je potreben tudi bazičnim raziskovalnim disciplinam. Toda konservatorstvo za svoje popularizacijsko delo ponavadi potrebuje več. Interpretacije in grafične rekonstrukcije morajo seči dalj, morajo prek magične meje, ki je v posegu (ponavadi) ne smemo preseči, saj se mora poseg nehati tam, kjer se začne hipoteza. Posebnost te interpretacije v okviru konservatorskega dela je morebiti edino dejstvo, da jo moramo narediti hitro, vsekakor hitreje, kot bi bilo to potrebno bazični disciplini. Do določene mere je lahko pripravljena "na zalogo", iz tistega, kar o neki vrsti, o nekem objektu vemo iz starega, prejšnjega raziskovanja. Vsekakor jo moramo, in to utegne biti občasno kritično, ažurirati, dopolniti v včasih zelo kratkem času, tudi dobesedno od danes na jutri, ko stavbi odbijejo omet, ko buldožer zadene na arheološko plast, ko se pokaže plast fresk ali okence v zidu.

Interpretacija ima še druge razsežnosti, razsežnosti, ki morajo, če naj za dediščino navdušimo, če naj objekt predstavimo širši javnosti, seči mnogo dalj, vsekakor čez mejo, kjer je možna ena sama razlaga. Taka interpretacija pogosto seže do točke, kjer je

možno nadaljevati v dveh ali več smereh. Zato je treba predložiti več variant, preskusiti več modelov. Razmišljati je treba: kakšna je bila celotna kompozicija objekta, kaj pomeni stilna posebnost, ali je pojav sočasen, predčasen ali zapoznel glede na analogije, kaj se je dogajalo v širši okolici objekta in kaj se je še moglo zgoditi. Seveda pa ima tudi ta del interpretacije, ki dopušča več variant še vedno svoje zakonitosti, po katerih ga gradimo, zakonitosti, ki vodijo vso dobro poljudno znanost na svetu. Vse take interpretacije morajo še vedno sloneti na dejstvih, ki so se v preteklosti v takih situacijah večkrat ponovila, na vzorcih, po katerih so ljudje navadno ravnali. Seveda nam je pot do vseh potankosti, četudi poskusimo več vzorcev, zaprta, saj je konkretno ravnanje mojstra, lastnika, oblastnika, uradnika itd., sledilo tudi mnogim enkratnim nepredvidljivim vzgibom. Z današnjim razumevanjem se že strahovom, željam, tabujem in upom svojih staršev iz zgodovinsko vzeto, polpreteklega časa, lahko samo približamo, lahko jih razčlenimo, ne moremo jih pa v celoti podoživeti. Še mnogo težja je pot do bolj oddaljenih dogajanj, prek pomanjkljivih virov. Toda tudi to podobo, več variant te podobe pri konservatorskem delu nujno in brez odloga potrebujemo. Že preprosti primeri, ki zadevajo bolj ali manj navadno plat najpogosteje obravnavanih objektov, lahko pokažejo, na kako širna področja človekovega snovanja nas lahko in mora voditi prizadevanje, predstaviti dediščino prav in učinkovito. Koliko dalj šele vodi želja razumeti npr. ikonografijo, verske predstave, motive za gorsko kolonizacijo, sledove eksploatacije naravnih dobrin v danes odročnih predelih. Nevarnost, ki preži ob nujnem interpretacijskem delu v teh širših, slabše preverljivih in preverjenih razsežnostih, je nekritičnost. Zato poudarjamo pomen znanstvene metode interpretacije tudi v popularizacijske namene. V nasprotnem primeru lahko kaj hitro začnemo iskati "davne prednike" vseprek po Evropi, začnemo preveč poveličevati dosežke preteklosti, tja do Ovidove "aurea prima sata est aetas" (prva doba je bila zlata), ali jih poniževati iz svojih sedanjih navad in razvad, ko prav gotovo ne

bi mogli več prežvečiti pravega ovsenjaka... Tudi resni pisci znajo včasih zdrsniti do trditev, kako je bila preteklost eno samo trpljenje kmečkega življa, kako so bile vse velike gradnje eno samo živinsko garanje. Pač, bilo je oboje, na meji fizične vzdržljivosti, ki je naše nevajene mišice ne bi več zmogle. A tudi tedaj so bile gradnje rezultat znanja, saj vodnjakov, kupol in obokov ni načrtoval in zidal "neuki tlačan". A "brezpravni kmet" je naročal tudi poslikavanje srenjskih podružnic, dal okrasiti svojo hišo, znal se je veseliti na vaških veseljah in proščanjih, ki jih je bilo kar nekaj v toku leta, plesati do onemoglosti... Grajski gospod pa je pogosto denarje obračal zelo varčno, da si je knjižne omare napolnil z vsem, kar je tisti hip ponujal knjižni trg v Gradcu ali Trstu; predvsem pa so nekateri dobro pisali in govorili tudi slovensko...

Na osnovi teh rekonstrukcij in interpretacij, ki so seveda za veliko večino primerov pri konservatorjevem vsakdanjem delu lahko narejene le zelo na kratko, kar v geslih in šifrah, je treba določati tudi možnosti za prihodnost dediščine. To je naslednji izziv za konservatorjevo intelektualno sposobnost.

Zelo hitro se v interpretacijo priplazi nasprotje med "domačim" in "tujim" in se čustveno obarva. Tudi temu, dnevnu navdušenju javnosti prilagojenemu interpretiranju se moramo izogibati, čeprav je treba toliko bolj poudariti izjemnosti, izvornosti, tisto, kar je bilo za svoj čas izredno in tisto, kar je nadčasovno...

Zelo lepo, hkrati pa tudi dolgočasno bi bilo konservatorjevo delo, ko bi se mogli omejiti le na opozorilo, da je ta ali oni objekt, ta ali oni element potreben varstva, da ga je treba obnoviti, da moramo ta ali oni delček krajine ohraniti, da je ta ali ona potankost vredna in posebna. Toda prva zahteva, prvi predlog je skoraj vedno odločno premalo. Pogosto je še popoln postopek za zavarovanje premalo. Spremene se določene okoliščine, informacije, zahteve, prepovedi pa podijo druga drugo. Tako moramo najprej, tudi s pomočjo interpretacij in rekonstrukcij, pa tudi s prijemi pravega pedagoškega dela, javnost infor-

mirati, a tudi navdušiti za doživljanje in intelektualni napor obiskovalca Ptujске gore, ki želi razumeti estetske norme določenega časa in občudovati gradbeniško znanje. To doživetje mora biti tako močno, da bo rodilo željo, da bi doživeto ohranili tudi zanamcem. V tako ozaveščeni javnosti tudi zahteve varstva najdejo plodna tla in je mogoče uspešno načrtovanje "prihodnosti dediščine". Osnove za načrtovanje, ki so konservatorjevo delo, morajo torej poleg analize vrednosti in vsebine dediščine vsebovati tudi idejne preskuse, spet po pravilih interpretacije in rekonstrukcije, variante, kako se utegnejo določene ogroženosti v prihodnje spremeniti in pod kakšnimi vplivi, kako se utegnejo ali bi mogle razviti določene prednosti. V končni obliki posameznih izdelkov se tudi ti preskusi spremene v številke varstvenih režimov, v nekaj zelo skopih besed o možnosti rabe. A umovanja za tem mora biti več, sicer se ne znamo postaviti v bran svojih odločitev.

Tako je planska dimenzija konservatorjevega dela²⁴ tudi definiranje nevarnosti v okolju, trenutnih, dejanskih in možnih. Planska dimenzija je analiza funkcije objekta, analiza njegove prvotne funkcije in vseh poznejših ter ocena tega, katero bi kazalo in bilo mogoče nadaljevati. Marsikateremu zelo pomembnemu spomeniku je treba omogočiti prihodnost rezervata, nedotakljivost in čim manj sprememb v okolju, obiske pa obdržati (omejiti) na priložnostne obiske znanstvenikov in strokovnjakov, saj je vrednost objekta predvsem v njegovi dokumentarnosti. Drug, enako pomemben spomenik, pa je tako prisoten v zavesti javnosti, ki ga s svojimi obiski tudi uničuje, da moramo vso pozornost posvečati predvsem tem razsežnostim dvogovora družbe in spomenika. Ogroženo snov lahko ali celo moramo nadomestiti s trpežno kopijo. Gospodarsko življenje okolice lahko opremo na delovanje turističnega trga, v katerem je ponudba spomenik. Računati moramo na marsikaj, od parkirišč do vzdrževalcev, pa tudi na to moramo misliti, da bo treba čez določen čas poskrbeti za obnovo materialov, ki jih danes ne znajo več ob-

24 J. Pirkovič, Varstvo spomenikov 29, 1987, 55 Ista, Varstvo spomenikov 30, 1988, 349 ss.

delovati (pridobivati) na stari način. Vse to gotovo ni le konservatorjevo delo, a zametki in osnove tega pa vsekakor sodijo v konservatorjev izdelek. Strokovne osnove za načrtovanje se morajo med seboj razlikovati tudi glede na teritorij, ki ga obravnavajo. V naši praksi gre navadno za razliko med strokovnimi osnovami za prostor republike in občin ali manjših teritorialnih enot. Tu še marsičesa nismo znali prav doreči - in morda lahko nadaljevanje tega dela postane prav poseben izziv konservatorjem jutrišnjega dne. Naloge republiškega načrtovanja niso le posamezni objekti in območja, ki so identiteta naše dežele, in tiste dokumentarne celote, ki jih nikakor ne moremo pogrešati. Predmet republiškega planiranja bi morali vsekakor biti tudi tipika posameznih regij, tista tipika, ki se kaže od barv v krajini in zemljiške razdelitve, od prepleta kultur do mer naselij in stavb in korenine katere so zelo globoke in trdno zrasle z naravo in preteklostjo, prometne smeri, vedute in razgledišča in še marsikaj drugega. Nujno bo npr. treba doreči, ali je mogoče v celi regiji tudi sicer, ko smo na cerkvenih pročeljih obnovili zgodnjebaročne poslikave šivanih robov, poudarjati zgodnjebaročne proporce v okolici in marsikaj podobnega! Morda bi, ko iščemo prave rešitve, pomagalo dediščino, pomembno in nepomembno v celoti kot tkivo, pogledati z očmi tujca. Zraven nadalje sodi ugotavljanje ritma velikih sprememb v družbi v preteklosti in hkrati ritma razpada posameznih materialov, naravnega ritma in tistega, ki ga pospešuje onesnaženo okolje. Naloge republiškega načrtovanja bi morale biti tudi razvoj konservatorstvu potrebnih disciplin, načrt za specializacijo, o kateri se lahko dogovorimo v državi ali skupaj s sosedi.

Naslednji, do absurdnosti suhoparni izvleček potreb in možnosti nastane, ko analiziramo nekatere mejne aktivnosti strokovne službe skozi več kot dve desetletji in iz teh aktivnosti izločimo tiste, ki so se vračale v

programe, kjer so se pokazali uspehi, ali tiste, kjer dogajanje še ni steklo. Strogo vzeto je v povzetku malo ali nič govora o čisto konservatorskem delu, pač pa o tistih aktivnostih, kjer se konservatorska stroka srečuje z drugimi področji javnega in družbenega, tudi gospodarskega življenja. Žal v praksi namreč pravzaprav nikjer, pri nas pa še prav posebej, ni mogoče potegniti jasne ločnice med deli, ki jih mora strokovna služba opraviti, in med tistimi, kjer je potrebno njeno kritično sodelovanje. Konservatorstvo skušamo razumeti v enotni skrbi za vso kulturno dediščino na Slovenskem, za pomembno in enkratno, izjemno, razglašeno z aktom za spomenik, hkrati z vsem spremljajočim tkivom vsega tistega grajenega in oblikovanega, kar so nam pretekli rodovi zapustili in kar tvori identiteto naše dežele in okvir za psihično ravnotežje. To moramo dojeti kot izziv tej strokovnosti, tudi in do določene mere najprej oblikovanje vzdušja, ki bo sprejelo in gradilo skrb tudi za tvorno zapuščino preteklosti. Od tod naši poudarki iz pregleda problemov, ki izzivajo konservatorstvo tudi za leta, ki prihajajo.

Takoj pa moramo poudariti, da tega pregleda ne smemo pojmovati kot opozorilo tistim, ki že delajo v strokovni službi, še manj kot kritiko. Ti delavci se namreč zelo živo zavedajo obsega odprtih nalog in svojih, v primežu objektivnih okoliščin kruto omejenih možnosti²⁵, s svojim delom posegajo zelo daleč, ker sicer ni upanja na uspeh²⁶. Vztrajno se znajo spet in spet vračati k istemu problemu²⁷, ali pa znajo sodelovati v naravnem procesu razvoja stavbnih kompleksov²⁸.

Število pravih konservatorskih posegov se je v letih 1960-1962 nekako ustalilo na obseg okrog 400 posegov na leto, v zadnjih letih pa je čutili nazadovanje. Samo 50 % teh akcij vodi v enem, raje več letih k prezentaciji, čeprav restavratorska stroka opravlja le najbolj kritične faze - obnova opreme, poslikav, ostalo dokončajo investitorji. Pri stanovanjskih hišah

25 A. Kolšek, Varstvo spomenikov 31, poročilo, 1989, 363.

26 V. Hazler, konservatorska poročila v Varstvu spomenikov 29, 30, 31, kjer gre večkrat tudi za reševanje socialnih problemov, ali A. Bar-Janša, Varstvo spomenikov 26, 1984, 34, enako.

27 Prizadevanja za Jablanico pri Ilirski Bistrici - konservatorska poročila v Varstvu spomenikov 21, 22.

28 Poročilo V. Knifca o Dobrem polju pri Radovljici, konservatorska poročila, Varstvo spomenikov 28, 1986, 298.

je stroka še bolj omejena na pripravljalne, tudi načrtovalske posege in se podatki o akcijah v okviru stroke in število dokončne ureditve objektov ne ujemajo. Odstotek končanih ureditvenih akcij je pa pri nas vendarle v celoti prenizek, ker moramo marsikdaj opraviti le najnujnejše in nato to stanje vzdržujemo leta in leta, velikopotezna akcija pa mora čakati "boljših časov". Pregovor pravi, da kjer je sonce, so tudi sence. Vsako leto tako naštejemo tudi nekaj izrazitih poškodb, negativnih posegov, kjer v lažnem strahu pred stroko, pa iz upravičene ali neupravičene nestrpnosti odstranijo omet, del zidu, zemeljsko plast, ki bi jo bilo treba preiskati, ko zazidajo, omečejo in tudi poslikajo drugače, kot je bilo dogovorjeno, kot bi bilo treba. Število teh vandalizmov je sicer še vedno pod 10 % odstotki dogajanja na dediščini, žal pa raste. Še bolj zaskrbljujoče raste število poškodb opreme spomnikov, okrasnih detajlov z dediščine, tudi divjih kopanj na arheoloških najdiščih.

V celoti strokovna služba na leto poseže v nekaj nad 1000 objektov po deželi. To število omejujejo kadrovske in materialne možnosti, dejanske potrebe so vsaj petkrat večje. Delovanje strokovnjakov je največkrat omejeno na nasvete, predloge, zahteve, tudi osnove za načrtovanje. Razveseljivo je, da, kljub omejenim možnostim, število teh akcij rahlo raste. To je posledica ozaveščenosti javnosti. Raste tudi število pravih konservatorskih akcij, ki jih začno in dokončajo imetniki s svojimi sredstvi, in so leta, ko je število takih akcij blizu številu akcij, ki jih financira (sofinancira) družba. Še bolj je pozitivno dejstvo, da raste število akcij, kjer investitor, ki obnovo financira, in strokovna služba od začetka do konca vzorno ali vsaj zadovoljivo sodelujeta. To dokazuje, da je skrb za kulturno dediščino z leti bolj postala del našega vsakdana. Razmeroma visok je odstotek novih spoznanj ob strokovnih akcijah (do takih spoznanj pridemo kar do 200-krat letno), žal pa polovica teh spoznanj ostane neobdelanih in zaradi pomanjkanja časa tudi neobjavljenih. Omejene kadrovske možnosti se slabo odražajo tudi na številu objav in drugih popularizacijskih akcij. Te govore le o približno 20 primerih letno, kar

je odločno premalo. Premalo je tudi delavcev, ki so v to vključeni. Le nekaterim delovno mesto dopušča to možnost, drugi pa se morajo za popularizacijsko delo do skrajnosti odrekati svojemu prostemu času. Sploh marsikatero popularizacijsko akcijo in marsikateri kulturni program ob kulturnem spomeniku obremenjuje dejstvo, da taki programi praviloma slone na požrtvovalnih posameznikih, ki jih sprožijo iz ljubezni, iz navdušenja. Normalno je, da se take akcije začno tako, vsepovsod po svetu je tako. Toda ko program steče, zahteva več. Tedaj bi moralo poprijeti več ljudi, treba bi bilo pomoči profesionalcev, novih, trajnejših oblik organizacije. Ta faza je eden od bistvenih izzivov za humanistično šolane strokovnjake, ki niso in ne bodo nikoli neposredno delovali kot konservatorji, lahko pa prav na tak način ali ohranijo stik s svojo prvotno stroko, ali pa delujejo v skladu s svojimi sposobnostmi.

Zametke, ki bi jih bilo treba razširiti in ki bodo vredni strokovnega dela, bi mogli fragmentarno skicirati takole:

a) obalni prostor: Sodelovanje v kvalitetnih turističnih programih, sodelovati pri dvigu turizma na višji nivo, oblikovanje "poletnih šol", zimskih študijskih programov. Arheologija obalnih mest. Spoznati tehnične probleme, ki jih povzročajo sol v tleh in snoveh.

b) Kras: Obdelava in raba kamna v gradbeništvu, šolanje v ta namen, "delavnice" s študijem kraške arhitekture, tehničnih rešitev (voda in urbanizma), t.j. tradicionalnega načina širjenja naselij v naravno občutljivem in ranljivem, zahtevnem kraškem okolju. Integracija sodobnih prometnic v krajinsko podobo, varstvo krajine pred agresijo sodobnega prometa. Sodelovanje pri oblikovanju primernih kmetijskih programov. Turistična ponudba zunaj velikih centrov (kot so Postojnska in Škocjanske jame, Lipica) oblikovana v aktivne programe: učne poti itd.

c) Goriška, Vipavska: Ustrezni načini intenzivne kmetijske pridelave. Oblikovanje ustreznih načinov za varstvo vedutnega, vizualnega prostora, oblikovanega sozvočja starega in novega. Ustrezna revitalizacija pasivnih obrobij. Šola arhitekture v Gočah, Smartnem v Brdih itd.

č) Tolminsko, Idrijsko: Razvoj gospodarskih panog, ki bi ohranile naseljenost - tvorno sodelovanje pri iskanjih. Preučevanje zgodovinske in tehnične dediščine in konservatorskih problemov s tem v zvezi. Ležišča škrla za eksploatacijo.

d) Gorenjska: Pospešeno preučevanje ogroženosti dediščine zaradi onesnaženja okolja, specifičnih škod. Problemi ustrezne zazidave ravnin, širjenje Kranja in drugih mestnih naselbin. Raziskava ustreznih načinov združevanja visokogorske kulturne dediščine z ustreznimi gospodarskimi aktivnostmi in rekreacijskimi dejavnostmi. Razvoj kulturnih programov krajinskih parkov, obstoječi kulturni programi (Žirovnica) naj služijo za vzor nadaljnjim.

e) Škofja Loka z zaledjem: Preučevanje gospodarskih dejavnosti in urbanizma, ki bo ohranilo značilno kulturno krajino, strukturo poselitve. Ustrezni tipi hiš, razvoj avtohtonih gradbenih tehnik.

f) Kamnik, Domžale: Poslikave fasade merilo za "stilno" opredelitev bližnje okolice. Soočanje s problemi onesnaževanja okolja, kvaliteto urbanizma. Ustrezni programi krajinskega parka Krumperk. Kuhanje apna.

g) Ljubljanska okolica: Oblikovanje vedutnega prostora prometno tako pomembnih ljubljanskih vrat, strukturne gradacije Ljubljanskega barja, vloga Ljubljance (tudi podvodno najdišče za preučevanje in varstvo). Ljubljansko barje kot krajinski park oziroma območje pretehtane rabe. Sodelovanje s strokami, ki bodo ohranile krajinsko strukturo gričevnatega sveta po robu. Kvalitetno urbanistično zapolnjevanje strukture Vrhnik, Logatca. Problemi prezentacije prometne dediščine, tudi vodne poti. Problemi onesnaženja in vplivov na gradbene materiale in krasilne tehnike. Kuhanje apna.

h) Revirske občine: Tehnična in zgodovinska dediščina. Specifični vplivi okolja na gradbene materiale. Sodelovanje z urbanizmom - smotrna raba omejenega dolinskega prostora, kontinuiteta rečnih prehodov s kvalitetnim oblikovanjem. Tehnična in zgodovinska dediščina.

i) Kočevje, Ribnica: Razvijanje tradicije obdelave lesa, gospodarjenja z gozdom.

Zgodovinska dediščina. Kulturna dediščina Ribnice npr. specifičen izziv za posebne, še nove programe, izletniški turizem, "šole" za dejavnosti v prostem času itd.

j) Koroška: Les kot gradbeni material, tudi konservatorski problemi s tem v zvezi. Negovanje vedut in vedutnega prostora. Zgodovinska in tehnična dediščina. Problemi specifičnih vrst onesnaženja okolja, zadevne škode. Kulturni programi ob pomembnih spomeniških kompleksih: Slovenj Gradec, Dravograd itd.

k) Celjski okoliš: Poškodbe zaradi onesnaženja okolja. Stokovna rast urbanistične stroke in njenih krajinarskih dimenzij, dimenzij varstva kulturne dediščine. Vedute, vizualni prostor. Kulturni programi za gradove. Raziskati načine, kako tudi danes poudariti stare trge, zgodovinsko pomembne prometne smeri. Stokovna pomoč turističnim društvom in drugim, ki jim je skrb negovanje podobe krajev. Tehnična dediščina. Oblikovanje posebnih turističnih programov, vezanih zdaj npr. na arheološko dediščino (Sempeter, Celje, Rifnik itd.), zdaj na druge tematske sklope (Trebče in ljudska dediščina, umetnostna dediščina).

l) Dolenjska in Bela Krajina: Ozaveščanje o arheološki dediščini. Oblikovanje primernih stavbnih tipov družinskih hiš, primerne struktuiranja naselij. Nega in varovanje vedutnega in vizualnega prostora, odkrivanje načinov za varstvo specifične krajine. Razvoj ustreznih kmetijskih kultur. Kulturni programi in tematski turistični programi, tudi v dopolnitev zdraviliškega turizma. Razvoj nekaterih specifičnih domačih obrti, stare gradbene tehnologije za obvezno obnavljanje določenih krajevnih značilnosti - kozolcev, lesenih gospodarskih poslopij. Iskanje tehnoloških izboljšav, da bodo ti objekti bolj obstojni, da je vanje mogoče interpolirati (gospodarska poslopja) tudi sodobne instalacije, naprave za požarno varnost itd. Programi za gradove.

m) Posavske občine: Oblikovanje primernih stavbnih tipov družinskih hiš, primerne struktuiranja naselij. Odkrivanje načinov varovanja krajine, vedut in vizualnega prostora. Ozaveščanje o pomenu arheološke dediščine.

Kulturni programi, specifični turistični programi, program za Drnovo.

n) Vzhodna Štajerska in mariborski okoliš: Konservatorska problematika vseh zvrsti dediščine in vseh vrst materialov. Problemi industrijskega onesnaževanja na dediščini, problematika hitre rasti naselij. Nagle spremembe stavbnega fonda. Iskanje ustreznih oblik stavb in dopolnjevanja naselij. Problemi vedut in vizualnih prostorov, problemi poudarka starih prometnih povezav in integracije sodobnega prometa v krajino in izročilo oziroma varstvo krajine pred tem. Kulturni programi, turistični programi s poudarkom na dediščini. Problem ustreznih kmetijskih tehnologij, intenzivne živinoreje, ki bi bile logično nadaljevanje starih izročil. Problem preoblikovanja vinogradniških krajin, vinogradniških stavb. Vsebina gradov.

o) Pomurje: Konservatorska problematika vseh zvrsti dediščine, še posebej umetnostne, zgodovinske in etnološke, problematika manj obstojnih gradbenih materialov, hišnih tipov, ki jih ni moč prilagoditi sodobnim zahtevam bivanja. Problem ustreznih kmetijskih tehnologij. Problem sprememb vinogradov.

POJMI IN BESEDE

akcija - beseda se je udomačila za praktične konservatorske posege

adaptacija - se uporablja v gradbeniškem smislu besede. Adaptacija naj stavbi predvsem omogoča sodobno rabo, ki je ali nadaljevanje prvotne rabe, ali pa je spremenjena. Pravilno izvedene adaptacije so zaželeno in so pomemben konservatorski poseg, seveda pa zahtevajo veliko znanja. Adaptacija je pogosto edina rešitev za zelo prizadet objekt ali za tak, ki nima zelo izrazitih in zahtevnih spomeniških lastnosti.

ambient, ambientalna vrednost, varstvo ambienta - predvsem pojmi iz arhitekture. Lahko je zajeta vidna celota (ulični niz, krajina s stavbo, trg s spomenikom itd.), a tudi vzdušje določenega časa, določene namembnosti. Za konservatorja je zelo pomembno razumeti vzroke tega vzdušja in poznati vzvode, ki omogočajo nadaljnjo ohranitev tega vzdušja.

anastiloza - "Ponovno postaviti padle stebre" in nič ne dodati - to je eno najstarejših načel pri obravnavi spomenikov v klasičnih sredozemskih deželah. Načelo se uporablja predvsem pri velikih umetninah (nepremičnih), v prenesenem pomenu tudi pri premičnih). V praksi pa izvedbe brez vezivnih in statističnih dodatkov ta korekcijska ni, a tudi pravilno izvedeni dodatki načela anastiloze ne kršijo²⁹.

arheološka dediščina, spomenik, območje - definirano s pomočjo imena akademske discipline. Označuje ga tudi značaj - malo ali nič vidnih sestavin zemljišča, ki zahteva poseben konservatorski pristop.

arheološki park - arheološko območje, najdišče, spomenik po raziskavi in konservatorski prezentaciji. Del nepremičnih sestavin je v svoji izročni ali izpopolnjeni podobi³⁰ dostopen za ogled, primerna ozelenitev vmesnih površin.

arhitekturna dediščina - definirano s pomočjo imena akademske discipline. Vse bolj prepleteno s pojmom stavbna dediščina.

arhivsko varstvo - odločitev, da bomo (morali) o objektu ohraniti le vso znanstveno dokumentacijo.

avtorstvo - pojem tudi iz osebnega prispevka konservatorja. Arhitekt, ki pripravi kreativni del konservatorske prezentacije, je avtor tega dela. Konservator, ki po znanstveni metodi ugotovi novost o dediščini ali predlaga izboljšavo v procesu varstva, je avtor tega dela. Iz tega izhajajo določene avtorske pravice, a tudi odgovornosti. Avtorske pravice pa ne smejo ovirati uporabe rezultata v službene namene.

avtorska opredeljenost - Spomenik, enkratna stvaritev, čigar avtor je znan, je avtorsko opredeljen. Konservacija se mora podrejevati avtorski zamisli. Avtorska opredeljenost je pomembna pri valorizaciji. Je pa tudi pomemben element pri vrednotenju dediščine novejšega časa - tu povezava z metodami umetnostne in arhitekturne kritike!

avtentičnost - Snov ali oblika sta nespremenjeni iz časa, s katerim je spomenik odločilno povezan. Navadno je to čas nastanka, lahko pa tudi čas, ki je spomenik oblikoval v tisto podobo in funkcijo, zaradi katere je spomenik spoznan za spomenik.

bistvene spomeniške lastnosti, bistveni elementi - lastnosti in elementi, zaradi katerih je spomenik spoznan za spomenik. Pri pogosto spremenjenem objektu ali pri močno poškodovanem (degradiranem) objektu so to npr. drobci stilnega oblikovanja. Te mora upoštevati varstveni režim.

besedna dokumentacija - sezname z opisi spomenikov, dediščine; računalniški zapisi; kartotečni sistemi itd., pa tudi razprave z analizami lastnosti in vrednosti dediščine; historijati dogajanj na in ob dediščini; analize teh dogajanj. Hrani se po arhivskih načelih, izvlečki se objavljajo.

celota - smiselni organizem. Smisel mu določa vzrok, zaradi katerega je ovrednoten in spoznan za dediščino ali spomenik. Je lahko območje, naselje, del naselja, skupina objektov, objekt s funkcionalnim prostorom, pa tudi stavba z opremo.

celostna ohranitev - pojem iz varstvenih režimov: ohranimo (ali si prizadevamo za ohranitev) smiselne celote, vsega organizma z bistvenimi in manj pomembnimi sestavinami, pozornost avtentični snovi.

čustvena vrednost - pojem iz vrednotenja: zadeva bodisi domovinske spomine, upošteva tudi močno zavezanost objektu v širšem ali bližnjem družbenem okolju; povezanost z delom pomembnih ljudi. Objekt je upodobljen na znani sliki, prizorišče iz pomembnega literarnega dela. Simbol.

dediščina - v konservatorski stroki in gradivih terminus technicus v smislu Zakona o naravni in kulturni dediščini; obravnavana materialna zapuščina preteklosti, katere ohranitev in razumevanje je pomembno za kulturo.

degradacija - poškodba in razvrednotenje vrednosti, snovi in lastnosti objekta, območja, spomenika. Z imenom navadno označujemo tiste poškodbe in poslabšanja, ki so nastala skozi daljši čas, zlasti skozi neustrezno rabo. Zaradi teh pomenskih potankosti rabimo tučko, ki še dodatno olajša primerljivost podatkov v večjezičnih informacijskih sistemih, pisnih dokumentih itd.

dodajanje snovi, elementov, funkcije - zelo pomembne sestavine v konservatorskih posegih. To dodajanje naj nadomesti uničeno, razpadlo, včasih pa omogoči tudi nadaljnjo rabo, razumevanje (ponazorila, napisi itd.). Poseg zahteva znanje, pa tudi ustrezno kreativnost, tako da ostane dodatek spoznaven in da ne zasenči starega, prvotnega, skratka tistega, zaradi česar smo na objekt pozorni.

dokumentacija - zbirka gradiv in podatkov v pisni in grafični obliki, ki omogoča spoznati objekt, njegove lastnosti, kako je ogrožen, kaj se z njim dogaja, kako smo zanj skrbeli itd. Dokumentacija je osnova, na kateri deluje organizacija za varstvo. Urejena je po arhivskih pravilih. Poenostavljeno se beseda rabi (čeprav ne ustrezno) za konservatorsko opravilo: izdelava geodetskih, arhitektonskih, fotogrametrijskih itd. posnetkov, opisa, zbiranja pravnih in zemljiških podatkov. Za to delo predlagamo dosledno rabo besede dokumentiranje!

dokumentarna vrednost - Dediščina in spomenik je tvorni dokument nekega dogajanja. Kot tak ima vrednost. Dokumentarna vrednost narekuje določene poudarke v varstvenemu režimu: večjo pozornost izvorni snovi, večji delež znanstveno osnovanih odločitev ob morebitnih spremembah itd.

dominantna - skoraj praviloma uporabljena beseda v prostorskem smislu. Način varovanja oceni vsako spremembo tudi z ozirom na vedute.

drugotna, tudi sekundarna funkcija - Objekt je to funkcijo dobil sčasoma in je ali ustrezna ali ne, kar zadeva njene posledice glede na cilje varstva. Pogosto pa je prav rešitev za objekt, sodi v konservatorski ukrep, saj obnova prvotne funkcije ne pride v poštev. Drugotna funkcija objekta lahko včasih podpre prvotno.

enota - Pojem je pomemben pri količinskih prikazih, zbirnih predstavljajih, načrtovanju. V takih sistemih je zelo važno, kaj nam služi za osnovno, nedeljivo enoto: npr. posestna enota (stanovanje, parcela) ali naselje, ali geografska lokacija, ledina, ali stavba ali vzdana spolijsa itd. Zaradi prikazov na osnovi različnih enot, skladno z vsakokratnimi potrebami, se zunaj stroke večkrat pojavljajo nerazumevajoče ocene.

etnološka dediščina - definirano s pomočjo imena akademske discipline. V praksi pogosto nepremična dediščina, zlasti t.i. ljudsko stavbarstvo.

estetska vrednost - Oblikovani deli dediščine (od umetnin do spontanij tvorbo), kulturna krajina, tudi naravna območja in znamenitosti ustrezajo pridobljenemu in prirojenemu estetskemu čutu. Vrednost je pomembna sestavina valorizacije spomenikov. V določenih primerih je ugotovljiva z metodo umetnostne kritike.

evidenca - prvi razvid objektov - enot, ki so kakorkoli zanimive v smislu ciljev varstva naravne in kulturne dediščine. Evidenca vsebuje vsoto kar največ podatkov, pridobljenih na razne načine, ovrednotenih v raziskovalnem procesu in ne, s strokovno avtopsijo in drugače. Dobro urejena evidenčna dokumentacija posamezne skupine podatkov, ki jih vsebuje, seveda jasno loči glede na zanesljivost, zahtevnost, poreklo, itd.

29 P. Petru, Varstvo spomenikov, J. Dima; Copoulos, ICOMOS Information a, 1985, 16 ss.

30 "beneška listina", Varstvo spomenikov 12, 1969, 153.

Beseda se poenostavljeno rabi (čeprav ne ustrezno) za konservatorsko opravilo; za to delo predlagamo dosledno rabo besede evidentiranje, za terensko delo pa topografija!

enotnost delovnih postopkov, dokumentacij itd. - Ker je konservatorstvo tudi veda in nikoli ne obravnava dveh povsem identičnih objektov v povsem identičnih okoliščinah, se tudi vsi posegi med seboj razlikujejo v potankostih. Po drugi strani pa je stroka, ki sloni na normah in zakonitostih. Te norme - preskušane zakonitosti narekujejo minimalne normative, obvezne standarde. V tem okviru je stroka enotna in mora taka tudi biti. Enotnost informacij je predvsem zahteva po kompatibilnosti teh informacij, podatkov. Tehnično, oblikovno enotnost dokumentacije zahteva šele vzpostavitev računalniških programov, ki je višji nivo in združuje, tudi poenostavlja.

funkcija - Objekt, ki je del kulturne dediščine, ki ima lastnosti dediščine, ima (najprej, tudi ali izključno) kulturno funkcijo. Navadno je bil v določen namen sploh oblikovan in zgrajen - ta mu tudi določa funkcijo. Taka funkcija je pomemben imperativ za stroko. Pogosto pa je čas (pa tudi konservatorski poseg) objektu funkcijo spremenil, dopolnil. Ta dodana, drugotna, spremenjena funkcija je bolj ali manj primerna. Obravnava funkcije je nad vse pomemben konservatorski poseg, tudi ukrep, vendar je tu stroka le izjemno edini dejavnik, ki funkcijo tudi dokončno določi in ohranja.

fotografska dokumentacija - Med drugim mora zajeti vse vidne lastnosti objekta, katerega stanje naj fiksira, v zaporedju od splošnega k posebnemu, ali pa vsem spremembam ob posegu slediti na točno določene časovne razmike.

grafična dokumentacija - grafični posnetki stavbnih objektov s tehnično risbo in fotogrametrijskimi posnetki, risbe - dokumentacije konstrukcijskih rešitev, statičnih ocen, projekti; kartografska dokumentacija; skice in risbe o posameznih fazah konservatorskega posega, arheološkega izkopavanja itd.

historični vrt - tip, ki je lahko sam po sebi spomenik oblikovane narave ali kulturni spomenik, lahko je pa tudi del celote ali območja. Navadno gre za vrt s stilnimi posebnostmi oblikovanja.

integralno varstvo - varstvo, ki obravnavano enoto zajame kot organizem, ne le po fizični, marveč tudi po vsebinski plati. Integralno varstvo je eden od ciljev varstvenih prizadevanj nasploh.

izpoved, izpovedna vrednost - Objekt, ki je spoznan za kulturno dediščino, ima takorekoč v vsakem primeru določeno vrednost za humanistične vede, tudi v širši javnosti pa sproža določeno psihično aktivnost. Ta splošna, tudi kulturna vrednost objekta je njegova izpovedna vrednost v širšem pomenu besede. V ožjem pomenu se pojem ujema z dokumentarno vrednostjo (gl. tam).

izročeno stanje, oblika - Objekt je čas spremenil. Pogosto dejanskega prvotnega stanja ne moremo več ugotoviti, pogosto se spomeniške lastnosti, dokumentarna vrednost itd. zgradijo šele skozi čas. Zato je izročeno stanje pogosto pomembna osnova za varovanje.

izvirnost - Pojem se nanaša tako na snov objekta, na njegovo oblikovanje, namen, na tehnične rešitve itd. kot tudi na njegovo nepotvorjenost. Vse to je pojem, ki je zelo pomemben ali odločilen za vrednotenje, pa tudi za varovanje objekta. Po drugi strani pa ima tudi konservatorsko delo svoj izvorni delež, v katerega sodijo tako prispevki posameznih strokovnosti, kot prispevek konservatorstva v celoti, v družbenem življenju.

izvirna opredeljenost - Objekt ima jasno določen čas, namen itd. nastanka. Dejstvo je pomembno tako pri valorizaciji objekta kot pri obliki varstva.

kategorija - beseda se je navadno uporabljala za skupine objektov, razvrščene po vrednosti. Tako razvrščanje sme biti zaradi kvarnih posledic le pripomoček strokovnega dela, v javni rabi so pregledi povzročali izkrivljanja.

klasifikacija - razvrščanje objektov po raznih načelih, tudi po vrednosti za pripravo zbirnih pregledov. Tudi to razvrščanje sodi med pripomočke strokovnega dela, ki ne sodijo v javnost.

konservatorstvo - veda in stroka, katere cilj je zavarovati in ohraniti materialno dediščino preteklosti. V širše razumljeni pojem sodi tudi kompleks restavratorstva, torej konservatorstva za snov in obliko premične dediščine.

konservacija - delovna metoda, ki samo izjemno skuša "zamrzniti" stanje in procese na objektu, kadar so za to tehtni vzroki. Sicer pomeni beseda vse aktivnosti, ukrepe in praktične posege skupaj, ki naj ohranijo objekt kar se da dolgo v primernem stanju.

konservatorski program - tudi delovni načrt, ki naj utemelji in usmeri konservatorsko akcijo ali definira kulturno dediščino v določenem prostoru in potrebe za njeno varstvo (tudi del strokovnih osnov za načrtovanje).

konsolidacija - utrditev razpadlega snovnega ogrodja, tudi statična sanacija stavbe, pridritev zrahljanih elementov, barvnih delcev na sliki itd.

kontrolni blok - Del snovi, dokumenta časov, ohranjamo v kar se da nespremenjeni obliki zaradi nadaljnega preučevanja, zaradi trajnega vedenja o našem posegu. V praksi se to izvaja predvsem pri barvnih plasteh na sliki ali kipu (na manj opaznem mestu) in v okviru arheoloških območij - najdišč.

krajina, kulturna krajina - naravno okolje, zaznamovano s človekovo prisotnostjo. Posebne zahteve, načini varstva. Pridevnik kulturna v tej zvezi izhaja iz pojma kmetijske kulture (gl. tam).

krajinski park - območje, v katerem se prepletajo elementi naravne in kulturne dediščine, kjer je za varstvo pomembno zagotoviti določene aktivnosti. Tako zbirni pojem in poseben način varovanja hkrati.

kultura, kmetijska - Način kmetijske rabe vse bolj ocenjujemo kot pomemben dejavnik pri sooblikovanju kulturne dediščine, pa tudi kot pomemben dejavnik pri njenem varovanju v prostoru.

kulturni spomenik, dediščina - Predvsem pojem iz zakonodaje. Samostalnika se med seboj ločita glede na pravno varstvo in kazenske sankcije. Pridevnik je povezan s pojmom kultura - družbena dejavnost, ker je varstvo kulturna dejavnost. Ker oznaka ni vselej tako razumljena, je dodan pojasnjevalni pridevnik kulturna in zgodovinska dediščina.

lastništvo - historiat lastništva. Logična zveza sedanjega lastništva s preteklim je zelo pomemben podatek za vrednotenje, pa tudi za načrtovanje aktivnosti v zvezi z dediščino.

manjkajoče sestavine - So poseben pojem in smernica za ravnanje tedaj, ko jih je čas ali kvarni poseg uničil. V primeru, da imamo o njih dovolj dokumentacije, jih praviloma nadomeščamo. Vedno jih nadomeščamo tudi, ko gre za tiste sestavine, ki jih je iz objektive snovi izlužil čas. V naselju jih nadomeščamo v ustreznem obsegu in obliki, ki da jasno spoznati, kaj je nadomeščeno.

memorialni spomenik, vrednost, območje - Vsa dediščina nas spominja, ima torej memorialno sestavino. Od nekdanjega pa so v človeškem okolju še posebna znamenja, ki ohranjajo spomin, opozarjajo na dogodke, osebe, ki so spomeniki v ožjem, prvotnem pomenu besede. Zaradi jasnosti je tako treba v določenih besednih zvezah, v določenih prikazih rabiti to kopičenje pojmov. Memorialna vrednost se približuje dokumentarni, pa tudi čustveni vrednosti.

mesto, mestno jedro - Posebna oblika naselij je tudi okvir in dokument družbenega življenja od določene stopnje razvoja naprej in zato svojevrsten organizem. V kompleksnosti organizma prispevajo svoje zakonitosti in posebnosti razvoja skozi čas, ogrožanja in aktivnosti današnjega časa. Zato je za varstvo pomembno zagotoviti določene aktivnosti za celoto hkrati. Predmet mnogih študij, navodil, tudi mednarodnih dokumentov.

muzej na prostem - posebna oblika ureditve konserviranega objekta. Celota je namenjena predvsem za ogled.

nasad - posebna oblika kulturne dediščine, tudi spomenik oblikovane narave. Lahko pa je tudi del konservatorskega posega, saj lahko opozarja na uničeno sestavino, služi za omejitev, poudarek itd.

naselje - tudi organizem, pri katerem je za varstvo pomembno zagotoviti tudi določene aktivnosti za celoto hkrati.

neokrnjenost - merilo v vrednotenju, posebej pa pri načrtovanju konservatorskih programov. Stanje neokrnjenosti ugotavljamo glede na prvotno stanje in prvotni namen, oziroma na najbolj vredno stanje ali namen. Ko gre za pomemben spomenik, vredno dediščino, si prizadevamo, da objektu to neokrnjenost ohranimo tudi v prihodnje.

nepremična dediščina, spomenik - delitev najprej v smislu gradbeniške stroke. Nepremična dediščina so tudi deli tehničnih sistemov, oprema nepremičnin, ki je povezana z njihovo prvotno funkcijo, arheološke najdbe v plasteh arheološkega območja.

oblikovanost - Varstvo in njegove posege usmerja vsako namerno oblikovanje, tudi tisto, ki je povezano le s funkcijo, časom nastanka itd., ne le tisto, ki ima tudi določene likovne prvine.

območje - prostorska celota, ki jo za tako oblikujejo katere od skupnih lastnosti dediščine, zaokroženo okolje, pa tudi skupne poteze ogroženosti.

obnova, obnavljanje - najprej vzdrževalni poseg v snov, ki naj načelno ne spreminja bistvenega (strehe, ometa, beleža), zadošča le osnovnim uporabnostim in higienskimi standardom. Po preudarku je moč za obnovo šteti tudi bolj korenite posege.

ogroženost - je v glavnem dvojna: vsaka snov razpada v naravnih procesih in ritmi te ogroženosti so vsaj okvirno predvidljivi. Drugo dimenzijo ogroženosti pomenijo človekovi posegi v okolje. Ti so obvladljivi s sistemom varstva in načrtovanjem, v praksi pa največkrat vir zapletov. Včasih so tudi posledice teh posegov še nepredvidljive in nepredvidene.

ohranitev - v bistvu osnovni cilj varstva "ohraniti tudi zanamcem, kar smo kvalitetet od preteklosti prejeli".

okolica - pogosto zelo bistveno povezana z objektom, mora biti tudi logično v celoti vključeni predmet konservatorske obravnave.

osnovna informacija - gotovo zajema predvsem konservatorsko identifikacijo objekta, njegovih lastnosti, glavnih izzivov in nastavkov za raziskovalno in kulturne dejavnosti in iz tega izhajajočih osnovnih smernic za konservatorsko prizadevanje, program. Podatki iz te osnovne informacije so službena last, njih uporaba za službene in strokovne namene ni omejena.

patronaža - spremljanje "življenja" dediščine v njenem družbenem in naravnem okolju, svetovanje, opozarjanje, pomoč dejavnikom v družbenem življenju.

plasti (zemeljske, barvne itd.) - sediment človekovega poseganja v prostor, dokument obnavljanja umetnine, objekta. Posebna vloga zaporedja plasti pri raziskovanju (v arheologiji, zgodovini restavratorskih posegov itd.), brezpogojna ohranitev dejstev iz tega zaporedja v dokumentaciji, objavi, če je mogoče tudi v vzorcu na objektu.

pomen - Med drugim je njegova teritorialna odmevnost tudi merilo za valorizacijo, čeprav je seveda tudi ta pojmovna kategorija rezultat raziskovalnega dela: ali ima objekt "regionalni ali lokalni pomen".

popularizacija - pomemben del varstvene aktivnosti. Pogosto šele pripravi možnosti za delovanje sistema. Ravno absoluten humanističnih programov ima tu vrsto izvornih nalog.

plomba - zapolnitev vrzeli, ki je najprej nujna zaradi fizičnega obstoja celote, zaradi pojmovanja in dojemanja celote. Oblika in značaj morata biti povsem podrejeni celoti, biti mora nevsiljiva, nevtralna tako v sliki kot v naselju.

poseg - konservatorska akcija, navadno v snov objekta, uporablja metode praktičnega varstva.

poškodba - Lahko je rezultat kratkotrajnega procesa, lahko dolgotrajnega, pogosto celo osnovne tehnološke napake ali zakonitosti. V prvem primeru se posledice morajo odpraviti z radikalno restavracijo (npr. zaradi vandalizma ali prometne nesreče odbit del okrasja, v naravni nesreči uničen objekt), v drugih se odpravljajo le delno, stremimo bolj za zdravljenjem - sanacijo, saj je tudi poškodba dokument nekega dogajanja.

potencialno (arheološko itd.) najdišče - kategorija pri evidentiranju, topografiji, načrtovanju: so območja, kraji, kjer mnogo elementov in podatkov kaže, da moremo upravičeno pričakovati arheološke najdbe in podatke, a teh še ne poznamo.

praktično varstvo - zlasti restavratorski kompleks konservatorskih del, tudi posegi in ukrepi strogo določenega trajanja in z jasnim, enkratnim rezultatom.

pravno varstvo - varovanje v okviru pravnih določil, s pravnimi akti, ukrepi.

premična dediščina, spomenik - predmet muzeološke in restavratorske skrbi, ožje konservatorske le v skupinah ali v okviru nepremičnih objektov.

prenova - obnova stavbnih objektov in naselij s ponovno oživitvijo, obnovo ustreznih praktičnih funkcij. Proces je najbolj uspešen, ko se izvaja kot širše zasnovana družbena akcija, ki daleč presega običajne okvire varstva dediščine.

prezentacija - predstavitev, ureditev objekta za obisk, ogled, za razne funkcije, ki mu omogočajo popolno zaživetje, a vselej tako, da je kulturna komponenta prisotna.

priča - Snov objekta je iz časa določenega dogajanja, ki ima vsaj s posameznega zornega kota poudarjen pomen.

pričevalnost - primerjaj dokumentarna vrednost!

prostorska zasnova - je lahko dvojna, načrtna, enkratna ali spontana, tudi povezana s pravilnim spoznanjem naravnih možnosti. Pojem je predvsem pomemben element pri varstvu stavbne dediščine vseh vrst.

prvotna podoba, funkcija - iz časa nastanka objekta. Navadno je pomembno merilo za konservatorske odločitve, ni pa praviloma, saj je objekt mogoč marsikaj pridobiti s časom.

reintegracija - Odstranjen element vgradimo nespremenjen na prvotno mesto. Besedo navadno vendarle rabimo v že nekoliko prenesenem pomenu.

rekompozicija - združitev raznih, lahko tudi zelo fragmentarnih elementov uničene celote na način, ki je logično nadaljevanje prvotne celote ali vsaj smiselno povezan s podobo ali vsebino te celote.

rekonstrukcija - ponovna zgraditev podobe celote v določeni fazi. Poseg ima mnogo odtenkov, dovoljene in nedopustne možnosti. Svobodne oblike so pogosto nujne za nadaljnje funkcioniranje objekta v dediščini, rekonstrukcije v pomembnih objektih ali spomenikih so mogoče predvsem, kadar razpolagamo z brezhibno dokumentacijo o stanju npr. ob nastanku, pred poškodbo. Idejna rekonstrukcija posameznih faz je nujen delovni pripomoček za pripravo projektov ureditve, sanacije, pripomoček v popularizaciji itd. Rekonstrukcije individualno avtorsko oblikovanih umetnin niso dopustne.

restavriranje, restavratorstvo - posebna stroka, konservatorstvo v ožjem pomenu besede, tudi delovni proces, v katerem obnavljamo in prenavljamo vse vrste dediščine, tudi (zlasti) premično. Dosledno praktično varstvo (gl. tam).

reverzibilnost - Zelo pomembna zahteva za praktični poseg in za uporabljeni material v tem posegu je zahteva po reverzibilnosti, po tem, da je sledi posega ali uporabljeno snov mogoče brez sledu odstraniti, če to postane potrebno. V praksi je sicer mnogo modulacij te zahteve, vendar jo je treba ob vsaki odločitvi pretehtati, upoštevati.

rezervat - območje, ki je namenjeno le spomeniški rabi, arheološko območje, ki ga želimo ohraniti nedotaknjene za prihodnost, torej tudi izkopavanj ne predvidevamo.

sanacija - "zdravljenje" snovi, izboljšanje bivalnih pogojev v naselju.

sondiranje - ugotavljanje stanja s pomočjo majhnih posegov, odstranjevanja beležev, omejenih arheoloških izkopov.

spomenik - znamenje o dogodku, človeku; pravna kategorija v Zakonu o naravni in kulturni dediščini v povezavi s pridevnikom kulturni ali zgodovinski. V strokovnih kontekstih je beseda skoraj praviloma rabljena brez pridevnika. Osnovni predmet in merilo ravnanja konservatorske stroke.

spomeniška lastnost - katerakoli lastnost, ki spomenik opredeljuje in ki utemeljuje njegovo mesto v dediščini. Nekatere mora konservatorski poseg, odločitev brezpogojno upoštevati, se nanje ozirati, druge lahko priliči, prezre.

spomeniški red - delovni pripomoček, osnutek seznama konservatorskih zahtev v določenem območju, prostoru.

spominski kraj - prostor nekega (pomembnega) dogajanja, navadno brez obsežnejših memorialnih znamenj.

režim - stroga ali manj stroga uporaba konservatorskih načel, osnovne poteze tega, kako naj bi objekt varovali. Glavne poteze sodijo v javnost, v register, v strokovne osnove za planiranje, v sporočilu imetniku. V praksi se navadno rabijo tri stopnje strogosti.

tip - vrsta objektov z več enakimi skupnimi lastnostmi. Pripomoček za identifikacijo,

vrednotenje, pa tudi za mnoge konservatorske in restavratorske odločitve.

tipičnost - lastnost, ki označuje določen tip, a tudi določeno geografsko območje. Pomembno merilo v valorizaciji, konservatorskih odločitvah za vrsto posega itd.

topografija - terminus technicus za popisovanje posamezne zvrsti dediščine v nekem zemljepisnem okviru. Topografija zajema grafično in besedno deskripcijo celotnega sklada tiste vrste dediščine v prostoru, njeno datacijo in temeljno strokovno interpretacijo, torej je bazični raziskovalni proces več humanističnih disciplin, varstvenemu delu služi za obvezno osnovo.

trg - poseben rang naselja v preteklosti, pomemben, premalo upoštevan element v revitalizacijskih načrtih; svojski element v naseljih, konservatorska obravnava mora v njem videti ne le ambient, ampak mnogopomenski organizem.

umetnostna dediščina - poudarek je na oblikovanosti, stilnih elementih, avtorskih stvaritvah, merilih umetnostne zgodovine in kritike, tudi v konservatorski obravnavi.

ukrep - konservatorska akcija, ki sproži procese v pravnem varstvu, načrtovanju itd.

uničenje - navadno posledica enkratnega dejanja: sanacija škode sega od odločitve za arhivsko varstvo preko zavestne rekonstrukcije v novi snovi.

ureditev - Pojem zajema širok razpon akcij od normalnih vzdrževalnih del do izrazite prezentacije kulturne vrednosti objekta ali območja.

usposabljanje - širok razpon konservatorskih in drugih aktivnosti, da more objekt ali območje v celoti opravljati katero od načrtovanih funkcij.

valorizacija - ugotavljanje kulturne vrednosti območja ali objekta s pomočjo široke palete meril, izhajajočih iz raziskovalnih procesov, pa tudi iz analize prostora in družbenega odziva na posamezne dimenzije. Vrednost se meri tudi po teritorialni odmevnosti (lokalni, regionalni pomen), a to je le eden od pripomočkov za strokovno delo.

varstvo - zbirni pojem, ki obsega konservatorstvo in odziv nanj v družbi, vse

aktivnosti, ki naj ohranijo vso vredno stvarno zapuščino in jo omogočijo pravilno uživati in uporabljati.

varstvene skupine - osnovna tipologija kulturne in naravne dediščine.

vas - poseben tip in rang naselja v preteklosti, pomemben element v ureditvenih in revitalizacijskih načrtih.

veduta - pogosto pomemben element dediščine, merilo za vrednotenje in varstvo: optični vtis objekta v krajini, razgledi.

verifikacija - izredno pomembna, pogosto še vedno preveč zanemarjena faza v konservatorskih delovnih procesih. Vsako spoznanje zahteva svojo verifikacijo v obliki znanstvene kritike (ali vsaj možnosti zanjo - tako, da ga na ta ali oni način strokovni javnosti predstavimo), vsaka odločitev prav tako. Tehtnejše posege, katerih posledice so bolj daljnosežne, bi bilo treba preveriti z mednarodnimi konsultacijami.

vidne sestavine - Elementi, ki jih je moč optično zaznati, zahtevajo (tudi) pozornost dejstvu, kakšne posledice bi imel poseg na optično podobo. Pod oznako pa razumemo tudi sestavine objekta ali območja, ki imajo poseben pomen za njegovo identifikacijo in vrednotenje. Včasih pri posegih samo te ohranjamo nespremenjene.

vir - Dediščina je večkrat zgodovinski vir. Ta dimenzija pomena in vrednosti zahteva posebno pozornost pri posegu. Primerjaj dokumentarna vrednost!

vizualni prostor - prostor, ki ga obvladuje določena veduta, eden izmed elementov, ki določa konservatorske odločitve.

vrednotenje - glej valorizacija!

vzdrževanje - najprej kompleks gradbeniških in ureditvenih del, ki se redno ponavljajo, da omogočajo normalno funkcioniranje objekta, pa tudi skupina del, ki ohranja neko stanje.

vzgoja - obsežna skupina nalog, ki naj zagotovi strokovne delavce, predvsem pa stopnjo kulturne zavesti v družbi, da bo le-ta mogla doživljati kvalitete dediščine in jih bo pripravljena posredovati tudi drugim v prostoru in času.

zavarovanje - pravni akt, ki določi družbeno pozornost objektu, varstveno skupino, ki ga spozna za spomenik; enkratno poseg praktičnega varstva, ki omogoča ohraniti določeno stanje za določeno obdobje. Način je zelo pomemben pri delu z (velikimi) objekti z neustrezno funkcijo, ko je sredstev za daljnosežnejše rešitve premalo. Vsekakor pa mora poseg že na začetku imeti nakazan čas svojega trajanja, mora biti še jasneje kot do sedaj upoštevan kot nekaj začasnega.

zemljišče - pomembna sestavina spomenikov in dediščine, ki je v širšem (pozidanem in nepozidanem) prostoru. Pogosto zemljišče lahko ohranja tudi svojo staro (ali dobi novo) praktično funkcijo.

zgodovinska dediščina, spomenik, vrednost - Vsak objekt iz preteklosti je tudi zgodovinska dediščina in ima svojo zgodovinsko vrednost. V praksi besedo navadno povezujemo s tistimi pojavi, ki so predmet ožjega zgodovinarskega preučevanja; tvarne dokumente vojaške zgodovine, NOB, delavskega gibanja, pravne zgodovine, pomembnih ljudi. Vzpostavitev pravih pojmov, razmerij, pravo razumevanje je še neuresničena naloga stroke.

zgodovinska središča - manj ustrezna oznaka za stara mestna in vaška jedra, posebna varstvena metoda, (gl. mesto!)

SKLEP

drugo področje, nihče ne doseže razsežnosti konservatorskih nalog v celoti. Popolnega obvladovanja vseh specialnosti ni in ne sme biti. Če tako gledamo strokovnost, potem postaja tako realna, da se je moč zanjo navdušiti.

Pred leti smo zapisali³¹, da mora konservator (arheolog) kazati nagnjenje k mnogim strokovnim področjem in se mora z njimi dobro seznaniti. Vse to je res. A prav tako je res - in to moramo danes na koncu posebej poudariti - da mora konservator dobro poznati najprej svojo temeljno stroko. Samo če bo v njej temeljito razgledan in jo bo imel rad, potem bo tudi uspešen konservator. Praksa bo šele na tej osnovi prispevala svoje.

Ko to pišemo, se dobro zavedamo, kako praksa hkrati nešteto krat kruto spreminja vsa ali mnoga od naštetih teoretičnih izhodišč. Stalna rdeča nit poročil o delu je med drugim tudi boj s skromnimi materialnimi možnostmi, tako skromnimi, da v zadnjem času tudi na našem področju drse v pravo revščino. Revščina okrog nas pa se kaj hitro razraste tudi v revščino v nas. Proti tej zadnji pa se vselej da boriti. In prav kulturni delavci in absolventi humanističnih strok so poklicani k temu boju. Tudi s pozitivnim odnosom do stvarnega vira za svoje preučevanje in s tem, da vzgajamo - kjerkoli smo že zaposleni - širšo javnost k drugačnemu doživljanju grajenega in oblikovnega v okolju, gradimo lepše življenje. Zavzetost na teh področjih pa se bogato povrne tudi tistemu, ki je zaposlen v zavodu: konservator je navsezadnje tisti, ki odkriva nove freske, ki razume v zgodnji srednji vek segajoče korenine te ali one cerkvene ali grajske stavbe, konservator odkrije baptisterij v Celju, skratka prav on, ki dela marsikaj, za kar misli, da se za to ni šolal, je tesno povezan s svojo bazično raziskovalno disciplino. Po drugi strani pa je povezan z izobraževanjem in vzgojo široke javnosti, deluje v eni najbolj pomembnih šol. Na ta način je treba torej aplikativno vedo - konservatorstvo hkrati šteti za pomembno sestavino mnogih bazičnih humanističnih disciplin.

Mnogo zahtev, mnogo nalog in mnogo izzivov smo našli, še več bi jih morali. Argumenti se zdijo šibki in slabo pregledni. Nepoučenega bi vse to utegnilo zmešati, mislil bi, da se srečuje z enim najtežjih poklicev ali s poklicom, ki bi mu umetno želeli zvišati ceno in mu dati nezasluženo pomen. Nič tega, saj gre za kulturno dejavnost, od katere niso odvisna človeška življenja. Ker pa gre za kulturno dejavnost, ki - kot svet vse bolj spoznava - pomaga k zdravju, duševnem ravnovesju in tako pomaga tudi preživeti, je konservatorstvo z vsemi svojimi zahtevami zanimiva usmeritev za celo vrsto študijskih disciplin na Filozofski fakulteti. Kakor je bazično šolanje različno, tako bo različno tudi izpolnjevanje delovnih nalog. Zaradi nuje, možnosti in zmožnosti se vsak osredotoči bolj na to ali

31 I. Curk, Vestnik Zavoda SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine 3, 1976, 13 s.

POKLIC? Konservator...
(Povzetek)

Besedilo je nastalo kot sklep ene od etap raziskovalne naloge "Vsebinske, materialne in topografske raziskave kulturne dediščine", ki jo pri Znanstvenem inštitutu Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani opravlja več zunanjih sodelavcev. Na nekatere zakonitosti konservatorskega dela se bo poklicno usmeril k varovanju naravne in kulturne dediščine absolvent filozofske fakultete. Z besedilom želimo opozoriti na temeljne humanistične sestavine tega dela, na tiste dimenzije, za katere je kot absolvent humanističnega študija posebej poklican.

V prvem poglavju je govor o nalogah. Komentiran je slovenski sistem varstva naravne in kulturne dediščine, tako da so posebej poudarjena določila iz Zakona o naravni in kulturni dediščini ter iz zakonov, ki zadevajo urejanje prostora. Delokrog in pristojnosti strokovnosti in služb, ki se ukvarjajo z varstvom kulturnih spomenikov, so v Sloveniji začitane dokaj na široko, zato je treba več pojmov podrobneje razčleniti. Posebej pa je poudarjeno dejstvo, da se konservator humanistične temeljne izobrazbe pri vsakdanjem delu, zaradi tega, ker je delokrog službe pač dokaj široko zasnovan, srečuje z veliko drugimi znanstvenimi disciplinami. Pomen sodelovanja je zelo velik, znati sodelovati marsikdaj odloča o uspehu akcije. Zato so v tekstu med drugim našete tudi razne akademske discipline in teme, pri katerih je prispevek posamezne nepogrešljiv. Ta dejstva so zelo pomembna pri sestavljanju delovnih skupin.

V poglavju je vključen tudi pregled vseh veljavnih zakonov, pomembnih za konservatorsko delo. Za bibliografijo se nismo mogli odločiti: v opisni obliki smo raje podali glavne naslove, ki omogočajo začeti poznati materialno kulturno dediščino v Sloveniji, zlasti nepemirno, ki je glavni predmet konservatorjevega dela v zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine. Na isti način smo predstavili tudi literaturo, ki informira o konservatorski teoriji in praksi v Sloveniji, nekdanji Jugoslaviji in v svetu.

V drugem zbirnem poglavju, ki obravnava argumente za konservatorsko delo, za konservatorjeve odločitve in zahteve, je še enkrat razmejena veljavnost posameznih akademskih disciplin o posameznih vprašanjih. Nato je prikazano konservatorstvo kot interdisciplinarna strokovnost in kot aplikativna znanost. Pri tem je spet poudarek na tistih razsežnostih, ki jih morajo prispevati zlasti humanistično šolani strokovnjaki: oni morajo npr. bistveno prispevati pri odločitvah, kaj pri posameznem posegu pomeni ročno delo, kje ga je mogoče nadomestiti z industrijskim izdelkom in kje je treba namesto razpadlega elementa vstaviti pravo kopijo. Pri teh odločitvah se konservatorstvo pokaže kot stroka, ki ima svoje izvirne, kreativne sestavine. Te je ob vsakem posameznem primeru treba na novo oblikovati, druge pa so se izoblikovale s prakso in absolutnimi dimenzijami pred-

meta, ki ga konservator obravnava in ki je, ko je last naroda, hkrati tudi last vsega človeštva. V tej zvezi so v besedilu predstavljeni dokumenti, ki vsebujejo mednarodno dogovorjene in preskušene norme za varstvo kulturnih spomenikov in konserviranje umetnin. Besedilo nekaterih dokumentov je posebej razčlenjeno v tistih določilih, ki so se v praksi preteklih desetletij na slovenskih tleh že izkazali kot tehten argument konservatorskemu prizadevanju.

Zatem govorimo o izvornem prispevku, ki ga mora v vsako posamezno akcijo vnesti posamezen konservator, pa tudi o pravicah in dolžnostih, ki iz tega izhajajo. Zelo pomembno in v praksi preverjeno je načelo, ki zagotavlja, da so vse te posamezne in izvirne rešitve vendarle preverjene v komisiji strokovnjakov z raznih področij. Za argumentirano prepričevanje širše javnosti, ki naposled materialno omogoči konservatorjevo akcijo in sprejme njegove dokazne razloge, je seveda nad vse pomembna tudi moč in kvaliteta interpretacije zgodovinskega in kulturnega fenomena, ki je vsebovan v posameznem objektu kulturne dediščine. Ta del argumentiranja je prav poseben delokrog za konservatorja, ki ima humanistično izobrazbo.

Najmočnejši konservatorjev argument je seveda kulturna dediščina sama po sebi, njene lastnosti in njene vrednote. Vsa nepremična kulturna dediščina je snovni pojav v okolju. Vsaka snov nosi v sebi razpad, v njej teče mnogo procesov, ki vodijo k uničenju podobe, nastale nekoč v preteklosti kot umetne tvorbe in jo cenimo danes kot kulturno dediščino. Logiki snovi same posameznega objekta, posamezne umetne tvorbe, ustrezne procese moramo sprožiti, če želimo te tvorbe ohraniti danes in za jutri. Tako začenjamo obravnavo kulturne dediščine na Slovenskem s tem, da preletimo z ozirom na konservatorske izkušnje glavne skupine kulturne dediščine glede na snov, iz katere so. Iz ene ali istorodne snovi so v glavnem manjši objekti iz kamna, lesa, kovin. Razne anorganske snovi, predvsem na silikatni osnovi, tvorijo v Sloveniji večino razvalin, elemente urejanja zemljišča in nekatere nizke in visoke gradnje. Vse druge zgradbe imajo v sebi vsaj kakšen element iz organskih snovi. Spet drugačen je način obravnave anorganskih snovi, ki imajo likovno okrašene detajle. Pri tej skupini so zahteve po povsem konservatorskem obravnavanju objekta strožje. V mešanih skupinah so objekti, ki so iz lesa, gline, opeke in beleža (npr. ljudska arhitektura v vzhodni Sloveniji) ali oni iz kamna, lesa, opeke in ometa (večina starejše stavbne dediščine) in naposled skupina objektov iz organskega in anorganskega gradiva, z ometi in kovinami. Poslednjo, največjo in po svoje najbolj zahtevno skupino snovi kulturne dediščine tvorijo objekti in ambientni iz gradiv in naravnega okolja. Sem sodijo tudi arheološke plasti. Sožitje naravnega okolja in umetne tvorbe je usodno za ohranitev tega objekta takorekoč pri vsakem objektu, vpliva na vsako konservatorsko namero in na vsak poseg.

V poglavju je nato v kratkih besedah povzeta značilnost vsebine kulturne dediščine na Slovenskem kot bistveni argument konservatorjevega dela. Nobena sodobna regionalna razdelitev se z značajem dediščine ne ujema; upravne teritorialne razdelitve so rezultat dolgega razvoja. Ostrih meja ni ne v zgodovini ne v naravi. Vendar obravnava besedilo dediščino po nekaj bolj ali manj definiranih regijah, ker to pač zahteva organizacija pripovedi.

a) Obala: Edini prostor v Sloveniji v povsem mediteransko vplivano kulturno dediščino. Značilna je struktura naselij na vzpetinah in ob morski obali, intenzivna obdelava kmetijskih površin (tudi terase). Tri značilna mesta z zgodnjersrednjeveškimi koreninami. Avtorska in stilna arhitektura, po drugi strani pa stilni elementi, uporabljeni v ljudski arhitekturi. Dokumenti utrdbenih pasov iz raznih dob, slikovite lege, stara industrijska dediščina, ohranjene soline s staro tehnologijo, objekti zgodnjega obdobja turizma.

b) Kras: Zelo kvalitetna ljudska kamnita arhitektura, strnjena pozidava naselij, zaključenost domačij. Pozornost vodnjakom in cisternam. Slikovite vedute, kulturna in zgodovinska dediščina v kraških jamah. Prazgodovinska gradišča. Sozvočja naravne in kulturne dediščine ob izrazitih kraških pojavih (Škocjan, Predjama). Več gradov, pomembne poti proti severovzhodu in jugovzhodu. Dokumenti starega raziskovanja kraških pojavov in tovrstnega izletništva. Dokumenti urejanja zemljišč (kraške ograde). Po robu poteka sistem rimodobnih kraških zapor (Clastra Alpiun Juliarum).

c) Goriška, Vipavska: Strnjena, zaključena naselja, stavbni tipi so delno pod vplivom kraške hiše, pod robom Trnavske planote pa v značilnih, vzdolžnih nizih, ki kažejo v južne doline vzhodnih Alp. V Goriških Brdih so značilne lokacije na temenih. Lokacije cerkva imajo zelo staro izročilo. Bogata arheološka dediščina, tudi iz zgodnjega srednjega veka. Več gradov, grajenih tudi po vzorcu italijanskih vil. Železniški most v Solkanu. Vojaška pokopališča iz 1. svet. vojne. Spomeniki boja za narodno osvoboditev v 2. svetovni vojni.

č) Tolminsko, Idrijsko: Dokumenti obvladovanje zahtevnih pogojev življenja v visokogorskem svetu in gorskih dolinah, na dinamičnih pobočjih (plazovi). Meja dveh stavbnih tipov visokega in drugega, z značilnimi lesenimi mostovi. Regije, kjer so kmečke hiše v baroku poslikavali po fasadah z raznimi scenami in dekorativnimi motivi. Tehnična dediščina Idrije, slavnege rudnika živega srebra. Ultrabe, spomeniki in pokopališča iz 1. svetovne vojne. Vrsta avtentičnih objektov iz časa partizanskega boja v 2. svetovni vojni. Sledovi rudarstva, pomembna visokogorska cesta čez Predil.

d) Gorenjska: Alpska hiša. Prastaro naselbinsko in prometno izročilo po dolinah. Značilna podoba posestvene strukture koloniziranega Sorškega polja. Srednjeveška mesta in nazaj v pozno rimski čas segajoče aglomeracije, ki se niso razvile v večja središča (Bled-Bohinj). Kmečki dvorci, tudi s stenskim freskami

na zunanjščinah. Pomembno gotsko slikarstvo po cerkvah. Plansarski objekti in objekti za alpinizem. Objekti rudarskega in kovinarskega izročila. Bogata tehnična dediščina.

e) Škofja Loka z zaledjem: Mesto z izjemnim srednjeveško koncipiranim stavbnim tkivom in prostorsko razdelitvijo. Po poljih in dolinah v okolici gruščasta naselja, po hribovju razdrobljena poselitev. Kmečki dvorci. Stenske freske po hišah. Odlične cerkve, tudi s poslikavo. Slikovite vedutne lege. Pomembno dogajanje med 2. svetovno vojno (Dražgoše), tehnična dediščina železarstva.

f) Kamnik, Domžale z okolico: Močno urbanizirana ravnina s strženi starih naselij s starim, v zgodnji srednji vek in dalj nazaj segajočim naselbinskim izročilom, danes pa pretežno baročni stavbni podobi. Razdrobljena poselitev gričevja in hribov. Kamniško mestno jedro eno najbolj kvalitetnih pri nas. Cerkev na vsem prostoru na izrazitih in pomenljivih legah, tudi kvalitetne slikarske in arhitekturne stvaritve (Groblje, Krtna, Limbarska gora itd.). Prometno pomembne Trojane. Tehnična dediščina nekaterih tovarn z dolgo tradicijo. Z alpinizmom povezani objekti. Spomeniške knjižnice (Kamnik, Komenda).

g) Ljubljana z okolico: Kontinuiteta mesta sega nazaj v starejša obdobja prazgodovine. Poselitev sta usmerjala grajski grič in možnost prehodov čez barje in t.i. ljubljanska vrata. Ruševine rimske Emone so bile vidne še do baroka. Sicer je mesto srednjeveškega stavbnega koncepta, zlasti znano po baročnih prezidavah. Postalo je glavno mesto Kranjske, potem Slovenije. Ljubljana je zgodaj uporabljena vodna pot (najmanj od rimskega časa do poznega 19. stoletja). Stičišče tipov ljudskega stavbarstva na podeželju, definirane zlasti v razmerjih. Teritorij črnoobelega okrasnega poslikavanja tudi skromnih kmečkih domov. Cerkev na značilnih legah. Gradovi kvalitetnega tkiva in pomembnega zgodovinskega izročila. Pomembna arheološka dediščina. Tehnična dediščina, pomembna dediščina narodnoosvobodilne vojne. Območje od Velikih Lašč do Stične še posebej povezano z literarnim ustvarjanjem 19. stoletja.

h) Zagorje, Trbovlje, Hrastnik: Struktura poselitve je podrejena zakonitostim savske struge, ki je velika ovira in hkrati vodilo za promet zaradi omejenega števila krajev, kjer je mogoče čez ozko rečno dolino. V ljudskem stavbarstvu še alpski vplivi. Delavska, rudarska naselja in pomembna tehnična dediščina (rudniki, železnica, mostovi). Spomeniki delavskega gibanja.

i) Ribnica, Kočevje: Stare, dasi po redko poseljenem območju speljane poti. Teritoriji pozne kolonizacije, vasi, ki so zdaj spet v ruševinah. Stični prostor raznih tipov ljudskega stavbarstva. Kompleksni spomeniki iz 2. svetovne vojne - narodnoosvobodilnega boja. Umetnostni pomen Nove Štife. Arheološka dediščina ob Kolpi - dokument zgodnjih vplivov od jugovzhoda.

j) Koroška: Območje mogočnih gorskih domačij in značilnih vasi. Lesena arhitektura s starimi remi-

niscencami. Območje pomembnih fevdalnih posesti in s tem povezano arhitekturo (Su.Pankracij v Starem trgu pri Slovenj Gradcu). Kvalitetna cerkovna arhitektura s posebnimi tipi, starimi elementi in markantnimi lokacijami. Važne prometne smeri. Trška oz. mestna jedra z značilno zasnovo. Bogata arheološka in tehnična dediščina. Spomeniki narodnoosvobodilne vojne z območjem Tople in Poljano - krajem, kjer je bila zadnja bitka 2. svetovne vojne.

k) Celje s širšim območjem: Trgi in obsežne vasi, tudi z oblikovanimi središči. V gorskem in gričevnatem svetu poselitev razdrobljena. Kvalitetno mestno jedro Celja z bogto zgodovino in rimskim stavbnim tkivom v temeljih. Pomembna skupina gradov in dvorcev, stavbna dediščina celjskih grofov. Avtorsko oblikovane cerkvene arhitekture. Stavbarstvo 19. stoletja z opečnimi detajli (npr. mrežasti dušniki). Pomembna arheološka dediščina, v vzhodnem delu prostora več pozno-rimskih utrjenih višinskih postojank. Industrijska tehnična dediščina. Spomeniki iz zgodovine sodstva (Lemberg, Podsrada, Pilštajn - sramotilni steber "pranger"). Obsežnejša območja spomenikov iz narodnoosvobodilne vojne, spomeniki delavskega gibanja in narodne prebuje.

l) Dolenjska in Bela krajina: Izjemno bogato arheološko tkivo. Razdrobljena poselitev prepreda ves teritorij in se zgosti v ravninah in dolinah. Stavbno tkivo je iz manj obstoječih gradov in ima atraktivna razmerja ter odlične tesarske elemente. Trška jedra zaznamuje stavbarstvo 19. stoletja, tudi historični slogi. Veliko število gradov. Slavni in zgodovinski ter stavbarsko pomembni samostani. Mnogo dokumentov iz časa narodnoosvobodilne vojne. Zelo slikoviti kompleksi npr. Breg v Novem mestu, Tri fre, mirenska dolina, pobočja Gorjencev, Žužemberk itd.

m) Sevnica, Brežice, Krško: Gosto arheološko tkivo. Posamezna naselja in objekti z zelo dolgo kontinuiteto. Stara mestna jedra. Razdrobljena poselitev, stavbno tkivo tudi iz manj obstojnih materialov, tesarske mojstrovine, opazna opečna arhitektura. Pomembni gradovi, tudi zelo stari - Rajhenburg in več cerkva. Slikoviti ambianti in vedutni prostori. Spomeniki in oznake narodnoosvobodilnega boja. Tehnični spomeniki - železen most v Brežicah.

n) Območje Maribora z Dravsko dolino in poljem, Slovenske gorice, Ptuj, Ormož. Območje, kjer je zelo veliko kulturne dediščine. Bogata in obsežna arheološka najdišča z dolgo naselbinsko kontinuiteto. Kvalitetna stara mestna jedra s stilno, tudi avtorsko arhitekturo. Umetnostne tvorbe opazne vrednosti: Slovenska Bistrica - grad; Ptuj - proštjska cerkev, grad; Ormož - grad, farna cerkev; Borl, Štatenberg, Ptujška gora, Maribor - mestni grad, stolnica itd.). Naselitveni strženi - poti in stare posestne meje - imajo prav tako dolgo kontinuiteto. V gričevnatem svetu razpršena pozidava z značilnimi stavbnimi tlorisi, slabše obstojni gradbeni materiali. Na Pohorju domačije z odličnimi tesarskimi elementi. Značilna vinogradniška krajina Haloz in Slovenskih

goric. Spomeniki narodnoosvobodilnega boja, narodne prebuje, delavskega gibanja. Industrijska tehnična dediščina.

o) Pomurje: Pomembna je struktura poselitve in agrarnih površin. Velika vaška naselja, cerkovna središča - poudarki v krajini, tudi pomembne umetnostne stvaritve. Ravninski gradovi, največja grajska arhitektura Slovenije (Grad). Značilna ljudska arhitektura iz slabo obstojnih gradiv, ohranjena v zelo majhnem obsegu. Središča mest v opečnem stavbarstvu preteklega stoletja. Evangeličanske cerkve. Spomeniki narodne prebuje - razvoja narodne zavesti (Ljutomer), kulturnega delovanja madžarske narodne skupnosti. Za Slovenijo izjemno naselje vinskih kleti Uj Tomasz v Lendavskih Goricah. Spomeniki delavskega, kmečkega gibanja.

Seveda je na prvi pogled jasno, da ta prelet ni seznam vsega pomembnega, pač pa skuša v nekaj besedah prikazati za vsako posamezno območje predvsem široki razpon vsebinskih poudarkov, med katerimi in še čez se mora gibati delovanje stroke; poudarkov, ki so imperativ za konservatorsko stroko in morajo vsej sodobni dinamiki naključno obstati tudi danes in za prihodnost. Zato je nato govora o izzivih, ki jih konservatorsko delo postavi strokovnjaku. Za strokovnjaka, ki se je šolal na Filozofski fakulteti, je interpretacija vsebine kulturne dediščine temeljni izziv. Cilj varstva dediščine je pač tudi boljše in bolj kulturno življenje, in pri takem pomaga zavest, da živimo v okolju, ki so ga zaznamovali pretekli rodovi, pa tudi psihična aktivnost, ki jo vsakomur nalaga srečanje s stavbno ali umetnostno tvorbo iz preteklosti.

Vsebinska interpretacija dediščine navadno zajema razlago zgodovinskih pojavov, v okviru katerih sodi nastanek in razvoj določene tvorbe. Vsebuje kar najbolj točno datacijo objekta in njegovih posameznih elementov. Pri poškodovanem, spremenjenem, fragmentarnem objektu zajema interpretacija tudi sodelovanje v obsežnem oblikovanju idejne rekonstrukcije tovarne podobe objekta. Govorimo o sodelovanju, ker pač pri idejni rekonstrukciji nekega stavbnega tkiva ne gre brez grafične rekonstrukcije, brez preskusov konstrukcijskih rešitev. Te so delo drugače usposobljenih strokovnjakov.

Nekatera sklepanja za interpretacijo - rekonstrukcijo slone na mnogokrat opazovani povezavi med vzrokom in posledicami in veljajo lahko za povsem ali za zelo zanesljive. To je trdni stržen, ki mora biti kot tak tudi v rezultatu spoznaven. To je tisti del interpretacije, na katerega opremo tudi vsak poseg v spomenik. Toda interpretacije morajo seči dalj, morajo prek magično mejo, ki je pri gradbenih in restavratskih delih (navadno) ne smemo preseči. Samo na tak način namreč objekt lahko razlagamo, približamo širši javnosti. Posebnost te idejne ali grafične rekonstrukcije čez mejo preverjenega in zanesljivega je, kadar nastaja v okviru konservatorskega delovanja, da jo je treba narediti zelo na hitro, vsekakor mnogo hitreje kot v bazičnih raziskovalnih disciplinah. Taka interpretacija seže mnogokrat

do točke, kjer je možno nadaljevati v več smereh. Zato je treba izdelati in predstaviti več variant, preskusiti več modelov. Seveda pa ima tudi ta del interpretacije še vedno zakonitosti, in to tiste, ki vodijo vsako dobro poljudno znanost.

Zelo udobno, a tudi dolgočasno, bi bilo konservatorjevo delo, ko bi se mogli vedno opozoriti le na dejstvo, da ima ta ali oni objekt tako in tako vrednost in bi bilo s tem naše delo opravljeno. V resnici je treba mnogo, mnogo več. In to so naslednji izzivi za konservatorja. Pravilne strokovne osnove za načrtovanje v prostoru morajo vsebovati tudi ocene možnosti za ohranitev dediščine, iskanje najbolj ustreznih funkcij za dediščino in za okolico. Besedilo nato tudi s tega stališča v kratkih gestih preleti posamezne prostorske enote v Sloveniji in našteje pri vsakem po nekaj možnosti in problemov.

Poslednji in verjetno najbolj pomemben izziv konservatorstva za strokovnjaka, šolanega na Filozofski fakulteti, pomeni vzgojno delo v vseh razsežnostih, sodelovanje s procesi izobraževanja, informiranje in predstavljanje dediščine na vse načine (popularizacija).

Na koncu besedila je pojasnilo izbranih pojmov in besed iz konservatorskih izdelkov.

PROFESSION? Protection of monuments... (Summary)

The text came to light as the conclusion of one phase of the research project entitled "Conceptual, Material and topographic Research of Cultural Heritage", undertaken by several external co-workers at the Research Institute of the Faculty of Arts and Sciences, University of Ljubljana. Which rules of conservation work in the protection of natural and cultural heritage will be the professional orientation of a graduate student of the Faculty of Arts and Sciences? The text is aimed at calling attention to the fundamental humanistic components of this profession, to those dimensions which are in particular the task of graduates of humane studies.

The first chapter speaks of tasks. A commentary of the Slovene system of protecting natural and cultural heritage is given, with special emphasis on the provisions of the Law on Natural and Cultural Heritage and the laws related to urban planning. The tasks and competences of professions and institutions engaged in the protection of cultural monuments are outlined quite broadly in Slovenia, which is why several concepts need to be more specifically defined. Special emphasis is given to the fact that a conservator with a basic education in humanities touches upon a great many other scientific disciplines in his daily work, since the definition of his professional tasks is quite broad. Cooperation is thus highly significant, and knowing how to cooperate is often decisive for the success of a project. For this reason the text also presents various academic disciplines and topics in which their contributions are indispensable. Knowing these facts is of major importance in the formation of work groups.

The chapter also includes a review of all applicable laws relevant for conservation work. Instead of a bibliography, we chose to present only the main titles, which give an introductory knowledge of material cultural heritage in Slovenia, in particular immovable heritage as the main object of conservation work at the Institute for the Protection of Natural and Cultural Heritage. In the same way we also presented literature offering information on the theory and practice of conservation in Slovenia, the former Yugoslavia and around the world.

In the second chapter, which discusses the arguments for conservation work, a conservator's decisions and requirements, the authority of individual academic disciplines in respect to specific questions is once again discussed. This is followed by a presentation of conservatorship as an interdisciplinary profession and applicative science. Emphasis is again given to those dimensions that are primarily the task of experts with an education in the humanities: it is they who must, for example, essentially participate in deciding what the importance of handwork is in a particular intervention, where it may be replaced with an industrial product and

where a deteriorated element is to be replaced with an exact copy. In these decisions, conservatorship appears as a profession possessing its own unique, creative components. Some of these need to be newly formulated in each individual case, while others stem from experience or the absolute dimensions of the object being treated by a conservator and which is simultaneously the property of a nation and all of mankind. In this respect the text presents documents containing internationally agreed and verified standards for the protection of cultural monuments and the conservation of works of art. The provisions of some documents which in practice have already proven to be a substantial argument for conservatory efforts on Slovene soil in the past decade, are discussed in detail.

Further, the text speaks of the original contribution that an individual conservator must make in each project, as well as the rights and duties stemming from this contribution. Of great significance is the principle, verified by a committee of experts in various fields. Also of principal importance for the argued persuasion of the broader public, which ultimately accepts the conservator's justified reasons and provides the material resources for his project, is the strength and quality of the interpretation of a historical and cultural phenomenon embodied in a particular object of cultural heritage. This part of argumenting is a very special task for the conservator with a humanistic education.

The conservator's strongest argument is, of course, cultural heritage in itself, its qualities and values. All immovable cultural heritage is a material phenomenon in the environment. Each material carries deterioration in itself; it embodies many processes leading to the destruction of a form which had once originated as an artificial creation and is valued today as cultural heritage. If we wish to preserve these creations today and for tomorrow, the processes corresponding to the logic of the very material in a particular object, of a particular artistic formation, must be triggered. Thus, we began a discussion on cultural heritage in Slovenia by giving a short review, based on conservational experience, of the main groups of cultural heritage as regards the material from which they are made. Smaller structures of stone, wood and metal are generally made from one material or materials of the same origin. Various anorganic materials, especially those based on silicates, constitute the majority of ruins, elements of land arrangements and some high and ground structures in Slovenia. All other structures contain at least some element of organic origin. Different again is the treatment of elements made of anorganic materials with artistically decorated details. The demand for the solely conservational treatment of structures in this group is strictly emphasized. Mixed groups comprise structures made of wood, clay, brick and whitewash (e.g. folk architecture in eastern Slovenia), those made of stone, wood, brick and plaster (the majority of older architectural heritage), and finally

the group of structures made of organic and anorganic materials, with plaster and metals. The last, largest and, in its own way, the most demanding group of objects of cultural heritage are structures and ambient arrangements comprised of building materials and the natural environment. These also include archaeological layers. The harmony of the natural environment and an artificial creation is crucial for the preservation of these arrangements, and influences every conservational intention and intervention.

The chapter then gives a short summary of the typical content of cultural heritage in Slovenia as the essential argument of a conservator's work. No modern regional division corresponds with the character of its heritage: administrative territorial divisions are the result of long-lasting processes. There are no strict historical or natural boundaries. However, the text presents heritage with respect to some more or less defined regions because the structure of the presentation so requires.

a) *The Coast*: The only area in Slovenia completely influenced by Mediterranean cultural heritage. Its typical characteristics are settlements on slopes and along the seaside, intensive cultivation of fertile land (also terraces). Three typical towns whose roots date from the early Middle Ages. Original and style architecture, and on the other hand, style elements in folk architecture. Documents of fortification belts from various periods, picturesque locations, old industrial heritage, preserved salt pans with old-fashioned technology, buildings from the early period of tourism.

b) *The Karst*: A high-quality folk architecture in stone, condensed settlements (villages), self-sufficient homesteads. Attention is given to wells and cisterns. Picturesque views; cultural and historical heritage in karst caves. Prehistoric forts. The harmony of natural and cultural heritage in distinctive karst phenomena (Škocjan cave, Predjama castle). Several castles, important routes to the northeast and southeast. Documents on old investigations of karst phenomena and first tourist visits. Documents on land management (karst wall). Along the edge runs a system of karst barriers from the Roman era (Clastra Alpiuni Juliarum).

c) *Gorica, Vipava regions*: condensed, self-contained settlements; building types are partly under the influence of the karst house, while those below the edge of the Trnovo plateau are built in typical, longitudinal sequences resembling those in the southern valleys of the eastern Alps. In the Gorica hills their typical locations are on terraces. The locations of churches have a very old tradition. Rich archaeological heritage, also dating from the early Middle Ages. Several castles built on the model of Italian villas. A railway bridge in Solkan. Military cemeteries from World War I. Monuments of the national liberation struggle in World War II.

d) *Tolmin, Idrija regions*: Documents on survival in difficult living conditions in the high alpine world and

alpine valleys, on dynamic slopes (land/snowslides). The meeting point of two architectural types - high buildings and others with characteristic wooden balconies. Regions in which farmhouses were painted with various scenes and decorative motifs in baroque style. The technical heritage of Idrija - the famous mercury mine. Fortifications, monuments and cemeteries dating from World War I. A number of authentic buildings from the period of the partisan struggle in World War II. Tracing of mining activities, an important high alpine route across the Predil mountain pass.

e) *Gorenjska*: The alpine house. A tradition of prehistoric settlements and traffic routes along the valleys. A characteristic image of property structure in the colonized Sora plain. Medieval towns and extensive agglomerations from the late Roman period, which failed to develop into larger centers (Bled, Bohinj). Country manor houses, some with frescoes on their facades. Significant gothic paintings in churches. Herdsmen's and alpine huts. Mining and metal - processing heritage. A rich technical heritage.

f) *Škofja Loka with its hinterland*: A town with exceptional medieval architecture and spatial distribution. Clustered settlements in surrounding fields and valleys, sparse settlements on surrounding hillsides. Country manor houses. Wall frescoes on houses. Excellent churches, some with paintings. Picturesque views. A place of important events during the Second World War (Dražgoše). Technical heritage - ironworking.

g) *Kamnik, Domžale with surroundings*: A strongly urbanized flat region with old settlements whose tradition dates back to the early Middle Ages and earlier, today mainly built in baroque style. Sparse settlements in nearby hills. Kamnik's town core - among those with the highest quality in Slovenia. Churches throughout the region in prominent and important locations, among them high-quality artistic and architectural creations (Grobje, Krtina, Limbarska gora, etc.). Trojane - an important traffic location. The technical heritage of certain factories with a long tradition. Alpine huts. Monumental libraries (Kamnik, Komenda).

h) *Ljubljana and its surroundings*: The continuity of the city dates back to earlier prehistoric periods. Settlement was conditioned by the castel hill and the possibility of crossing the marches and the so-called Ljubljana gate. The ruins of Roman Emona were visible until the Baroque period. Medieval architectural concept, a city particularly known for its baroque reconstructions. It became the capital city of Carniola, later of Slovenia. The Ljubljanica River was used as a waterway early (at least from Roman times until the late 19th century). A meeting point of various types of folk rural architecture, especially distinguishable by building proportions. A territory of black/white decorative paintings, even on modest peasant homes. Churches at typical locations. Castles with high-quality architecture

and an important historical tradition. Significant archaeological heritage. Technical heritage, significant heritage of the national liberation war. The region between Velike Lašče and Stična is particularly linked to literary creativity of the 19th century.

i) *Zagorje, Trbovlje, Hrastnik*: The settlement structure is subordinated to the laws of the Sava riverbed, which is a great obstacle and simultaneously a guide for traffic due to the limited number of places where the narrow river valley may be crossed. Folk architecture influenced by alpine styles. Workers', mining settlements and important technical heritage (mines, railroad, bridges). Monuments of the workers' movement.

j) *Ribnica, Kočevje*: Old routes crossing sparsely settled regions. A territory of late colonization, villages which are now in ruins. A meeting point of various types of folk architecture. Complex monuments from the Second World War - national Liberation struggle. The artistic significance of Nova Štifta. Archaeological heritage along the Kolpa river - a document of early influences from the southeast.

k) *Koroška*: A region of huge mountain homesteads and characteristic villages. Wooden architecture with old reminiscences. A region of important feudal estates and related architecture (St. Pankracij in Stari Trg near Slovenj Gradec). High-quality church architecture of unique types, old elements and at prominent locations. Important traffic routes. Boroughs or town cores with typical ground plans. Rich archaeological and technical heritage. Monuments of the national liberation war and the surroundings of Topla and Poljana - the location of the last battle of World War II in Europe.

l) *Celje and its broader surroundings*: Boroughs and large villages, also with formed cores. Sparse settlements in the mountainous and hilly regions. A high-quality town core in Celje with a rich history and the remains of Roman architecture in its foundations. An important group of castles and mansions, architectural heritage of the Counts of Celje. Original Church architecture. 19th-century architecture with brick details (e.g. meshed air openings). Important archaeological heritage. In the eastern part several high-altitude fortifications dating from the late Roman period. Industrial technical heritage. Monuments of the history of judicature (Lemberg, Podsreda, Pilštajn - the "pranger" pillory). Numerous monuments from the national liberation war, the workers' movement and national awakening.

m) *Dolenjska and Bela Krajina*: Extremely rich archaeological heritage. The entire territory is sparsely covered with settlements, which become condensed in flat areas and valleys. Buildings made of less resistant materials, of attractive proportions and with excellent carpentry elements. The cores of boroughs are marked by 19th-century architecture, also historical styles. A large number of castles. Famous, historically and architecturally important monasteries. Many

documents from the period of the national liberation war. Very picturesque complexes, e.g. Breg in Novo mesto, Tri fare, the Mirna River valley, the slopes of the Gorjanci hills, the village of Žužemberk, etc.

n) *Sevnica, Brežice, Krško*: Rich archaeological heritage. Individual settlements and buildings with a very long, unbroken tradition. Old town cores. Sparsely settlements, buildings made of less resistant materials, carpentry masterpieces, prominent brick architecture. Prominent castles, even very old ones (Rajhenburg) and several churches. Picturesque ambients and views. Monuments and symbols of the national liberation struggle. Technical monuments (iron bridge in Brežice).

o) *The region of Maribor with the Drava River valley and plain, Slovenske Gorice, Ptuj, Ormož*: Regions exceptionally rich in cultural heritage. Rich and extensive archaeological sites with a long, unbroken colonial history. High-quality old town cores with style, also original, architecture. Artistic creations of noticeable value (Slov. Bistrica - castle; Ptuj - Provost church, castle; Ormož - castle, Fran. church; Borl, Štatenberg, Ptuj mountain, Maribor - city castle, cathedral, etc.) Colonial nucleuses along routes and old property boundaries have a long continuous history. Sparsely settled hillsides with buildings made of less resistant materials and with typical ground plans. Homesteads with excellent carpentry elements in the Pohorje hills. The typical wine-growing districts of Haloze and Slovenske Gorice. Monuments of the national liberation struggle, national awakening, the workers' movement, industrial technical heritage.

p) *Pomurje*: Interesting structure of settlements and agrarian surfaces. Large village settlements and church centers - harmony with the landscape, also important artistic creations. Lowland castles, the largest example of castle architecture in Slovenia (Grad). Typical folk architecture in less resistant materials, preserved only in fragments. City centers with brick architecture dating from the previous century. Protestant churches. Monuments of national awakening - development of a national conscience (Ljutomer). Cultural life of the Hungarian national community. An exquisite settlement of wine cellars in Slovenia - Uj Tomasz in the Lendava hills. Monuments of workers' and peasant movements.

Already a quick glance will reveal that this short review does not list all that is of value in Slovenia. It is merely an attempt to present, in a few words, a broad range of conceptual highlights of each individual region, within the boundaries of which, and even beyond, the profession must operate. These highlights are imperative for the conservator's profession and must be preserved today and for tomorrow, despite modern dynamics. For this reason the chapter also deals with the challenges facing an expert in conservation work. An interpretation of the contents of cultural heritage is a major challenge for an expert who was educated at the Faculty of Arts and

Sciences. The goal of protecting heritage is also a better and more cultural life. In realizing this goal we are assisted by the awareness that we are living in an environment marked by previous generations, as well as by the mental activity imposed on everyone who meets with an architectural or artistic creation from the past.

A conceptual interpretation of heritage usually comprises an explanation of historical phenomena, including the origin and development of a specific creation. It involves the most accurate determination of the time of origin of a structure and its individual elements. In damaged, transformed, fragmented structures, the interpretation also includes participation in the extensive preparation of the conceptual reconstruction of a structure's original appearance. We are speaking of participation, since the conceptual reconstruction of a specific structure cannot be realized without the graphic reconstruction and testing of construction solutions. These are the tasks of experts with a different education.

Some conclusions for the interpretation - reconstruction are based on the frequently noticed relation between the cause and consequences, and may be completely or very reliable. This is a firm core that must be recognizable as such in the result. This is that part of an interpretation on which every intervention in a monument is based. However, the interpretations must reach further, they must cross the magical boundary that (usually) may not be transgressed in construction and restoration works. Only in this way can a structure be explained and presented to the broader public. A particularity of this conceptual or graphic reconstruction beyond the boundary of the verified and reliable is - when developing within the scope of a conservators' activities - that it has to be completed very quickly, certainly more quickly than in basic research disciplines. Such an interpretation often reaches the point where it is possible to continue in several directions. This is why it is necessary to prepare and present several versions and test several models. Naturally, this part of an interpretation is still subjected to its laws, those which must obey every good popular science.

Conservation work would be very comfortable (but boring) if it were always possible merely to call attention to the fact that this or that building has such and such a value, and our work would be completed. In reality, it takes much, much more. And these are the next challenges facing a conservator. The proper professional bases for spatial planning must also contain evaluations of the possibilities for preserving heritage, and search for the most suitable functions of heritage and its environment. From this aspect, the text also gives a short review of individual spatial units in Slovenia and presents a few problems and possible solutions in each case.

The ultimate and probably the most important challenge of conservatorship for an expert educated at the

Faculty of Arts and Sciences is educational work in all its dimensions, participation in education processes, providing information on and presenting heritage in all possible ways (popularization).

The text ends with an explanation of selected terms and words used in conservation activities.

Izdajatelj:
Zavod RS za varstvo naravne
in kulturne dediščine
Zanj:
dr. Jelka Pirkovič
Urednica:
Jerneja Batič
Računalniška postavitev teksta
in oblikovanje:
Jernej Hudolin, Mojca Višner
Tiska:
Tisk 3

Vestnik subvencionira
Ministrstvo za kulturo RS.